

PSZICHOANALÍZIS ÉS IDEGTUDOMÁNY II.

BOKOR LÁSZLÓ:

Az áttétel idegtudományi megközelítése

VAS JÓZSEF PÁL:

A neuropszichoanalízis megalapozása

LÁBADI BEATRIX:

A megérzett *Másik*

PETŐ KATALIN:

Pszichoterápia és neurobiológia

WALTER A. DAVIS:

Agy, elme, psziché

BÁLINT KATALIN:

A filmszereplő tekintete

IMÁGÓ

EX-THALASSA
BUDAPEST

Az Imágó Egyesület lapja

Alapítva 2010-ben

Kiadja
az Imágó Egyesület, Budapest

1. [22.] évfolyam, 3. szám, 2011

Főszerkesztő: ERŐS FERENC
Szerkesztőségi titkár: KOVÁCS ANNA
Olvasószerkesztő: PALKÓ MAGDA

A szerkesztőbizottság elnöke: BÓKAY ANTAL
Szerkesztőbizottság: AJKAY KLÁRA, BÉKÉS VERA,
CSABAI MÁRTA, ERDÉLYI ILDIKÓ, ERŐS FERENC, HÁRS GYÖRGY PÉTER, TOM KEVE,
SZÉKÁCS JUDIT, VAJDA JÚLIA, VALACHI ANNA

A szerkesztőség tagjai: BÁLINT KATALIN, BORGOS ANNA, ERŐS FERENC,
GYIMESI JÚLIA, KOVAI MELINDA, KOVÁCS ANNA, KÖVÁRY ZOLTÁN,
LÉNÁRD KATA, PAPP-ZIPERNOVSZKY ORSOLYA

Jelen számot szerkesztette: LÉNÁRD KATA

E számunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

*Nemzeti
Kulturális
Alap*

Jelen számunk az OTKA 79146 sz. projektje (A PSZICHOANALÍZIS MINT A HUMÁN
TUDOMÁNYOK PARADIGMÁJA – TÖRTÉNETI ÉS ELMÉLETI VIZSGÁLÓDÁSOK) keretében
készült.

*Az Imágó Budapest a Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Doktori Iskolája
elméleti pszichoanalízis programjának és az MTA Pszichológiai Kutatóintézetének
közreműködésével készül.*

Imágó Budapest szerkesztősége, c/o MTA Pszichológiai Kutatóintézet,
1132 Budapest, Victor Hugo u. 18-22. I. em. 135.
Tel., fax: (36-1) 239-6043
E-mail: thalassa@mtapi.hu ; imago@mtapi.hu
Honlap: <http://thalassa.mtapi.hu> ; <http://www.imagoegyvesulet.hu>

ISSN 2062-5383

Imágó Egyesület, 2011. szeptember
Felelős kiadó: BÁLINT KATALIN

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS ANNA
Borítóterv: HARSÁNYI TAMÁS
Nyomdai munkálatok: BODNÁR NYOMDA

Terjeszti: a L'Harmattan Könyvkiadó és Terjesztő Kft. (1088 Budapest, Múzeum u. 7.)

Bevezetés

Az Imágó Budapest jelen száma a pszichoanalízis és az idegtudományok kapcsolatával foglalkozik. Előző, 2011/2. számunkban tanulmányokat olvashattak arról, hogy az affektív és kognitív idegtudományok, az idegrendszer működésének és fejlődésének megértéséhez lehetőséget adó újfajta módszerek, a modern idegtudományi képkalkoló eljárások segítségével talán lehetőség nyílik a pszichoanalízis által megfogalmazott jelenségek és pszichoterápiás folyamatok újszerű megértésére.

Jelen számunkban – az előző szám témáinak folytatásaként – a pszichoanalízis speciális kérdéseit, fogalmait járjuk körül az idegtudományok szemszögéből. Emellett a neuropszichoanalitikus szemlélet kritikájáról közlünk egy írást. E kritikai megközelítés megjelenítését azért tartjuk fontosnak, mert a neuropszichoanalízissel kapcsolatban számos kérdésben nincs egyetértés, mindkét oldalról hallhatunk szkeptikus és kritikus hangokat.

A felmerülő kérdés rendkívül izgalmas: vajon a pszichoanalízis és az idegtudományok fejlődése egymástól függetlenül történik-e, vagy lehetséges a kettő közti integráció? Lehetséges-e, hogy – talán éppen a neuropszichoanalízis által kijelölt mezőben – a két tudományág nem csupán építkezik egymásból, hanem egy radikálisan új tudományággá, sőt paradigmává alakul? Vannak, akik ebben az új paradigmában egyenesen a karteziánus dualizmus, az agy/elme, test/lélek probléma meghaladásának lehetőségét látják, és vannak olyanok, akik magában a neuropszichoanalízis létrejöttében látják igazolva azt a tényt, hogy a pszichoanalízis el nem ismert, belső krízisekkel küzd.

Két radikálisan eltérő megközelítés által kijelölt spektrumon mozgunk. Az egyik oldalon reményteli, biztató hangokat hallhatunk, míg a másik oldalon szélsőséges kritikai megközelítésekkel találkozunk. Walter A. Davis Agy, elme, psziché: a harmadik terminus megőrzése című írása egyenesen a pszichoanalízis halálát látja eme új tudomány létrejöttében, amely elfedi a pszichoanalízis valódi problémáit, és a mainstreamhez hasonlóan lehetővé teszi a pszichoanalízis fennmaradását. A szerző élesen kritizálja a nem-pszichoanalitikus gondolkodók, mint Dennett, Pinke, valamint a neuropszichoanalízissel foglalkozó gyakorló analitikusok (Schore, Solms) és a tudatelméletet hangsúlyozó Fonagy munkáit. Pontokba szedve érvel emellett, hogy a neuropszichoanalízis által kínált fogalmakban való gondolkodás éppen a pszichoanalízis lényegével való kapcsolatot elvesztését jelenti, az agy és az elme hangsúlyozása mellett magát a pszichét fogjuk elveszíteni.

Hasonlóan, de a spektrum másik oldalán radikális Vas József írása. Az önszerveződés, önszabályozás és kommunikáció hármásában komplex, nyílt, élő, dinamikus rendszernek tekinti a szelfet, az elmét formáló tapasztalatokat és kapcsolatokat, melyek a szüntelen változás mintázatait mutatják. Gondolatai a magzat magas szintű és kifinomult pszichikus tevékenységével kapcsolatban megosztják a fejlődéslélektannal foglalkozó szakembereket és a terapeutákat egyaránt. Véleménye szerint már a fogantatástól rendelkezünk önszervező,

öntükröző és kommunikatív kompetenciával, sejtmemóriával vagy fraktál memóriával. Ezek a képességek az anya-magzat kötődést alakítják és szervezik. A magzat fejlődésének feltétele a magzat és az anya alanyközi integrációja, amelynek során az anya magzata létét tükrözi vissza, úgy, mint egy vele nem-azonos létezőt, aki képes tükrözni önmaga létezését. Vagyis a magzat öntükröző képessége az anyai tükrözés következménye, amely arra irányul, hogy a magzat létezését fogantatásától kezdve igazolja.

Bokor László és Lábadi Beatrix az áttétel, az empátia, a beleérzés kérdésével foglalkozik, s köti össze azokat a tükroneuron-rendszerrel és a szimulációs elmélettel.

Lábadi Beatrix A megérett Másik című tanulmányában az empátia, megértés, beleérzés fogalmait elemzi filozófiai és pszichoanalízis-történeti kontextusban. Mindezt a tükroneuron-rendszer és a szimulációs elmélet keretébe helyezi, három lehetséges kapcsolódási pontot jelölve ki a pszichoanalízis és a szociális idegtudományok között. Ezek: a tudattalan kommunikáció, az empátiás megértés és az áttétel. Ugyanakkor óvatosságra int, hiszen a klasszikus pszichoanalízis a mai tükroneuron-elméletnek csupán a csíráját tartalmazza. Ennek ellenére az interszubjektíváson alapuló modern terápiás megközelítés közelebb áll az idegtudomány mai eredményeihez, és közvetlenebb kapcsolat mutatható ki az interszubjektív világ és az idegrendszer szimulációs mechanizmusa között.

Bokor László Az áttétel idegtudományi megközelítése című írásában szinte folytatja Lábadi Beatrix gondolatait. Az áttételért az amygdalában és a prefrontális kéregben lévő implicit-procedurális memória által tárolt reprezentációk felelősek. A terápia során, az adott helyzet „ismerős” helyzetként történő felismerésekkor, a korábban kódolt neurális minták aktiválódnak. Túlerhelő élmények során erősödik az amygdala multimodális neuronjainak működése, valamint a tükroneuron rendszer tüzelése. A traumatikus élmények tárolása az említett struktúrákhoz tartozó implicit-procedurális memóriában történik. Eredményes terápia esetén, a pszichoanalízis során a neurális hálózatok módosulásán keresztül elcsendesednek a trauma idegi mintái. A folyamat az áttétel meghatározó reprezentációk változásán keresztül valósul meg, a gyógyulás során a régi élményhez így új kapcsolati konfiguráció kapcsolódik.

Pető Katalin A neurontól a lélekig: a pszichoterápia neurobiológiai alapjai című írásában amellet érvel, hogy a neuropszichoanalízis által feltárt tudás nemcsak abban segít, hogy miképp szemléljük a korai anya-gyermek kapcsolatban a gyermeki test és lélek alakulását, hanem abban is, hogy technikai módosítások bevezetésével a pszichoterápiát/pszichoanalízist a személyiségzavarok szélesebb körében tehesük hatékonyá.

Bálint Katalin A filmszereplő tekintete: a belső fokalizáció befogadáslélektani hatása című tanulmánya a nézőpont, tekintet, tudatelmélet, narratív filmelmélet kérdéseit járja körül. Bálint Katalin a szereplői nézőpont perceptuális szintje és a befogadói empátiás folyamatok közvetlen kapcsolata mellett érvel. Kitér azokra az idegtudományi kísérletekre, amelyek a tekintet követése során aktivizálódo agyterületeket kutatják, mivel ezek rámutatnak arra, hogy a belső fokalizáció konvencióvá vált vizuális kódjait (tekintetet követő vágás, nézőponti beállítás) felépítő beállítások különösen alkalmasak arra, hogy a befogadó empátiás folyamatait, elmeolvasásáért felelős agyterületeket aktivizálják.

2011. szeptember 4.

Lénárd Kata

TANULMÁNYOK

Az áttétel idegtudományi megközelítése

Bokor László

Bevezetés

A pszichoanalízis az elme tudománya. Az ókor óta tudjuk, hogy az elme működése valamilyen módon szorosan az agy biológiai szövetéhez kapcsolódik. Freud felismerte e ténytet, és neurológiai és pszichológiai munkáiban egyaránt kitért rá. A pszichoanalízis mégis az idegtudománytól teljesen függetlenül fejlődött (Solms 2000).

Az elme felfogható az agy működéseként, fel kell azonban ismernünk, hogy jelentős különbség van az elme és az agy nyelve között. Az agy és az elme sosem választható el egymástól, ugyanakkor nem is integrálhatóak teljesen (Gabbard 2000).

Az agy és elme közötti átjárások folyamatosan új adatokkal egészítik ki tudásunkat, ezzel újabb kihívások elé állítják a pszichoanalitikus technikát (Simon és mtsai. 2007).

Az áttétel a klinikai gyakorlat számára a pszichoanalízis központi és egyik legfontosabb fogalma (Gabbard 2000). Míg az elfojtás és a tudattalan feltételezése számos vita kereszttüzébe került, addig az áttétel kapcsán ritkábban érte kritika kívülről a pszichoanalízist. A különböző pszichoanalitikus felfogások mindig is egyetértettek az áttétel központi jelentőségében.

Az emberi nemre jellemző specifikus interperszonális működés mentális és agyi feltétele mára megragadhatóvá vált az idegtudomány számára is. Az interperszonális folyamatok az áttétel jelenségén figyelhetők meg és módosíthatók. Mai tudásunk szerint az áttétel leírható az idegtudomány fogalmaival, és összekapcsolható az agy működésével. E terület kutatási eredményeinek hatására módosításra szorul az áttétel felfogása.

Az áttétel fogalmának fejlődése

A pszichoanalízis interperszonális pszichológia, azaz a pszichológiát interperszonális folyamatként koncipiáló és magyarázó módszer.

Az áttétel a mindennapi életben a külső megfigyelő számára könnyen válik nyilvánvalóvá. Freud Breuer és Anna O. kapcsolatát hallgatva ismerte fel az

áttételt. Ugyanakkor az áttételi jelenségek világos felismerhetősége terápiás helyzethez – a keret biztosította viszonyítási alaphoz – kötött. Ezért bár az áttétel általános elemi lélektani jelenség, viszont a fogalom gyakorlati használata terápiás technikához, terápiás helyzethez kötött (Szőnyi 2011).

Freud felfogása szerint az eltolás során az elfojtott libidinális vágyak a gyerekkor eredeti szeretett tárgyáról áttevéődnek az analitikusra (Freud 1912). Mindez kívül esik az akaratlagos tudatos szabályozáson, vagyis alapvetően tudattalan folyamatról beszélhetünk. Freud a vágyakozás megismétlését, újraélését, újracselekvését tekintette felelősnek az áttétel kialakulásáért, ami a régi vágyak jelenben történő kielégülését szolgálja az emlékezés, belátás helyett, alapvetően akadályozva ezzel a terápiás változást.

Ugyanakkor Freud az áttétel kapcsán „új kiadás”-ról is beszél. Ezzel arra utal, hogy az én képes a már meglévő mintázatot az aktuális helyzethez alakítani. Ez kapcsolatban áll azzal, hogy a reprezentációk kitöltik az aktuális inputot a korábbi adatokkal. Ez teszi érthetővé a „totális áttétel” felfogásokat, ami egy munkahipotézis a terápiás helyzetben: mindent nézhetek úgy is, mint áttételi (komponenssel bíró) jelenséget.

Az áttétel én-pszichológiai felfogása szerint az értelmezésnek nem az a feladata, hogy a rekonstruálja a múltat, hanem inkább az, hogy új kapcsolatot teremtsen a múlt élményei között integrálja azokat (Hartmann 1939).

A tárgykapcsolatok elmélete szerint az áttétel a projektív identifikáció egy változatának tekinthető, vagyis az áttétel magába foglalja a páciens részeinek kivetítését (Westen és Gabbard 2002). A páciens rávetíti a terapeutára a múltbeli tárgyat vagy annak egy aspektusát, amivel interperszonális nyomást gyakorolva „megbőki” az analitikust, hogy az hasonlóan reagáljon, mint a múltbeli tárgy, megismételve ezzel a múlt kapcsolati helyzetét (Feldman 1997). A szelf-reprezentáció projekciója esetén az analitikusnak úgy kell éreznie és viselkednie, mint a páciens bizonyos aspektusa, így a páciens a belső tárggyal azonosulhat (Ogden 1979).

A szelf-pszichológia a szelftárgy áttételt hangsúlyozza (Kohut 1971, 1977, 1984), amely úgy vonja be az analitikust, hogy az kiegészítse a szelf hiányzó struktúráit. A páciens szelfjének (az ambíciók, ideálok, koherencia érzet központi magja) strukturális hiányait a terapeuta által kialakított funkciók átmenetileg kiegészítik. A hiányos belső szabályozások kívülről pótolttal egészülnek ki. A hiányok eredete a gondozók részéről adott fázis-specifikus, a fejlődéshez nélkülözhetetlen szükségletek biztosításának elmaradása. Mivel ezek internalizálására így nem került sor, ezért nem állnak rendelkezésre felnőttként a megfelelő intrapszichés regulációhoz szükséges képességek (Ornstein 1981). A szelftárgy áttétel a szelf kiterjesztésének kísérlete egy külső tárggyra, amely ennek során a szelf részeként kerül érzékelésre (például valaki más, vagy mások idealizálása, akik körülveszik és önbecsüléshez segítik, biztosítva a

szelf-koherenciát). Ebből a szempontból az áttétel a szelf-javítás kísérletének egy formája. E felfogás szerint az analitikus valóban betölthet olyan funkciókat, amelyekre a páciens azért képtelen, mert múltjának eredeti szelftárgyai nem töltötték be ezeket megfelelően.

Stolorow (1988) szerint a pszichoanalitikus folyamat alapvetően a páciens és analitikus két különböző képpen szerveződött szubjektív világa közötti kölcsönhatásra fókuszál (Shane 1993). Az interszubjektív elmélete szerint csatlakozási felület alakul ki a kölcsönhatásban álló szubjektumok között. Az elmélet a kölcsönhatások mezőjébe helyezi a terápiás helyzet áttétel–vizontáttétel jelenségeit. Az interszubjektív mezőt az áttétel és vizontáttétel közötti kölcsönös játék alakítja ki, ez az az „analitikus tér”, amelyben kikristályosodnak a kölcsönhatások. Ez meghatározza a jelentés perspektíváit, és ez az, amelyen belül meghatározható a végső értelmezés igazság értéke. Stolorow az interszubjektív elmélete keretében elfogadja, hogy az áttételben alapvetően fontos az ismétlés, de ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az ismétlődés háttérben nem csak kielégülési vágy áll, hanem a páciens azon törekvése, hogy új élményt keressen az új tárggyal. Vagyis a páciens tudattalanul törekszik a régi tárgykapcsolat megismétlésre, miközben abban reménykedik, hogy olyan a fejlődést, gyógyulást biztosító új kapcsolatra talál, amelyben nem ismétlődnek meg a régi hiányok vagy traumák.

Az áttétel megközelítésében napjainkban megjelenik az áttételi enactment és az áttételi-vizontáttételi mátrix (Renik 1993), hangsúlyozva, hogy ezeken keresztül lehetőség nyílik a páciens dinamikájának átdolgozására. Sandler (1976) szerepválasz elmélete szerint a páciensek előcsalják a terapeutából azt, amitől félnek, vagyis a vizontáttétel enactment elemeket hordoz.

Az enactment fogalma szerint a terápiában mikroszinten a kommunikáció hordoz egy, többnyire csak korlátozottan tudatos komponenst, ami a másik személy valamilyen irányú bemozdítását szolgálja (enactment = hatályba, cselekvésbe tétel, tételés). Ez nem csak a páciens, hanem a terapeuta működésének is szerves része; utóbbi legfeljebb igyekszik reflektálni rá. Az enactment normállélektani jelenség, amely áthatja valamennyi kapcsolatunkat anélkül, hogy tudatosulásuk, olyan kiemelt jelentőséget kapna, mint a terápiában.

Gabbard kifejezésével élve „a páciens viselkedésével, metakommunikációjával ’megböki’ az analitikust, nyomást gyakorolva rá, hogy hasonlóan reagáljon, mint valamely múltbeli tárgy” (Gabbard, Lester 1995, 2. o.). Vagyis a páciens a belső világa szerint írt, a terápiás kapcsolatban belső jelenetet aktualizáló szerepjátékba vonja be az analitikust (Sandler 1976). A páciens nem üres tartályba vetít, a projekció fogadásához szükséges, hogy az analitikusban valamilyen „horog” elősegítse az introjekciót (Gabbard, Lester 1995). Így a kapcsolódó vizontáttétel kialakulása az analitikus belső világától is függ.

Valamennyi érintett pszichoanalitikus elmélet egyetért abban, hogy a kapcsolati viszonyulások tudatos és tudattalan alapját a tudatos és tudattalan korábbi kapcsolati élmények határozzák meg.

Ennek révén valósul meg az áttétel legfontosabb funkciója, amely lehetővé teszi a kapcsolódást, a tájékozódást, a helyzetalakítást; azaz nem csak intrapszichés, hanem interperszonális funkciója is van. Az elméletek megfogalmazásaiban többnyire a patológiás megfogalmazás jelenik meg – például az, hogy torzítják a valóság észlelését. Valójában csak a terápiás kapcsolat szintjén válik ez hangsúlyossá, ahol a fő cél a terápiás megértés, a hétköznapi kapcsolódást (szerelem, barátság, érzelmileg fontos kapcsolatok) azonban éppen ez a folyamat teszi lehetővé (Szőnyi 2011).

A kapcsolati élmények memóriában történő raktározási formája jól leírható az internalizált tárgykapcsolatok (például: Kernberg 1976) fogalmával. Ez az adott élményhez tartozó tárgy- és szelf-reprezentációt, valamint a kapcsolódó affektus-élményt tartalmazza. Az áttételi jelenségek a memóriarendszerben, a neurális hálózatok aktivációja által hordozott reprezentációkhoz kötöttek.

Az áttétel a kognitív idegtudomány felfogása szerint

Azok a kifejezések, hogy „kapcsolati” vagy „interperszonális” pszichoanalízis, „kétszemélyes pszichológia”, „interszubszejektivitás” és még több is, szélesen elterjedt a pszichoanalitikus elméletalkotásban. Arra utalnak, hogy a pszichoanalízis a személyek közötti és a személyen belüli folyamatok kölcsönhatásával foglalkozik. Ezért a pszichoanalízis ebből a szempontból a kapcsolatok tudománya. A neuronok szintjén zajló folyamatokat vizsgáló idegtudomány szubperszonális jelenségeket kutat (Gallese 2006). Ugyanakkor éppen e szubperszonális folyamatok képezik az interperszonális folyamatok neurobiológiai alapjait. A tükroneuronokon alapuló neurális térképezés során megtörténik a bejósolása mind a saját, mind a másik cselekvéseinek, ami nem más, mint pillanatról-pillanatra történő folyamatos szimuláció, vagyis modellálási folyamat. Ez lehetővé teszi, hogy a megfigyelő saját belső konfigurációit alkalmazva direkt és automatikus szimulációs folyamatok révén behatoljon a másik világába (Gallese 2006). Vagyis a neurális feltérképezés révén közvetlen tapasztalati kapcsolatot létesít a cselekvő és a megfigyelő.

Westen és Gabbard (2002) áttekintették az áttétel elméletét a kognitív idegtudomány alapján. A neurális hálózatok aktivációs mintázata a reprezentációnak megfelelően jelentéssel bír, érzékelések eredményeként alakul ki, érzelmi összetevőket hordoz. Ennek alapján a szelfet olyan hosszútávú aktív szelf- és tárgyreprezentációk kombinálódása alakítja, amelyek pillanatonként változnak a párhuzamosan aktiválódott más asszociatív hálózatokkal létrejövő

kölcsönhatások szerint. Az egyének aktiválódó neurális hálózata közötti kölcsönhatás kérdésére a tükörneuronok működésének tárgyalásakor fogunk visszatérni. E neurális folyamat felelős azért, hogy valaki miképpen tekint önmagára és a fontos másokra alkata és környezeti hatások kombinálódásának eredményeként. A neurális hálózatok aktiválódása beindítója lehet egy sor többnyire tudattalan kognitív és affektív folyamatnak.

A reprezentációknak csak egy kis része tudatos. Az affektus regulációt biztosító énvédő mechanizmusok könnyen aktiválódnak külső motívumok hatására, azonban működésük nem kontrollálható akaratlagosan, mivel kívül esnek a szelf-tudatosságon. A tudatosság hiánya miatt elmarad a reprezentációk integrációja, így ellentmondásos elemek kapcsolódhatnak össze, ami töredezett kombinálódásokhoz vezetve a kapcsolati viszonyulások instabilitását eredményezi. Mindez akadályozza a reflektív viszonyulásokat és az adaptív affektív regulációt.

A reprezentációk raktározása a neurális hálózatokban

A belső reprezentációkat neurális hálózatok folyamatos aktivitása hordozza (Westen, Gabbard 2002). A neurális hálózat a kölcsönös kapcsolatban álló egyidejűleg aktiválódott neuronok köre. E neuronok az input jeleket output jelekké alakítva továbbítják az információt (Gabbard 2000). A neurális hálózat, a mentális aktivitás funkcionális egysége. Amikor egy sajátos környezeti interakció kapcsán a neuronok aktiválódása körökbe kapcsolódik össze, neurális hálózatról beszélünk. Az emóció, percepció, gondolat, emlék és viselkedés mind az aktiválódott neurális körök produktumai.

A neurális hálózatok által tárolt reprezentációk készenlétben állnak az aktiválódásra. Ennek elindítója számos kognitív és affektív folyamat lehet. Az affektus regulációt biztosító tudattalan énvédő mechanizmusok külső motívumok és affektusok révén aktiválódnak, Mivel ezek kívül esnek a tudatos észlelésen, lehet, hogy sosem kerülnek felismerésre kiváltó affektusként, motivációként vagy a védekezés aktivációjaként (Westen, Gabbard 2002).

A neuronplaszticitás szerepe a reprezentációk aktiválódásában

Egy neuron dendritjeihez 1000-1600 más neuron 1000-1600 axonja kapcsolódik. E kapcsolódásokat szinapszisok alkotják, amelyekben kisülés esetén mediátorok továbbítják az ingerületet. Ennek ereje különböző mértékű lehet. Ha a szinapszis maximális erejét „+1”-gyel, a teljes gátoltságát „-1”-gyel jelöljük, akkor a szinapszis ereje bármilyen értéket képviselhet -1-től +1-ig. „A szinapszis ereje egyáltalán nem része a genomnak” (Gabbard 2000, 4. o.).

A gyakran aktiválódó szinapszisok esetében a kapcsolat erősödik, így jövőbeli aktivitásuk is erősödik. A neurális hálózat „tréningeződik” amely során változik a szinaptikus kapcsolatok ereje. A szinapszisok erejének változása eredményeként a hálózat az inputból általános vonásokat választva ki, szabályokat generál a példákából. (Gabbard 2000)

A példákából történő szabályok kialakításának e módszere hibajavításként ismert (Jeffrey, Reid 1997). Ennek alapját az alkotja, hogy az output neuron feedbacket kap, hogy tüzelése helyes volt-e, vagy sem. Ha az adott neuron tüzel, amikor csendben kellett volna maradnia, akkor a feedback szerint helytelenül tüzelt, ezért a kapcsolat veszít erejéből. Amikor a neuronnak tüzelnie kellett volna, de nem tette, a kapcsolat az aktív input felől erősödik. A tanulás során input-output térképezés történik. A szinapszisok erejének változása végül kívánatos vagy megfelelő outputhoz vezet. Mindez az adott helyzet teljes komplexitásának megfelelően történik.

Például, ha egy apa arra tanítja kisfiát a vasárnapi családi ebéd során, hogy teli szájjal nem beszélünk, akkor a gyerek egyrészt megtanulja, hogy falattal a szájában nem beszél, másrészt azt is megtanulja, hogy ha együtt van a család, akkor tilos spontánul viselkedni. Vagyis a gyerek nem csak azt tanulja meg, amit a szülők akarnak, hogy megtanuljon, mivel a tanítás reprezentációja a teljes helyzet hatását fogja hordozni, tartalmazva a szülő valamennyi üzenetét is.

E jelenség komoly kérdések elé állítja a technikai lépésekre építő pszichoterápiás módszereket. A terápiás tanulás nehezen redukálható a technikák által közvetített tanulássá, mivel a teljes terápiás helyzet hatásának és valamennyi háttérfolyamatának érvényesülésével számolni kell. Ezek alapján magára a terápiás helyzetre történő reflektálás megtanulása és belsővé tétele fontos tényezője a terápiás változás tartósságának. Ezért a kiszámíthatatlan input a legrosszabb, mert csak instabilitást eredményező fragmentált reprezentációk építhetők fel belőlük.

A reprezentációk nem köthetők az agy egy speciális részéhez, mivel a tárolásukért felelős neurális hálózatok az agy több struktúráját is érintik. Ennek jelentőségére később, a memória rendszerek szerepének ismertetésekor fogunk kitérni. Az emlékek és a reprezentációk úgy foghatók fel, mint bizonyos körülmények között megjelenő neurális tüzelési patternek lehetőségei. Az adott emlék azért könnyen behívható, mert a gyakori aktiválódás miatt, a hozzá tartozó reprezentációk neurális hálózatának neuronjai készenlétben állnak a tüzelésre (Gabbard 2000).

A reprezentációk neurális patternekben, hálózati mintázatokban tárolódnak. Az áttétel több reprezentációs elem együttes aktiválódása, amelyet a neurális hálózatok közötti kapcsolat ereje hordoz. Attól függően, hogy a hálózatok közötti kapcsolatok milyen mértékben aktiválódnak együtt, vagy milyen mértékben gátlódnak, jelzik, hogy a reprezentáció egyes elemei

milyen mértékben világítanak rá adott szenzoros inputra. Ennek során a reprezentációk egyes részei összekapcsolódnak a szenzoros inputtal és úgy aktiválódnak, hogy adott helyzet szenzoros inputját kitöltik egy korábbi kapcsolati, találkozás emlék más adataival. E folyamat „pattern megvilágítás-ként” ismert (Gabbard 2000).

A pszichoanalízisben megjelenő áttétel felfogható ebben a kontextusban (Gabbard 2000). Az áttétel olyan emocionális válaszokat hordoz, amelyek személyek és szerepek kapcsolatainak reprezentációihoz kötődnek, aktiválódásuk tudattalan maradhat. Valójában többszörös áttételről beszélhetünk. Amikor a terapeuta vagy a terápiás helyzet előhívja a valamely személlyel, eseménnyel, érzelmi állapottal történt korábbi találkozást reprezentáló konfigurációt, akkor az „ismerős” helyzetként történő felismerésért, a korábról jelenlévő neurális pattern aktiválódása felelős. A reakciót a neurális hálózatok különböző aktivitásai által hordozott különböző reprezentációk alakítják ki. Ezek alapján a vizontáttételre vonatkozóan alapján azt mondhatjuk, hogy a páciens a terapeuta feszültségi állapota miatt készenlétben álló hálózatait fog aktiválni. A páciens aktuális viselkedése olyan reakciókat hívhat elő az analitikusban, amelyekre a páciens tudattalanul vágyik (Westen, Gabbard 2002).

A memóriarendszerek szerepe a reprezentációk tárolásában

A memóriarendszer jelentőségének felismerése lehetővé tette a reprezentációk sajátos tárolásának leírását. Az *implicit-procedurális memória* az amygdala és cerebellum, az *explicit-deklaratív memória* a hippocampus, valamint a mediális temporális lebenyben helyezkedik el.

Az amygdala már az intrauterin fejlődés végétől eléggé érett ahhoz, hogy emlékeket raktározzon el. A hippocampus és a hozzátartozó explicit-procedurális memória a második életév végére válik emléktárolásra éretté. Az élet első két évében csupán az amygdalához kapcsolódó implicit memória fejlődik ki, tehát ebben az időszakban az emlékek csak itt rögzíthetők (Mancia 2007). A gyermek képes elraktározni a környezete legkorábbi élményeit, de ez egyben azt is jelenti, hogy ezek nem felidézhetők és nem verbalizálhatók, olyan tartalmak, amelyek sosem voltak tudatosak, vagyis ezeket nem elfojtott tudattalan struktúraként írhatjuk le. Ugyanakkor a felnőttkorban is irányítani fogják az affektív, emocionális, kognitív életet.

A pszichoanalízis számára lényeges funkciók megragadásához többnyire az explicit-deklaratív és implicit-procedurális memória felosztást alkalmazzuk. Valójában azonban négy tárolási módról van szó, amelyek kombinálódásából több lehetőség adódik, mint az említett felosztás.

Az *explicit memória* a tudatos, akaratlagosan felidézhető emlékeket foglalja magába.

Az *implicit memória* az akaratlagosan fel nem idézhető emlékek helye. Hatásuk megfigyelhető a viselkedésben, kapcsolati viszonyulásokban, de nem része ezek tudatos felismerésnek.

A *deklaratív memória* tényeket, adatokat tartalmaz, „valami”-nek az ismeretét jelenti.

A *procedurális memória* a folyamatszerűséggel jellemezhető „hogyan”-nak az ismeretét jelenti. Olyan készségszerű ismereteket tárol, mint például a biciklizni tudás vagy a hangszeren történő játék motoros memóriája, de a kapcsolatok, vagy énvédő mechanizmusok szintén ide tartoznak. Ehhez kapcsolódik továbbá az asszociatív memória is, mint például szagokhoz tartozó hangulatok, zene hallgatásához tartozó érzések.

Bizonyos esetekben a tárolási módok között átjárás figyelhető meg. Például az ismétlések során a deklaratív memória segítségével tanultak átalakulnak procedurális módon előhívható tudássá (járás, autózvezetés, úszás, biciklizés) (Pető 2001).

A procedurális és deklaratív memória elkülönítése az ismeretek típusára összpontosít, amely mind az implicit, mind az explicit tárolási formát magába foglalja. Míg a procedurális memória készségeket tárol, addig a deklaratív tényeket. Az implicit és explicit memória közötti különbségtétel arra vonatkozik, hogy az ismeret felidézhető-e, az affektus kifejezhető-e tudatos felismeréssel vagy anélkül. Vagyis a memóriarendszer működését illetően a procedurális és deklaratív memória egyaránt lehet explicit vagy implicit.

A pszichoanalízis számára elsősorban az *implicit-procedurális memória* kiemelt jelentőségű, mert ez tartalmazza az énvédő mechanizmusokat, valamint a reprezentációk tudatos narratívához nem illeszthető elemeit. Ugyanakkor mindezek meghatározzák a külső szemlélő számára is megfigyelhető hosszan fennálló karakter patterneket.

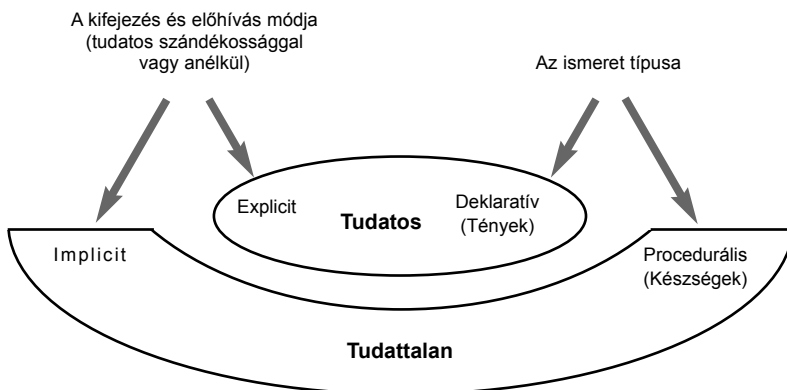
Az *implicit deklaratív* memória elfojtott ideákat és az élet elfojtott eseményeit, valamint olyan tudatelőttés ismereteket foglal magába, amelyek különböző elvárások vagy sémák arra vonatkozóan, hogy mások hogyan fognak reagálni, válaszolni arra, amit az illető tesz. Ide tartoznak a páciensek tudattalan fantáziái, félelmei is arra vonatkozóan, hogy az analitikus hogyan fog reagálni rá.

Az *explicit-procedurális memória* tartalmazza a tudatosan behívható készségekhez tartozó emlékeket, például biciklizés, míg az *explicit-deklaratív memória* tudatosan felidézhető tényeket, például évszámok, események, PIN-kódok memória elemeit tartalmazza.

Mint korábban említettem, a pszichoanalízis szempontjából a memóriarendszer implicit-procedurális és explicit-deklaratív memóriára történő felosztása funkcionális. A reprezentációkat hordozó neurális hálózatok valamennyi felsorolt agyi struktúrának alkotó elemei. Hordozói a pszichoanalízis

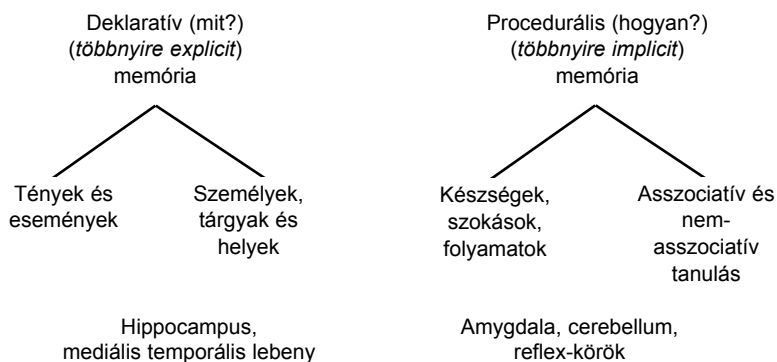
szempontjából fontos szelf- és tárgyrepresentációk explicit és implicit összetevőinek.

Memória rendszerek

1. ábra

A hosszú távú memória két alapvető formája

2. ábra

A tükörneuronok szerepe

A tükörneuron rendszer jelentősége az áttételi folyamatok létrejöttében a procedurális tanulásban betöltött szerepének köszönhető. A tükörneuronok esetében olyan rendszerről van szó, amely egyszerre megfigyelő és kivitelező, biztosítva a látott akció belső motoros reprezentációját, a megfigyelt akció szimulálását és a mintha cselekvést (Wolf és mtsai 2000). Működése nem szabályozható akaratlagosan. E neuroncsoport tüzelő neuronjai ugyanazt az aktivációs mintázatot mutatják a cselekvés végrehajtásakor, mint ugyanennek a cselekvésnek a megfigyelésekor. A tükörneuronok nem csak a motoros aktivitás területén találhatóak, ugyanilyen működést mutató neuroncsoportokat mutattak ki a szenzoros folyamatok területén és a mentális működésért felelős területeken is (Gallese és mtsai. 1996).

A tükörneuronok a premotoros kéregben helyezkednek el, a prefrontális kéreg orbitofrontális területén. Gallese vizsgálatában az F5-ös areában 92 olyan neuront találtak, amelyek akkor is aktiválódtak, amikor a majmok végrehajtottak egy – erős affektusokkal kísért (például táplálkozás) – cselekedetet, és akkor is amikor pusztán *megfigyelték* azt. A vizuális inger akkor indította be a leghatékonyabban a tükörneuronokat, amikor a majmok olyan cselekvést figyeltek „amelyben a kísérletvezető keze vagy szája állt kölcsönhatásban a tárggyal” (Gallese és mtsai, 1996, 595.o.). E neuronok arra a látványra is reagáltak, amikor kísérletvezető csupán megragadni *készült* egy tárgyat. Utóbbi alapján azt állíthatjuk, hogy anticipálták magát a megragadás cselekvését. Összefoglalva, a tükörneuronok azon fontos és különleges képességgel rendelkeznek, hogy reagálnak valamire (vizuális inger), aktiválódnak valamitől (motoros aktivitás) és anticipálják mi következik a komplex cselekvések megfigyelésén keresztül.

E neuronok egyszerre motoros és vizuális neuronok, hiszen motoros aktivitáskor és meghatározott vizuális ingerre egyaránt és azonos módon aktiválódnak. Multimodalitásuk többszörös, mivel azzal a képességgel is rendelkeznek, hogy közvetlenül aktiválódnak párhuzamosan érkező különböző szenzoros (például auditív, szomatoszenzoros, vizuális) és motoros modalitások hatására (Shane és mtsai 1997, idézi Wolf és mtsai 2000).

A tükörneuronok esetében két kapcsolatrendszer feltételezhető. Az egyik (a gyorsabb, evolúciós értelemben primitívebb) a premotoros és a motoros kérget köti össze. E rendszerben a tükörneuronok közvetlenül beindíthatják az azonnali válaszhoz szükséges motoros akciót (például életveszélyes helyzetek). A másik magába foglalja a limbikus rendszert is, az amygdala felé viszi a megfigyelt cselekvés információit. Az amygdalában történik a cselekvés érzelmi tartalmának meghatározása. Mindkét hálózatban a tükörneuron rendszer inputot kap a megfigyelt cselekvés emocionális alapjának fontosságáról.

A tükörneuronok másik fontos tulajdonsága a tanulás által kiváltott nagyfokú plaszticitási képességük. Ennek köszönhetően – Rizzolatti vizsgálatában – „megtanulja” generalizálni válaszát a kézről a harapófogóra a megragadási aktivitás ismételt megfigyelése révén. A tükörneuron tanulás indukálta plaszticitásának nyilvánvaló fontossága a terápiás helyzetben az, hogy lehetővé teszi új pozitív tapasztalatok megszerzését és kódolását (Rizzolatti, Arbib 1998, idézi Wolf és mtsai 2000).

A tükörneuronok biztosítják a képességet a gyors, azonnali válaszra a nem tudatos szinten, mind a külső ingerekre (például a tükörneuronok tüzelése a másik egyed táplálék szerzésre irányuló taglejtésének látványára), mind pedig a belső ingerekre (például a traumás visszaemlékezés belső beindítása). A tükörneuronok lehetővé teszik az implicit-procedurális memória működéséhez kapcsolódó traumatikus élményre adott reakciók és a „pozitív új tapasztalat” terápiás változásban betöltött szerepének megértését (Wolf és mtsai 2000).

A tükörneuronok szerepe az implicit-procedurális tanulásban

Stressz, trauma, túlterhelő élmények esetén bénul a hippocampus, az explicit-deklaratív rendszer és aktiválódik az amygdala, azaz implicit-procedurális rendszer. Az élmények ezért nonverbálisan, szelf-reflektivitás nélkül kerülnek elraktározásra. Ugyan ez történik a trauma szemtanújában is. A trauma ismétlődésekor, a traumatikus élmények aktiválódása esetén ismét bénul az explicit-deklaratív rendszer és csak az implicit-procedurális rendszerben tárolt emlékek fejtik ki hatásukat.

A tükörneuron rendszer a tárolás bemeneti kapuja. Kapcsolati trauma esetén a tükörneuron rendszer mintázatokon keresztül kerül tárolásra az élmény. Ugyan így rögzülnek a trauma tanújaként átélt élmények. Ezek egész életen át meghatározzák a traumára vagy a kapcsolódó élményekre adott reakciókat, ismétlődő mintázatokat.

Túlterhelő, traumatikus élmények esetén bénul a hippocampus, az explicit procedurális memória, és elsősorban az amygdala, az implicit-procedurális memória aktiválódik. Az amygdala és a prefrontális kéreg kapcsolatain keresztül erősödik mind az amygdala multimodális neuronjainak működése, mind a tükörneuron rendszer gyorstüzelése. Ennek köszönhetően válik lehetővé a gyors kondicionált válasz kialakítása (Nelson, Carver, 1998).

Az implicit-procedurális tanulás bevonja a tükörneuron rendszert. Ennek neuronjai érzékenyek a cselekvés jelentésére is, ezért működésük az empátia neurobiológiai előfutárának tekinthető. Az interperszonális mozgások és komplex gesztusok aktiválják az agy ezen területét. Ez magyarázza a tükörneuronok szerepét azon komplex interakcionális ingerek esetén, amikor

fontos a stimulusok, például a faciális kifejezések gyors felismerése. Mindezek során a tükörneuronok aktivitása nem feltétlenül foglalja magába a szelf-tudatosságot, a tükörneuronok képesek a szelf-reflektív felismerése nélkül működni. Feltételezhetjük, hogy az evolúció során előnyt jelentett a túlélésben, és az agresszív szándékok felismerésében, hogy stressz esetén megbénult a deklaratív-explicit memória. Ez lehetővé tette a hatékony azonnali motoros válasz tükörneuron rendszeren keresztül történő kialakítását a folyamatot lassító kérgi területek nélkül. A hangsúly ilyenkor a hatékonyabb taglejtéses kommunikáció aktiválódására és annak azonnali érvényesülésére kerül.

Stressz hatására tehát a magasabb kortikális központokban lévő lassúbb explicit-deklaratív memória megbénul és aktiválódik az implicit-procedurális memória, valamint a tükörneuronok közös rendszere. Ez teszi lehetővé az azonnali válaszadást. Például támadó testtartásra támadó, menekülő testtartásra menekülési reakció.

A tükörneuron rendszer fontos szerepet játszik a társas kapcsolatokban kialakított viszonyulások területén. Lehetővé teszi a cselekvések, az orofaciális gesztusok (a száj és arcizmok mozgása által kialakított mimika) megértését és a megfelelő válasz kialakítását. Például testtartásunkat, mimikánkat a másikéhoz igazítjuk. A mozgáson kívül fonetikus struktúrák is érzékelésre kerülnek az ehhez tartozó kérgi területek tükörneuronjai segítségével és követjük hangképzésünkkel a másikat (Lieberman 1985, idézi Wolf és mtsai 2001). Például elhalkulunk, ha valaki halkán beszél, krákogni kezdünk ha rekedt beszédet hallgatunk.

A tükörneuron rendszer neurális aktivitása során illeszkedés és illesztési folyamat történik, ami lehetővé teszi a másik mintha-folyamatokon keresztül történő modellálását. A tükörneuron rendszerhez köthető a másik cselekvésének dekódolása és bejósolhatósága (anticipációs aktivitás), a komplex interakcionális ingerek gyors felismerése, megértése és az ezekre történő gyors válaszadás. Ennek köszönhető a megfigyelt cselekvés szociális jelentésének gyors megértése és a szociálisan adaptív magatartás kialakítása.

Ami evolúciós szinten a vészhelyzet, az az emberi lény fejlődése során a kapcsolati traumaként határozható meg. Ezen élmények a tükörneuron és implicit-procedurális memória közös rendszerének mintázatainak keresztül létrehozott reprezentációk formájában kerülnek tárolásra. Ugyanígy rögzülnek a trauma tanújaként átélt élmények is. E reprezentációk egész életen át meghatározzák a traumára vagy a kapcsolódó élményekre adott reakciókat, ismétlődő mintázatokat.

A terápiás helyzetre és a terapeutára adott reakciók neurobiológiai alapja

A tükroneuronok azáltal töltenek be fontos szerepet az áttételi jelenségekben, hogy az analitikus aktuális jellemzőiből eredő bejövő szignálok aktiválják a neurális hálózatokban tárolt asszociációs kapcsolatban lévő reprezentációkat. A pszichoterápia képes a neurális szerkezetek megváltoztatására (Pető 2003). Feltételezhető, hogy a terápiás helyzet a reprezentációk megváltoztatásán keresztül hat. Mint korábban említettük, a memóriarendszerek nem köthetők anatómiailag egyetlen agyi struktúrához sem, hanem azokat érintő, azokon áthaladó neurális hálózatok alkotják. Ezen túlmenően a reprezentációk sem köthetők egyik vagy másik memóriarendszerhez, hanem különböző elemek eloszlanak a két rendszer között. Például a páciens emlékszik a gyerekkori tábor 'parancsnokának' nevére, de csak az analízis második évében 'jut eszébe', hogy milyen furcsa tekintettel figyelte őt pisilés közben. Vagy a páciens emlékszik arra, hogy múlt héten heves veszekedése volt a férjével, de közben azt mondja, hogy „már nem is emlékszem min vitatkoztunk össze”.

A kapcsolati élmények elemeinek szétválása nem feltétlenül elfojtás eredménye, rendszerint már az elraktározáskor megtörténik. Az élet első két évében az implicit memóriában raktározódnak el az emlékek, mivel a hippocampus, az explicit-deklaratív memória csak a második életév után fejlődik ki, tehát ebben az időszakban emlékek nem rögzíthetők itt (Mancia 2007).

Az idegtudomány megállapításainak klinikai jelentősége az áttétel kezelésében

A szelf fejlődése, működése elválaszthatatlan a fontos másiktól, az interperszonális helyzetektől. A tükroneuronok jelentőségét az interperszonális helyzetek folyamatainak neurobiológiai szinten történő megragadása adja. A tükroneuronok működésbe lépéséhez nélkülözhetetlen az interperszonális helyzet. Ilyenkor folyamatosan oda-vissza kölcsöntükröződésnek kell lejátszódnia. A standard analitikus helyzet ezt a kölcsöntükröződést mérsékli, aminek révén a megjelenő mintázatok jobban köthetők az egyén belső folyamataihoz.

Az idegtudomány felismerései alapján a terápiás folyamatban a változás alapját inkább a pozitív új tapasztalatok alkotják, és kevésbé a régi élmények áttételben történő újraélése, vagy az interpretáció eredményeként létrejövő tudatos belátás (Wolf és mtsai 2000). A pozitív változás során a páciens elmozdul a régi traumatizáló másikkal kapcsolatos traumatizált szelf-fejlődési emlékektől, annak maladaptív reprezentációjától egy új, egészséges szelf felé indul, lehetőséget kapva a fontos másikkal kapcsolatos változásra.

A régi szelf és régi másik reprezentációit hordozó neurális hálózatok módosulásának köszönhetően a traumatikus patternek elcsendesednek. Aktivitásukat sosem veszítik el teljesen, vagyis valójában sosem jön létre heg nélküli gyógyulás. A folyamat az áttétel által hordozott reprezentációk változásán keresztül valósul meg. Ilyenkor a „rég (traumatizált) szelf, és a régi (traumatizáló) másik” reprezentációja módosul az analitikussal való terápiás kapcsolatban átélt új tapasztalatok hatására.

A változatos implicit-procedurális mintázatok felerősödése – Stern kifejezésével (1985) – az affektus rezonancia egy fajtája. A tükörneuron rendszer hozzájárulhat az affektus rezonanciához. A traumás helyzet által kialakított és az implicit-procedurális memóriára épülő tükörneuron rendszer által elraktározott régi szelf és régi másik reprezentációi élethossziglan hatással lehetnek az egyénre. A változatlanság annak köszönhető, hogy az egyén, megismételve a reprezentációk patternjeit, maladaptív viszonyulásokat alkalmazva újra és önkéntelenül megismétli a traumatikus helyzeteket is.

A terápiás folyamat megfelelő alakításához a kapcsolati élményeket hordozó reprezentációk változása szükséges. Ez az agyműködés szintjén a neurális hálózatok aktivitási mintázatának módosulását jelenti a terápiás tapasztalatok és élmények hatására. A terápiás folyamat során a neuronplaszticitásnak köszönhetően a szinaptikus kapcsolódások olyan új mintázata alakul ki, amely megváltoztatja a régi kapcsolatokat emocionális intenzitását. A régi élményhez így új kapcsolati konfiguráció kapcsolódik.

A pszichoanalízis sztingije (fekvő helyzet, terapeuta a páciens látóterén kívül helyezkedik el) mérsékli az explicit-deklaratív inputot, így a reprezentációk itt tárolt elemeinek aktiválódását. Ezáltal a terápiás helyzetben belüli viszonyulásokban hangsúlyosabbá válik az implicit-procedurális élményekre történő támaszkodás. A két memóriarendszer megszólításának aránya meghatározó a pszichoanalízis technikájában. Ezért, korai sérülések esetén, ahol rendkívül laza a kapcsolat a reprezentációk elemei között, egyik elem sem került tartós elfojtásra, így könnyen betörnek a tudatba az archaikus implicit-procedurális memória emléktartalmai. A traumák ismétlődése az amygdala szenzitizációját eredményezi. Mivel ezekben az esetekben hangsúlyosabb a fejlődés során elszenvedett súlyos traumák szerepe, az élmények elraktározásánál nagyobb mértékben számíthatunk a bénult hippocampus miatt blokkolt explicit-deklaratív memóriára, és az amygdala szenzitizációja miatt az élmények eleve implicit-procedurális hangsúlyú reprezentációjára. Mivel a verbális memória ilyenkor nem elérhető, ezért az értelmezés önmagában ilyen körülmények között olyan, mintha az analitikus traumatizáló lenne, mintha az értelmezés csupán azt szolgálná, hogy rávilágítson a páciens elesettség érzésére, kilátástalannak megélt helyzetére. Ilyenkor a terápiás helyzet óhatatlanul trauma felidéző hatású, ami az áttételi folyamatok nehéz kontrollálásában, az

archaikus énvédő mechanizmusok intenzív aktiválódásában jelenik meg, amit acting out és nem kontrollált regresszió kísérhet. A viszonyulást automatizmusok és gyors reagálások jellemzik.

A hippocampus és az orbitofrontális neuronok bénulása miatt a páciens számára traumát jelentő helyzet az explicit-deklaratív memória gátlásával jár. A mérsékelt megterhelések mellett létrejövő ismétlődések csak akkor vezetnek toleranciához (deszenzitizáció) az ide tartozó agyi struktúrák területén, ha a kritikus szint alatt maradván nem bénul az explicit-procedurális memória. Feltehetően a deszenzitizáció, mint viselkedésterápiás technika (a szorongást keltő inger kezdetben gyenge, majd a fokozatosan erősödő ismétlődése során veszít hatásából), erre az aspektusra helyezi a legfőbb hangsúlyt a fokozatosan növelt implicit-procedurális aktivitás mellett. A terápia fő célja ekkor az explicit-deklaratív memória növekvő terheléssel szembeni megerősítése a bénulás megelőzése céljából.

Amennyiben a terápiás helyzetben folyamatosan az explicit-deklaratív elemek vannak túlsúlyban, a racionalizáció és intellektualizáció határozza meg a viszonyulást. Vagyis a beavatkozás ezen típusa esetén az értelmezés csak az explicit-deklaratív rendszert éri el és nincs hatással az élményeket, beállítódásokat tároló implicit-procedurális rendszerre. A páciens mindent ért és mindennel egyetért, de nem változik semmi.

A másik esetben, ha az értelmezés csak az implicit-procedurális rendszert éri el, a terápia nincs hatással az explicit-deklaratív memóriához kötött, tudatos viszonyulásokon alapuló belátásos folyamatokra és a változáshoz vezető átdolgozási folyamatokra. Ilyenkor múltbeli reakciók vég nélküli ismétlődése figyelhető meg. Azt mondhatjuk, hogy olyan mintha csak a terapeuta értené saját értelmezéseit és a páciens nem fogná fel ezeket. Valójában azonban a páciens is érti, mert aktiválódnak a reprezentációk archaikus implicit-procedurális memóriában tárolt elemei.

Az optimálisnak tekinthető értelmezést úgy határozhatjuk meg, hogy az egyben optimálisan frusztráló, aktiválva az amygdalát és az implicit-procedurális rendszert, miközben optimálisan támogató is, megelőzve ezzel a hippocampus és az explicit-deklaratív memória bénulását. Ez lehetővé teszi, hogy a tükörneuron rendszeren keresztül megvalósuljon a procedurális tanulás, a pozitív új tapasztalatok elraktározása, a reprezentációk módosulása, a neurális patternek adaptívabb munkamód szerinti átépülése. Ennek feltétele, hogy sikerüljön a tükörneuron rendszeren keresztül kialakult élményekre támaszkodva egyszerre megszólítani az áttételben megjelenő mindkét memóriarendszer tartalmait. E folyamat ismétlődése a terápiás folyamatban, ami lényegében a feltárást jelenti, új, adaptívabb implicit-procedurális mintázatok létrejöttéhez vezet.

A régi élmény csillapító környezetben történő újraélését az az optimális frusztráció jelenti, amely megfelelően aktiválja a reprezentáció implicit-proce-

durális memória által hordozott részét, de nem éri el azt a szintet, hogy katasztrófális mértékben bénítaná az explicit-deklaratív memóriát. (Az elég jó környezetnek ez alkotja a neurobiológiai alapját.) Ennek eredményeként az áttételben megragadható reprezentációk változásként a *régi szelf – régi tárgy* mintázatot *régi szelf – új tárgy* mintázat váltja a terápiában. Ebben a fázisban a változás elsősorban a terápiás kapcsolatban figyelhető meg (például terápiás szövetség kialakulása, acting out reakciók mérséklődése). Ha a terápia során az implicit-procedurális memóriát is elérő pozitív új tapasztalatok ismétlődnek, akkor a *régi szelf – új tárgy* mintázatot *új szelf – új tárgy* mintázat váltja fel. E fázis megfelel az átdolgozásnak. A változáshoz az újraélés és új tapasztalás egyaránt fontos. Az újraélés az implicit-procedurális emlékek aktiválódása révén valósul meg az áttételben, a belátáshoz szükség van az explicit-deklaratív rendszer aktivitására is. Az átdolgozáshoz mindkettő nélkülözhetetlen. Ennek során a különböző reprezentációs elemeket érintő változások eredményeként jön létre a strukturális változás.

Strukturális változáshoz az implicit-procedurális és explicit-deklaratív memória működésének integrálódása, vagyis ezen keresztül a reprezentációk elemeinek konzisztens konfigurációkba történő összekapcsolódása vezet. Az implicit-procedurális memóriában új kapcsolati élménymintázatok válnak meghatározóvá, ugyanakkor az explicit-deklaratív memória teherbíróbbá válik, 'nehezebben' bénul, tovább fennmarad a szelf-reflektivitás. Utóbbinak köszönhetően a múlt traumás tapasztalatai a múlt világához kapcsolódnak.

Vagyis helyükre kerülnek az élmények az időben, így nem kísért tovább a múlt, biztatóvá válik a jövő és szép lesz a jelen.

IRODALOM

- FELDMAN, MICHAEL (1997): Projective identification: The analyst's involvement. *International Journal of Psycho-Analysis*, 78:227-241.
- FREUD, SIGMUND (1912): *The dynamics of transference*. S. E. 12.
- GABBARD, GLEN O.; LESTER, EVA P. (1995): *Boundaries and Boundary Violations in Psychoanalysis*. New York: Basic Books.
- GABBARD, GLEN O. (2000): What Can Neuroscience Teach Us about Transference? *Canadian Journal of Psychoanalysis*, 9:1-18.
- GALLESE, VITTORIO; FADIGA, LUCIANO; FOGASSI, LEONARDO; RIZZOLATTI, GIACOMO (1996): Action recognition in the premotor cortex. *Brain*, 119(Pt 2), 593-609.
- GALLESE, VITTORIO (2006): Mirror Neurons and Intentional Attunement: Commentary on Olds. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 54:47-57.
- HARTMANN, HEINZ (1939): Psycho-Analysis and the Concept of Health. *International Journal of Psycho-Analysis*, 20:308-321
- JEFFREY, KATHRYN J.; REID, IAN C. (1997): Modifiable neuronal connections: An overview for psychiatrists. *American Journal of Psychiatry*, 154:156-64.
- KERNBERG, OTTO F. (1976): *Object Relations Theory and Clinical Psychoanalysis*. Ason Aronson, USA.
- KOHUT, HEINZ (1971): *The Analysis of the Self*. New York: International Universities Press.
- KOHUT, HEINZ (1977): *The Restoration of the Self*. New York: International Universities Press.
- KOHUT, HEINZ (1984): *How Does Analysis Cure?* Goldberg, A. (szerk.): Chicago, University of Chicago Press, 1984.
- LIBERMAN, ALVIN M., MATTINGLY, IGNATIUS G. (1985): The motor theory of speech perception revised. *Cognition*, 21, 1-36.
- MANCIA, MAURO (2007): *Feeling the Words. Neuropsychanalytic Understanding of Memory and the Unconscious*. Routledge, London, New York.
- NELSON, CHARLES A.; CARVER, LESLIE. J. (1998): The effects of stress and trauma on brain and memory: A view from developmental cognitive neuroscience. *Development and Psycho-psychology*, 10:793-809.
- OGDEN, THOMAS H. (1979): On projective identification. *International Journal of Psycho-Analysis*, 60:357-373.
- ORNSTEIN, PAUL H. (1981): The Bipolar Self in the Psychoanalytic Treatment Process: Clinical-Theoretical Considerations. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 353-375.
- PETŐ KATALIN (2001): Az emlékezésről és a felejtésről. *Psychiatria Hungarica*, 16 (2): 173-182.
- PETŐ KATALIN (2003): Az implicit kapcsolati tudás. Új szempontok a pszichoterápia hatásmechanizmusának megértéséhez. *Psychiatria Hungarica*, 18 (4):263-278.
- RENIK, OWEN (1993): Analytic interaction: Conceptualizing technique in light of the analyst's irreducible subjectivity. *Psychoanalytic Quarterly*, 62:553-571.

- RIZZOLATTI, GIAMOCO; ARBIB, MICHAEL (1998): Language within our grasp. *Trends in Neuroscience*, 21:188-194.
- SANDLER, JOSEPH (1976): Countertransference and Role-Responsiveness. *International Review of Psycho-Analysis*, 3:43-47.
- SHANE, MORTON; SHANE, ESTELLE (1993): Self Psychology after Kohut: One Theory or Many? *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 41:777-797.
- SHANE, MORTON; SHANE, ESTELLE; GALES, MARY (1997): *Intimate Attachments: Toward a New Self Psychology*, Guilford Press, New York.
- SIMON MÁRIA; HEROLD RÓBERT; FEKETE SÁNDOR; TÉNYI TAMÁS (2007): A tükörneuro-nok – avagy újabb adatok az interszubjektivitás neurobiológiájáról. *Psychiatria Hungarica*, 22 (6):418-429.
- SOLMS, MARK (2000): Preliminaries for an Integration of Psychoanalysis and Neuroscience. *Annual of Psychoanalysis*, 28:179-200.
- STERN, DANIEL (2003): *A csecsemő személyközi világa*. [(1985) The Interpersonal World of the Infant] Budapest, Animula.
- STOLOROW, ROBERT D. (1988): Intersubjectivity, Psychoanalytic Knowing, and Reality. *Contemporary Psychoanalysis*, 24:331-337.
- STOLOROW, ROBERT D. (1995): An Intersubjective View of Self Psychology. *Psychoanalytic Dialogues*, 5:393-399.
- SZŐNYI GÁBOR (2011): Személyes közlés.
- WESTEN, DREW; GABBARD, GLEN O. (2002): Developments in cognitive neuroscience, II: Implications for theories of transference. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 50:99-134.
- WOLF, NANCY S.; GALES, MARY E.; SHANE, ESTELLE; SHANE, MORTON (2000): Mirror Neurons, Procedural Learning, and the Positive New Experience. A Developmental Systems Self Psychology Approach. *Journal of American Academy of Psychoanalysis*, 28:409-430.
- WOLF, NANCY S.; GALES, MARY E., SHANE, ESTELLE; SHANE, MORTON (2001): The Developmental Trajectory from Amodal Perception to Empathy and Communication. The Role of Mirror Neurons in this Process. *Psychoanalytic Inquiry*, 21:94-112.

A neuropszichoanalízis megalapozása

Vas József Pál

Bevezetés

Az idegtudományokban a múlt század 90-es éveitől olyan paradigmaváltás bontakozik ki, amely a neurobiológia és a szociálpszichológia között húzódó szemléleti szakadék áthidalására törekszik. E törekvés a lélek és a test, szűkebb értelemben az elme és az agy egy személyen belüli, valamint az elmék és agyak személyek közötti kapcsolatát egységes elméleti keretbe foglalja (Vas, 2005b). A test és a lélek egységét nem egy adott időkeresztmetszetben, hanem kölcsönhatásainak történetiségében, kapcsolatuk alakulását pedig az alanyközi információ- és energiamátrix közegében ragadja meg, ahhoz a két faághoz hasonlóan, amelyek egymástól térben távol állnak ugyan, mégis közös törzsből erednek (Vas, 2006a). Ha közös törzsről beszélünk, elengedhetetlen követelmény az elme/agy kölcsönhatásainak, közös működési jellemzőinek olyan típusú leírása, amely kettéosztottságuk meghaladását ígéri. Nem csupán elméleti célok, hanem gyakorlatilag, a pszichés betegségek hatékony gyógyítása érdekében fontos az említett szemléletváltás, amelynek értékes hozománya a neuropszichoanalízis.

A neuropszichoanalízis abból a szellemi törekvésből fakad, hogy az analízisre kerülő páciensek problémáinak megoldását, és magát a terápiás folyamatot ne csak élményszinten, hanem kifejlődésében, az elme/agy, illetve a lélek/test kapcsolat szintjén is nyomon tudjuk követni (Schore, 2003a; Stern, 1985). Azért van erre szükség, hogy a terápia során megélt változások belső integrációját a mentális működések alapját képező agyi struktúra és funkció módosulásaként is megérthessük (Schore, 2003b). A neuropszichoanalízis tehát az elme/agy kapcsolat kutatási eredményeinek köszönheti létrejöttét.

Freud sikertelen kísérlete óta a 20. században meg-megújuló törekvések történtek annak érdekében, hogy az agy működésének feltárásával a pszichikum kutatása tudományos alapokra helyezhető legyen (Freud, 1986). A természettudományokban uralkodó materialista felfogás a lélektan területén is az objektív megfigyelést, a megismételhetőséget és az egzakttságot tekinti a tudományosság kritériumának, ezért a pszichikum működését a kutatók jó része az agyi funkciók törvényszerűségeivel kívánja magyarázni. Így közülük számosan az agy neurokémiai folyamataiban keresik a tudati jelenségek forrását. Bár a neurokémia alapvető felfedezéseket tesz napjainkban, úgy látszik, az elmeműködés nem

redukálható kizárólag erre a szintre. Különös, hogy az egyre bonyolultabb agyi folyamatokban sem lelték fel a szubjektum forrását, így nem találtak egy bizonyos neuron-csoport aktivációs mintázatának megfelelő szubjektív élményt, sem pedig egy adott szubjektív élménynek megfelelő neuron-csoport aktivációs mintázatot (Jamieson, Hasegawa, 2007).

Az agy évtizedében néhány gondolkodó az elme/agy kapcsolat olyan új paradigmáját fogalmazta meg, amely meghaladja a descartes-i dualista felfogást. Az *önszerveződés paradigmája* szerint az agy komplex, élő, nyílt, önszerveződő dinamikus rendszer, amely egymással kapcsolatban álló részek egységbe szervezett egészeként működik a szüntelen változás mintázatát mutatva oly módon, hogy funkcionálisan más agyakhoz kapcsolódik. Önszerveződő és önszabályozó működése az emberi kapcsolatokban bontakozik ki (Siegel, 1999, pp. 2-4). Az elme az energia- és az információ-áramlás mintázata, tehát az agyon belüli és az agyak közötti kapcsolatok terméke (Siegel, id.mű, pp. 20). E paradigma alapján mind az elme, mind az agy működése olyan azonos elvekre vezethető vissza, amelyek valószínűleg fejlődésük legkorábbi szakaszától kezdve mind a biológiai rendszerek, mind pedig a pszichikum szintjén is érvényesek, egyúttal a tudatos jelenségek megalapozói.

A tanulmány az elme/agy és az elmék/agyak együttműködését és a neuropszichoanalízis megalapozását célzó alapelveket azonosnak tekinti, így kifejtésük ebben a szemléleti keretben történik.

Önszerveződés, önszabályozás, kommunikáció

Amennyiben az emberi szervezetet olyan nyílt, nem-lineáris, dinamikus rendszernek tekintjük, amely környezetével energia- és információcserét folytat annak érdekében, hogy fennmaradását minél kedvezőbb külső és belső feltételek biztosítsák, eme élő rendszer működését három alappal, az önszerveződés (szelf-organizáció), az önszabályozás (szelf-reguláció), valamint a kommunikáció fogalmaival írhatjuk le (Weiner, 1989). Minden élő organizmus túlélése és sikeres alkalmazkodása érdekében a természet egyik zseniális találmányát, az energia és az információ átváltását alkalmazza. Ennek folytán környezetével úgy kommunikál, hogy az energiát információvá, az információt pedig energiává alakítja. Az információ energiát mozgósít az önszerveződés céljaira, az energia pedig az információk feldolgozását biztosítja a leggazdaságosabb és legcélravezetőbb önszabályozás érdekében; ezért konvertibilis információ-energia, rövidítve infoerg kommunikációról beszélhetünk. Az önszabályozás belső állapotunk optimális illesztése a szociális kihívásokhoz, legyenek azok társas kapcsolatok vagy szociális normák (Vas, 2005b, id.mű, 47-64).

Egyértelmű, hogy mindhárom alapelv olyan működési forma, amely szorosan összetartozik, kiegészíti, bizonyos vonatkozásban átfedi egymást, ugyan-

akkor egyiknek a másiktól történő elszakítása veszélybe sodorhatja az emberi organizmus létét. Magzati korban például az önszerveződés genetikai kisiklása az emberi test felépülését és ezáltal az önszabályozás, valamint a kommunikáció folyamatait egyaránt megzavarhatja (Vas, 2002). Az önszerveződés, önszabályozás és kommunikáció (infoergia konvertibilitás) alkotta hármas alapelv a Mandelbrot-féle fraktálokat jellemző önhasonlóság, szabályosság és dimenzió nélküli ismétlődés szerint épül be a szervezet életfunkcióiba (lásd a jégkristályok csipkézettségét: Masaru, 2004). Mintázatuk mikro- és makro-méretekben azonos, az egyes sejteken belül éppúgy érvényesül, mint az egész szervezet működésében, sőt, a társas kapcsolatokban – így a csoportfolyamatokban – is. Noha azonos elvekre épül, másként jelenik meg az önszerveződés, önszabályozás és infoergia átválthatóság egy sejt, és másként, mondjuk az érzelmeket szabályozó limbikus rendszer működésében.

A fejlődő agy szerkezetét és működését az határozza meg, ahogyan a személyközi kapcsolatok tapasztalatai a genetikai program kibomlását formálják és ahogyan az agy a megváltozott működéséből eredő módosult kapcsolati információkat feldolgozza. Az *epigenetika törvénye* legnagyobbbrészt az önszerveződésben érvényesül. A gének az önszerveződéshez információt biztosítanak, behatárolják, hogy milyen tapasztalatok szerezhetők: így a gyermeki temperamentumvonnások meghatározott szülői válaszokat eredményeznek, amelyek az idegi rendszerek fejlődését, átépülését és kapcsolatait sajátos mederbe terelik. Az öröklés és a környezet dinamikus kölcsönhatásban állnak egymással (Rossi, 2002).

A fejlődéstanból átvett, jórészt sablonná merevített nézőpont szerint egy korábbi állapotot, például a csecsemő idegrendszerének működését, előszere-tettel tekintjük primitívnek, holott az önszerveződés, az önszabályozás és a kommunikáció törvényei garantálják, hogy az adott fejlődési szinten a bonyolultság és kifinomultság legmagasabb fokán működhessen (gondoljunk csak arra, milyen nehéz felnőttként egy, a csecsemőkorban elsajátított készséget, így a járást és a beszédet újratanulni). A 20. századi lélektanban az egyedfejlődés korai fázisait jószerivel a felnőttkorban észlelhető pszichopatológia fogalmaival írták le (példa erre a normál autizmus fogalma: Mahler, 1968). Nem nagyon érthető, hogyan vezethető le az egészséges fejlődés olyan logikával, amely egy fejlődési fázist annál kórosabbnak vél, minél korábbi. Nemcsak téves a patológiai elv ilyen alkalmazása, hanem kimondhatjuk, hogy *az egészségesen fejlődő személyiség minden életkorban, a fogantatástól kezdve élete végéig optimális készségekkel, megküzdését és alkalmazkodását biztosító önszerveződő, önszabályozó (öntükröző) és kommunikatív kompetenciával rendelkezik a környezet kihívásaival szemben.*

A mikro-dimenziókban – például egy sejthártyán – végbemenő folyamatokat sem minősíthetjük a tágasabb dimenzióhoz – mondjuk, egy társas szituációban észlelhető magatartáshoz – képest primitívebbnek, kevésbé komplexnek vagy

regresszívnek. Ehhez kapcsolódó izgalmas kérdés, hogyan jön létre az önszerveződés eredményeképpen az egyséjtű lényektől kiindulva a törzsfejlődés folyamán a pszichikus működés, illetve a tudat. Válasz közben arra kell ügyelnünk, nehogy a tudat jelenségét azzal a kritériumrendszerrel azonosítsuk, amely a mai felnőtt ember tudatára vonatkozik (Topál, 2001). Valószínűleg a tudat létrejötte a legprimitívebb megnyilvánulási fokaitól a legbonyolultabbakig azt a célt szolgálja, hogy az élőlény kiszabaduljon a természeti törvények determinizmusának a börtönéből. Ezért mondhatjuk azt, hogy *a tudat, a tudatos lét a genetikusan programozott legfőbb célja, vagyis a tudat genetikusan programozott* (Lipton, 2006). *Ha abból a szempontból közelítünk a pszichoanalízis céljához, hogy ahol korábban tudattalan volt, azt váltsa fel a tudatos működés, a tudatosulásban az önszerveződés, önszabályozás és kommunikáció tökéletesedését érhetjük meg.*

Az önszerveződés, önszabályozás és kommunikáció a fejlődő agy/elme alább ismertető sajátosságaiban mutatkozik meg. Ezek a nem-lineáris működés, a tapasztalatfüggő érés, a külső és belső valóság integrációja, a születés előtti és utáni kötődés (benne a terápiás kötődéssel), és az alanyközi integráció.

Nem-lineáris, komplex, dinamikus működés

Fejlődése, komplexitásának fokozódása közben az agy/elme mint dinamikus rendszer olyan korlátokhoz ér, amely önmegújító tevékenységének határt szab, így egy korábbi, már bevált, úgynevezett attraktív állapotába tér vissza. A korábbi állapotok visszatérése, rekurziója a rendszer működésének folytonosságát, stabilitását, energia-megtakarítását és bejósolhatóságát biztosítja. Ilyen rekurzióra lehet példaként említeni a nem-biztonságosan kötődő személyiség intim kapcsolatainak ismételt kudarcát (Main, 1995). A dinamikus rendszer stabil állapota egy idő után már nem garantálja alkalmazkodását és túlélését a változó környezeti feltételekhez, ezért a rendszernek átmenetileg kockázatot kell vállalnia annak érdekében, hogy egy még rugalmasabb alkalmazkodást biztosító, nagyobb komplexitással bíró szerkezeti és működési állapotot érhesen el (lásd a szenvedésnyomás alatt álló páciens kockázatvállalását a terápiába kerüléskor). A rendszer rugalmassága új viselkedési formák kialakítását jelenti a változó környezeti feltételekhez való sikeres alkalmazkodás érdekében, amely a bizonytalan kimenetelt is tartalmazza (például a pszichoterápia során előforduló állapotrosszabbodást).

A dinamikus mélylélektani terápia lefolyása kaotikus jellegű. A terapeuta nem egyszer, maga sem tudja, miért, újra megkérdezhet valamit, amelyre pedig már korábban kapott választ. Stern ezt „pongyolaságnak” („sloppiness”) nevezi, és úgy véli, nem tekinthető hibának, vagy feltétlenül értelmezésre szoruló viszont-áttételi jelenségnek; mindössze arról van szó, hogy a terapeuta is lehet pontatlan. E pontatlanság az elfogadás és megértés koreográfiája értelmében

olyan, mint a páros tánc, amelyben a távolodás is az újbóli közeledés érdekében történik (Stern, 2004). *A pszichoterápia művészete nem más, mint hozzájárulni a páciens attraktor állapotaiban bekövetkező kisléptékű belső változásokhoz, tudni, hogy melyeket lehet vagy érdemes befolyásolni ahhoz, hogy ezek nagyléptékű változásokhoz vezessenek az érzelmi értékelés, az implicit és explicit memória, valamint a személyközi észlelés és viselkedés terén* (Siegel, id.mű, pp.175).

Tapasztalatfüggő fejlődés és érés

Minél korábbi időszakról van szó, annál erősebb hatást gyakorol a környezet megváltozása az agy szerkezeti felépülésére és működésére, amelyet a genetikai kód manifesztációja biztosít. A pubertáskorban például a hipotalamusz–hipofízis–mellékvese tengely (HPA) gonadotrop hormonkontroll alá kerül, a limbikus kapcsolatok átépülnek, ennek folyamán másodpercenként 30.000 szinapszis pusztul el és épül fel, míg az integráció megvalósul a limbikus rendszer és a bal prefrontolaterális tervező agyi régió, valamint a jobb és bal agyfélteke között. A vázolt integráció elmaradása a hipotalamusz és a frontolimbikus kapcsolatok megritkulását hozhatja létre, amely folytán a hipotalamusz a finomabb hangolás helyett saját, pacemaker-szerű aktivitását erőlteti rá az elmére. Így az önszerveződés, önszabályozás és infoerg kommunikáció olyan zavarait hozhatja létre, amelyek egyaránt megnyilvánulhatnak a testi szabályozások elhangolódásában (anyagcserezavarok), a test–lélek kölcsönhatások diszharmóniájában (pszichoszomatikus tünetek) és a szociális kapcsolatok nehézségeiben (szorongásos, önértékelési és magatartási zavarok) (Schore, 1994, 2003a, id. mű, pp. 297-298).

A környezet plasztikus hatása bizonyos agyi régiókban élethosszig érvényesül; különösen igaz ez a szocioemocionális információkat feldolgozó jobb orbitofrontális lebenyre. Ennek az *önmegújító képességnek köszönhető az empátiás és elmeolvasó képesség, az érzelmi intelligencia, a kapcsolati rugalmasság megtartása, a morális érzelmek kontrollja a szociális interakciókban, valamint a szinaptikus kapcsolatok számának növekedése pszichoterápia hatására* (Schore, 2003b, id. mű, 33-57).

A belső és a külső valóság integrációja

Mind a testből, mind a környezetből származó információkat a jobb orbitofrontális lebeny kapcsolja össze úgy, hogy dinamikus reprezentációkat készít és emlékek formájában elraktározza azokat. Az emlékek kódolásának és felidézésének folyamata egyúttal a külső és belső magasabb fokú szintézise, amely a jobb és a bal félteke integratív működésében ölt testet. A két félteke közötti integráció eléréséhez a rövid távú emlékek átírása szükséges a hosszú távú

memóriába, amelyet a konszolidáció folyamata biztosít. Konszolidáció során az alvás alatti REM fázisokban a jobb amigdalában tárolt forró emléknym a kétoldali orbitofrontális kéreg szinkron aktivációja alkalmával a káros testen keresztül a balfélteke nagy asszociációs rendszereibe jut, és a korábbi emlékekkel összevetve elnyeri végső helyét és értelmezését az elbeszélhető élettörténeti narratívában.

A traumás implicit memória konszolidációjának sikertelenségét többek közt a lidérces álmok és a „flashback” jelenségek jelzik. Ilyenkor a forró emléknym olyan mértékű stressz-hormon felszabadulást eredményez, amely a hippocampus kognitív térképező működését károsítja. Így az emlék térben, időben és szelfhez történő lehorgonyzása nem megy végbe, nem konszolidálódik és nem találja meg helyét az élettörténeti narratívában, továbbra is szabadon lebeg, és igen sok energiát köt le (Siegel, id. mű, pp. 37-38). Jellegzetes a pszichotikusok vagy pszichózis-közeli borderline személyek beszámolója élményeikről, amelyekben nem tudjuk, hogy egy esemény mikor, hol, kivel és miért történt; ehelyett a történés időtlenségét, archetipusos jellegét élhetjük át (Jung, 1978)

A jobbfélteke a saját testi állapotokból, valamint a kapcsolatokban megélt szocioemocionális eseményekből percepciókban és képekben gazdag, analóg, kontextus-függő, mentalizációs reprezentációkat alkot. Ezeket a balfélteke digitális, lineáris, logikai jelentéssel bíró reprezentációkká alakítja. *A balfélteke tudatos motívuma az, hogy megértsük az ok-okozati összefüggéseket, a miértet, a jobbfélteke pedig jórészt tudattalanul, a hogyant kódolja. Így egy adott páciens tudatos balféltekei törekvése, hogy értse, miért támadt pszichés vagy akár életviteli nehézsége. A koherens történet alkotásához azonban szükséges a primer kapcsolatok reprezentációi nyomán a jobbfélteke jórészt tudattalan mentalizációs törekvése, az, hogy olvasni tudja a partner szándékait és megmérhesse magát mások tekintetében, amely az áttételi és viszont-áttételi dimenzióban bontakozik ki* (Bateman, Fonagy, 2004).

Születés előtti köteléki szabályozás

A kötelék/kötődés olyan veleszületett rendszer, amely a túlélés érdekében a megszületést követően a gyermek és az anya között a biológiai összeköttetést továbbra is biztosítja (Siegel, id.mű, pp.67). E meghatározásból egyértelműen kitűnik, hogy a kötelék a magzati korban alakul ki. Jelenleg a kutatók és a klinikusok nagy része a magzat pszichikus tevékenysége megítélésében elutasító vagy várakozó állásponton van (Blum, 1998; Janus, 1997). Bár készségesen elismerik a genetikuss vezérelt önszerveződést és önszabályozást, szerintük igen kétséges, hogy a néhány hetes embrió képes lehet a külvilággal kommunikálni.

Az emberi szervezet azonban többféle – fizikai, kémiai, biológiai, lélektani és társadalmi – kommunikációs rendszert képes működtetni. Jelenleg a fizikai,

ezen belül is a szubatomai, nano-nagyságrendű kommunikációs rendszerekre irányul a kutatók figyelve (Bókkon, 2005). Feltételezhető, hogy az embrió legkorábbi fejlettségi állapotában is képes lehet olyan biopiezokristályok által keltett koherens rezgések kibocsátására, amelyek segítségével információkat továbbíthat az anyai szervezet speciális, kristályokat hordozó (hipotalamusz, corpus pineale, stb.) sejtjeihez. Az így gerjesztett sejtek egyrészt beindíthatják az anyai szervezet neurohormonális szabályozásának specifikus átállítását a magzat növekedése érdekében, másrészt meghatározott karakterisztikájú rezgésekkel válaszolhatnak, hogy összehangolják a két szervezet működését a genetikai program környezetfüggő kibontása, a magzati szervezet felépítése céljából.

Az egyedfejlődés bizonyos vonatkozásban megismétli a törzsfjlődést, ezért kézenfekvőnek látszik saját egysejtű állapotunk felidézése (Chamberlain, 1993; Fedor-Freybergh, 2002). Egyre többen vélekednek úgy, hogy a megtermékenyített humán petesejt „tudatosan” viszi véghez utazását a méhkürtön keresztül az anyaméhbe, és keresi meg a beágyazódásra legmegfelelőbb helyet a méh falában (Piontelli, 2010; Seelig, 1998; Share, 1996, Turner, Turner-Groot, 1999; Verny, 1995). Ez a fajta biofizikai/kémiai vezérlésű tudatosság az ósocéán egysejtűjének magatartására emlékeztet.

Nem tudhatjuk biztosan, mi történt szubjektív szinten a megfogánáskor és a beágyazódáskor. Segítségül hívhatjuk a sejtemlékezetet és a fraktál memóriát, amelyek valószínűleg ugyanazon folyamat különböző megnevezései. Minden későbbi sejtünk az egy zigótából származik, így az „Ő” tapasztalatait örököljük a genetikus memória segítségével (Dash, Hebert, Runyan, 2004). Az implicit, vagy fraktál emlékezetre pedig a korábbi élmények formai mintázatainak nem-tudatos újraélése jellemző. Így a fraktál memória segítségével „a jövőre emlékezünk” (Siegel, 1999, id. mű, 53). A fraktál emlékezet révén egy először tapasztalt élményt újból és újból átélhetünk, mint például a gyermekek saját születésüket a bújócska játék formájában, vagy egy felnőtt személy saját koraszületését élheti át, valahányszor befejezetlenül hagy valamit (Janus, 1997, id. mű, 79).

Valószínűleg a bőr tölti be kezdetekben a későbbi idegrendszer szerepét. Az első héten alakul ki a magzat és a külvilág közötti kapcsolaterzékelő rendszere a bőr, amely fejlődése legkorábbi szakában a magzat legfontosabb multimodális érzékszerve. Először a fájdalom- és hő-érzékelő, majd a nyomási és tapintási receptorok jelennek meg, így a kora magzati korban szerzett traumák olyan későbbi betegségekben és zavarokban jelentkezhetnek, amelyek elsősorban a külvilággal való szenzoros kontaktus deficitjében mutatkoznak meg (pl. autizmus). Nem véletlen, hogy a bőrben mechanoreceptorok vannak, amelyek a magzatvízben terjedő hangnyomást is felfogják – a cochlea színre lépéséig tehát a babák a bőrükkel „hallanak” Újabb adatok szerint a hallás igen korán,

már a szív kialakulása előtt kifejlődik (Austermann, Austermann, 2008). A magzatvíz sűrűlódása a bőrön az idegrendszer fejlődésének nélkülözhetetlen ingere, egyúttal a magzat létének folyamatos igazolása. Ez a magzati örökség képezi egész életünk során a másokkal történő összehangolódás, a szeretve levés, a testi (szexualitás) és lelki egybeolvadás alapját. A bőrkontaktus, különösen a mellkas bal felén oxytocin felszabadulással jár, amely a megnyugtató gondozói magatartás és a szeretve levés állapotának legfontosabb biokémiai mediátora (Varga, 2009). A magzat egészséges fejlődéséhez azonban szükséges egyrészt, az aktív, ringató anyaméh a magzatvízzel, amely állandó sűrűlódásával igazolja számára saját testi jelenlétét, másrészt, az anyai kéz simogatása, amelyet Frans Veldman haptonómiának, a létjogosultság legfontosabb megerősítőjének nevez (Veldman, 1994).

Ismert MacLean (idézi Vas, Zseni, 2007) feltételezése szerint, agyunk három filogenetikai rétegből áll, az agytörzsből, amely a hüllőktől, a limbikus rendszerből, amely a madaraktól, és a kérgi-limbikus régióból, amely az emlősöktől származik. Néhány kutató a magzat genetikusan programozott viselkedésének alakulását a fenti agyi régiók működéséhez köti (Müssig, 1995). Így a várandósság első harmadában a magzat viselkedését a territoriális ösztön-program vezérli, minden, a környezetét ért veszélyforrásra területvédő, támadó, vagy menekülő viselkedéssel reagál. A terhességeknek 20-80%-a ikerterhesség (Sandbank, 1999) de az esetek döntő többségében az egyik magzat rövid időn belül elhal. Tehát sok esetben élet-halál harc folyik az anyaméhben, amelynek a megvívásához az említett ős-bizalmatlanság, pusztulástól való szorongás és „hüllő magatartás” szükséges. A magzat a második trimeszterben átlép az újszülött rágcsőkre jellemző csukott szemű állapotba, amelyet a vak bizalom és a gondoskodás mellett az érzelmi kötődés kialakulása jellemez, ami a hal-hüllő fázis hipotalamusz vezérlésű territoriális rettegését és kegyetlen agresszivitását jószerivel felülírja. Dinamikusan orientált terápiákban gyakori a prenatális regresszió, amelynek során a terápiás áttételben a páciens méhen belüli traumájával kapcsolatos hüllőelme-szintű paranoid szorongása fejződhet ki (Seguí, 1995; Raffai, 2010).

A magzat érzelmi-szociális kötelékének fejlődésében az anya pozitív érzelmi viszonyulása a döntő. Önérzésének („sense of self”) elnyerése érdekében alapvető, hogy az anya visszatükrözze magzata létét, nem csak mint idegen-testet, egy másik objektumot, hanem ezzel egy időben mint olyan vele nem-azonos létezőt, aki, hozzá hasonlóan, tükrözni képes önmaga létezését. Vagyis, az anyának tükröznie kell magzatát úgy is, mint szubjektumot. *A magzatban kialakuló öntükröző képesség az anyai tükröző magatartás következménye, amely arra irányul, hogy egy másik élőlény létezését fogantatásától kezdve igazolja és érzelmeit megerősítse.*

Születést követő kötélkei szabályozás

Az elsődleges gondozóval kialakult kötélék/kötődés jelenti a fejlődő agy számára azt a külső szabályozó tényezőt vagy rejtett pszicho-biológiai regulátort, amely a csecsemő idegrendszerének tapasztalatfüggő érését serkenti. A gyermek és az anya izgalmi, motivációs, érzelmi, viselkedési, emlékezési és tanulási folyamatait a kötődés hangolja egybe az összeolvadás, a széthangolódás (szeparáció) és az újraegyesülés (reparáció) idején. Legfontosabb motivációja a biológiai túlélés mellett az, hogy a gyermek közelséget és védeltséget találjon a szülőknél és kommunikálhasson velük. Azzal, hogy az anya biológiai közelsége a csecsemő labilis neurohormonális működéseit szabályozza és elősegíti megküzdését a stresszel, biztonságos kötődést hoz létre, amely optimális feltételeket teremt a csecsemőagy tapasztalatfüggő éréséhez és a személyiség kibontakozásához (Schore, 2003b, id. mű, pp. 33-56).

A kötődés során szerzett tapasztalatokat a szocioemocionális funkcióval felruházott jobb frontolimbikus régió tudatelőtti párhuzamos szétterjedő információfeldolgozása dinamikus munkamodellek és reprezentációk formájában kódolja. A biztonságos kötődés mentális képviselője (mosolygó, megnyugvást, védelmet biztosító anyai arc) nemcsak az összeolvadás, hanem a széthangolódás (szeparáció) momentumait is tartalmazza a csecsemő részéről azon elvárás formájában, hogy a későbbi stressz (szeparáció, kapcsolatszakadás) is leküzdhető. Olyan munkamemória alakul ki, amely időbeli lefolyását tekintve először az érzelmileg pozitív állapotot, majd annak megszakadását, a stressz negatív állapotát, végül az anyai összeolvadás folytán ismét a nyugalom és öröm pozitív állapotát tartalmazza mintegy érzelmi szendvics formájában, amely szerint a rosszat a jók fogják közre (pozitív–negatív–pozitív[negatív]). A képlet az érzelmi megküzdés neurobiológiai kódja: *kezdeti egybeolvadás, szinkronia, majd kapcsolatszakadás (szeparáció), és ismét egybeolvadás (reparáció), amely döntően pozitív állapot, azzal együtt, hogy tartalmazza a szeparáció affektív memóriáját, tehát a negatívumot is* (Schore, 1994, id. mű, pp. 213-227). A pozitív–negatív–pozitív[negatív] kódot az amigdala vezérlésű nem-tudatos implicit memória hordozza, hiszen csecsemőkorban a hippokampusz és a mediális temporális lebeny éretlensége folytán tudatos epizodikus memória még nem létezik. Minden olyan szituációban, így az analízis során is, amelyben a kapcsolati össze- vagy széthangoltság elemei megjelennek, a megküzdés kódját az implicit memória eleveníti fel, így az a nem-tudatos szociális, emocionális viselkedésünket alapvetően meghatározza (Siegel, id. mű, pp. 28-41).

Olyan kapcsolat esetén, ahol a szülő nem képes a stressz önszabályozási zavarát megnyugtató viselkedésével ellensúlyozni, a második pozitív minta nem épül be a gyermek megküzdési kódjába. Az így kialakuló pozitív–negatív

hogyan felismerje a páciensre gyakorolt hatását, másrészt avégett, hogy megtalálja a páciens reá vetített nem tudatos érzelmeinek és igényeinek a forrását. Az ilyen megnyilatkozásokat áttételnek nevezzük, amely a páciens alapvető érzelmi-kapcsolati mintázatát ismétli meg a terápiás helyzetben. Ugyanakkor a terapeuta tudnia kell, hogy a beavatkozás során az ő viszonyulása és értelmezése is változik, ami a másodfokú kibernetikai rendszerekre jellemző működési forma. Következésképpen a terapeuta önmegfigyelő és önszabályozó tevékenysége a páciens számára beépíthető magatartásforma szerepét tölti be a terápiás folyamatban (Vas, 2005a).

Ezek alapján a kétszemélyes pszichoterápia köteléki modellje a következő:

(1) A páciens motivációja, erőfeszítése, önmegfigyelése, önfeltárása és a terápiában- maradás érdekében tett felelősségvállalása, érzelmi elköteleződése tekinthető a terápiás köteléki tényezők első csoportjának.

(2) A köteléki tényezők második csoportja a terapeuta erőfeszítéséből származik. Ez olyan jobbféltekei, emocionális, implicit, nem-tudatos elemekből áll, amelyek az önismereti terápia és a szakmai kiképzés segítségével tudatosíthatók és fejleszthetők. Ide tartozik a páciens jobbféltekei érzelmi kommunikációjára való hangolódás képessége, az „érzelmi rezonancia” vagy „empátia” (lásd a tükröző neuronok és az adaptív oszcillátorok szerepét). Kimutatták, hogy férfiaknál érzelmileg megterhelő helyzetekben csak a jobbfélteke, nőknél viszont mindkét félteke nagyobb mértékben aktiválódik. Egyesek szerint a nők balféltekei dominanciája kisebb fokú a férfiakénál, így a két félteke működései konvergálnak egymással, ami evolúciós előnyt biztosít a szocioemocionális információfeldolgozásnak, a szociális kontextusok olvasásának, az alanyközi kommunikációnak, a másik testi- és elmeállapotára történő hangolódásnak, a gondoskodásnak, a gyermeknevelésnek és az érzelmi magatartásnak. Ugyancsak nagyobb jobbféltekei aktivációt mutattak a segítő foglalkozású férfiak, akiknél a mért érték empátiás képességükkel volt összhangban. A faktorcsoport igen fontos tényezője a terapeuta személyiségének szilárdsága, pszichoszomatikus válaszhajlékonysága, rugalmassága („response flexibility”, „resilience”), stressz-tűrőképessége és pszicho-vegetatív terhelhetősége, amelyet a szívósság faktor fejez ki. Utóbbiakat a bioni értelemben vett „container” vagy „containment” funkciókban ismerhetjük fel, amelyek az elviselés, tartalmazás, kihordás jelenségeivel analógok (Vas, 2006b).

(3) A harmadik csoportot a terapeuta belső féltekék közötti kommunikációjának tulajdonságai határozzák meg, amelyek közé a páciens és a saját implicit memóriájának explicitté tétele, konszolidációja tartozik. Így a páciensstől származó nem-verbális – zsigeri érzésekből, emlékfoslányokból, érzelmekből álló – anyag nyelvi szimbolizációja a terapeuta jobb féltekéjének a ballal történő integrációja folytán jön létre. Ilyen értelemben a terapeuta a páciens kérges-testének funkcióját veszi át.

(4) A negyedik csoportba a terapeuta intervenciói, interpretációi tartoznak, amelyek hatékonysága a saját jobb és balféltekei üzenetek közötti koherenciától és kongruenciától, a hiteles kommunikációtól függ.

(5) Végül, az ötödik faktorcsoport a páciens befogadási, belátási és integratív készségét hangsúlyozza, amellyel implicit traumás memóriáját képes élettörténeti narratívába illeszteni és értelmezni, miközben összhangot teremt a jobb és a balféltekei információfeldolgozás között. A bilaterális integráció szép példáját mutatja egy nyolc erősen, és tíz gyengén hipnábilis személlyel folytatott fMRI vizsgálat, amelynek eredménye szerint az erősen hipnábilis személyeknél a két prefrontális lebenyt összekötő anterior corpus callosum átmérője 31,8%-al nagyobb volt a gyengén hipnábilisakénál (Bányai, 2006).

Látható, hogy *a terápiás folyamat minden egyes fázisában bekövetkezhet az összehangolódás (rezonancia) vagy a félrehangolódás és a szétkapcsolódás (köteléki ruptúra). A terápiás kapcsolat megszakadásakor (szeparáció vagy ruptúra) a bizonytalan kötődés implicit memóriája éled fel: a kezdeti pozitív érzelmi állapotot negatív váltja fel. A kapcsolat helyreállítása, reparációja elsősorban a terapeuta belső féltekei integrációja és ebből táplálkozó kongruens kommunikációja révén következik be. A folyamat – a köteléki rezonancia, ruptúra és reparáció – a projektív identifikáció neuropszichoanalitikai modellje* (Schoore, 2003b, id. mű, pp. 58-107).

Alanyközi rezonancia és integráció

Az emberi elme önszabályozó működésében az érzelmek magzati korunk óta központi szereppel bírnak. Bár az ősi, anya–baba közti kapcsolatokat szinkronizáló biológiai rendszerek tudattalanná válnak, de hatásuk továbbra is érvényesül. E nélkül nem volna lehetséges a szimpátia, a szerelem első látásra, a telepátia. Ilyen formán süllyedhet le a tudattalanba az a szoros, energetikai, biológiai szintű egymásra hangolódási képességünk, amely az anya–magzat kötelékből származik. A szinkronizáló rendszerek az alanyközi infoerg folyamatok összehangolását (vonzalom, zsigeri szintű egymásra hangolódás, szex), akár életünk végéig biztosíthatják, mivel az alapvető biztonság, az empátia, az alanyközi viszonyulás, és a társak iránti bizalom alapját képezik. Hatásuk nemcsak a szoros, intim alanyközi kapcsolatokban, hanem a diszharmonikus ön- és kapcsolati szabályozás nyomán kialakult pszichés (és szomatikus) betegségek eredményes pszichoterápiájában is megmutatkozik (Stern, 2004, id. mű, pp. 75-112).

Belső állapotunk akkor tudatosul, ha azt másokban felismerjük. Az önmagát tükröző tudat vagy reflektív tudatosság mindig egy másik személyt feltételez, aki – mintha egy homunculus lenne a fejünkben – értelmezi, mi történik bennünk. Végző soron az agyakat a köztük létesülő információ- és

energiamátrix kapcsolja „sorba” egymással (lásd a tükör-neuronok szerepét: Bauer, 2010).

A kapcsolati integráció tudatos eleme a partnerek közötti verbális információcsere, amely elbeszélések, történetek (narratíva) formálásával az alanyközi rezonancia legmagasabb rendű formájának felel meg. A narratívaalkotás képességének feltétele az, hogy együttműködő és – időzítését és tartalmát tekintve is – illeszkedő szülői kommunikáció tükrözze a gyermek mentális állapotát, lehetővé tegye számára az élmények szubjektív megosztását, a kooperatív tudat narratívájának kialakulását (közös élmény valamiről), a közös megértés, egyet-értés, együtt-érzés kimunkálását. Ennek a reflektív dialógusnak az alapján ismeri meg a gyermek, hogyan működik a saját, és egy másik ember elméje. A személyközi integráció eléréséhez tehát mindkét személyben először a saját belső, féltekék közötti integrációnak kell létrejönnie, ami nem történhet meg a szülők illeszkedő, együttműködő kommunikációja nélkül. A két személy balféltekéi között létrejött rezonancia a lineáris logikai diskurzust valósítja meg, míg a jobbféltekék közötti rezonancia a hangszínt, gesztusokat, arckifejezést, ezen keresztül pedig az érzelmi és kontextusokhoz kötött állapotokat közvetíti.

A személyiség egészségének és kiteljesedésének feltétele az alanyközi integráció a közösség jelenében és múltjában. Ahhoz, hogy az ember kifejlessze önszerveződésének, önszabályozásának és kommunikációjának hatékony és adaptív formáit, a szociális dimenzió médiumainak, a gesztus- és beszélt nyelveknek, a tudományoknak, a művészeteknek, a vallásnak, a hagyományoknak, egyszóval a kultúrának a narratív mintázatait kell elsajátítania (Siegel, id.mű, pp.323-337). Mindez a pszichoanalízisnek, és a belőle sarjadzó mélylélektani pszichoterápiáknak szüntelenül megújuló törekvése és feladata.

Összefoglalás

A neuropszichoanalízis abból a szellemi törekvésből fakad, hogy a terápia során megélt változások belső integrációját a mentális működések alapját képező agyi struktúra és funkció módosulásaként megérthessük. A szelf lényege, az öntükröző képesség magzati korban alakul ki az anyai tükröző magatartás eredményeképpen, amely arra irányul, hogy egy másik élőlény létezését fogantatásától kezdve igazolja és érzelmeit megerősítse. A személyiség potenciálisan minden életkorban, a fogantatástól kezdve élete végéig optimális készségekkel, megküzdését és alkalmazkodását biztosító önszerveződő, önszabályozó (öntükröző) és kommunikatív kompetenciával rendelkezik a környezet kihívásaival szemben.

Ha abból a szempontból közelítünk a pszichoanalízis céljához, hogy ahol korábban tudattalan volt, azt váltsa fel a tudatos működés, a tudatosulásban

az önszerveződés, önszabályozás és kommunikáció tökéletesedését érthetjük meg. A tudatos lét a genetikus program legfőbb célja, vagyis a tudat genetikusan programozott. A balfélteke tudatos motívuma az, hogy megértsük az ok–okozati összefüggéseket, a miértet, a jobbfélteke pedig jórészt tudattalanul, a hogyan kódolja. Így egy adott páciens balféltekei törekvése, hogy értse, miért támadt pszichés vagy akár életviteli nehézsége. A koherens történet alkotásához azonban a jobbfélteke mentalizációs törekvése is szükséges, amely a terápiás viszony áttételi és viszont-áttételi dimenziójában bontakozik ki. A pszichoterápia művészete ösztönözi a páciens belső állapotaiban bekövetkező kisléptékű változásokra annak érdekében, hogy ezek nagyléptékű változásokhoz vezessenek az érzelmi értékelés, az implicit és explicit memória, valamint a személyközi észlelés és viselkedés terén.

A korai kapcsolati történet képlete az érzelmi megküzdés neurobiológiai kódja: kezdeti egybeolvadás, majd kapcsolatszakadás, és ismét egybeolvadás. Olyan kötődés esetén, ahol a szülő nem képes a stressz önszabályozási zavarát megnyugtató viselkedésével ellensúlyozni, a második pozitív minta nem épül be a gyermek megküzdési kódjába. A terápiás folyamat minden egyes fázisában bekövetkezhet az összehangolódás vagy az elhangolódás és a szétkapcsolódás, amely vagy a terápiás kapcsolat megszakadásához vezet, vagy a kapcsolat reparációja következik be. A folyamat a projektív identifikáció neuropszichológiai modellje

A személyiség egészségének és kiteljesedésének feltétele az alanyközi integráció a közösség jelenében és múltjában. Ahhoz, hogy az ember kifejlessze önszerveződésének, önszabályozásának és kommunikációjának hatékony és adaptív formáit, a szociális dimenzió médiumainak, a kultúrának a narratív mintázatait kell elsajátítania. Mindez a pszichoanalízisnek, és a belőle sarjadzó mélylélektani pszichoterápiáknak szüntelenül megújuló törekvése és feladata.

IRODALOM

- AUSTERMANN, ALFRED, R; AUSTERMANN, BETTINA (2008): *Dráma az anyaméhben. Az elveszett ikertestvér*. Hellinger Intézet, Budapest.
- BÁNYAI ÉVA (2006): A hipnózis a kognitív és affektív idegtudomány fényében. In: Vértes Gabriella (szerk.): *Hipnózis – hipnoterápia*. Medicina, Budapest, 31-62.
- BATEMAN, ANTHONY, W., FONAGY, PETER (2004): *Psychotherapy for borderline personality disorder. Mentalization-based treatment*. Oxford University Press, London.
- BAUER, JOACHIM (2010): *Miért érzem azt, amit te? Ösztönös kommunikáció és a tükkörneuronok titka*. Ursus Libris, Budapest.
- BLUM, THOMAS (1998): Human Proto-Development: Very Early Auditory Stimulation. *The International Journal of Pre- and Perinatal Psychology and Medicine*, 10(4) 1998, 4: 457-476.

- BÓKKON ISTVÁN (2005a): Dreams and neuroholography. *Sleep and Hypnosis*. (7/2) 2005, 2: 61-76.
- CHAMBERLEIN, DAVID, B. (1993): How Pre- and Perinatal Psychology Can Transform the World. *The International Journal of Pre- and Perinatal Psychology and Medicine*, 5(4) 1993, 4: 413-424.
- DASH, PRAMOD K., HEBERT, APRIL E., RUNYAN, JASON D. (2004): A unified theory for systems and cellular memory consolidation. *Brain Research Reviews*, (45/1) 2004, 1: 30-37.
- FEDOR-FREYBERGH, PETER, G. (2002): Prenatal and Perinatal Psychology and Medicine: New Interdisciplinary Science in the Changing World. In: Janus, Ludwig (Ed.): *The Significance of the Earliest Phases of Childhood for Later Life and for Society*. ISPPM, Heidelberg, 11-23.
- FREUD, SIGMUND (1986): *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Gondolat, Budapest.
- JAMIESON, GRAHAM, A., HASEGAWA, HARUTOMA (2007): New Paradigms of Hypnosis Research. In: Jamieson, G.raham, A. (Ed.): *Hypnosis and Conscious States. The Cognitive Neuroscience perspective*. Oxford Universities Press, New York, 2007, 133-144.
- JANUS, LUDWIG (1997): *The Enduring Effects of Prenatal Experience*. Jason Aronson, London.
- JUNG, CARL, G. (1978): *Man and his Symbols*. Picador, London.
- LIPTON, BRUCE (2006): *Tudat: a belső teremtő*. Édesvíz, Budapest.
- MAHLER, MARGARET (1968): *On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation*. International Universities Press, New York.
- MAIN, MARY (1995): Discourse, Prediction, and Recent Studies in Attachment: Implications for Psychoanalysis. In: Shapiro, T., Emde, R.N. (Eds.): *Research in Psychoanalysis: Process, Development, Outcome*. International Universities Press, Madison, C.O., 209-244.
- MASARU, EMOTO (2004): *A víz üzenetei*. Vízterítő Kiadó, Fót.
- MÜSSIG, RICARDA (1995): Mother Scheme, Rival Scheme and Ethogenetic Rule. *The International Journal of Prenatal and Perinatal Psychology and Medicine*, 7(4) 1995, 7: 419-436.
- PIONTELLI, ALESSANDRA (2010): *Development of Normal Fetal Movements: The First 25 Weeks of Gestation*. Springer, München.
- RAFFAI JENŐ (2010): A várandósság mélydimenziói az anya–magzat kapcsolatanalízis tükrében. *Pszichoterápia*, (19/3) 2010, 3:180-189.
- ROSSI, ERNEST, I. (2002): *The psychobiology of gene expression: Neuroscience and neurogenesis in hypnosis and the healing arts*. W. W. Norton Professional Books, New York.
- SANDBANK, AUDREY, C. (1999): *Twin and triplet psychology*. London, Routledge.
- SCHORE, ALLAN, N. (1994): *Affect Regulation and the Origin of the Self*. Lawrence Erlbaum Association, Hillsdale, N.J.
- SCHORE, ALLAN, N. (2003a): *Affect Dysregulation & Disorders of the Self*. W.W. Norton & Company, New York.
- SCHORE, ALLAN, N. (2003b): *Affect Dysregulation & the Repair of the Self*. W.W. Norton & Company, New York.
- SEELIG, MICHAEL (1998): Re-experiencing Pre- and Perinatal Imprints in Non-Ordinary States of Consciousness. *The International Journal of Pre- and Perinatal Psychology and Medicine*, 10(3) 1998, 3: 323-342.

- SEGUÍ, MARC, C. (1995): The Prenatal Period as the Origin of Character Structures. *The International Journal of Prenatal and Perinatal Psychology and Medicine*, (7/3) 1995, 3: 309-322.
- SHARE, LINDA (1996): Dreams and the Reconstruction of Infant Trauma. *The International Journal of Prenatal and Perinatal Psychology and Medicine*, (8/3) 1996, 3: 295-316.
- SIEGEL, DANIEL, J. (1999): *The Developing Mind. Toward a Neurobiology of Interpersonal Experience.*: The Guilford Press, New York.
- STERN, DANIEL, N. (1985): *The interpersonal world of the infant.* Basic Books, New York
- STERN, DANIEL, N. (2004): *The Present Moment in Psychotherapy and Everyday Life.* Norton & Company, New York.
- TOPÁL JÓZSEF (2001): Tudatelméleti hipotézisek a kognitív etológiai vizsgálatok tükrében. In: Pléh Csaba, Csányi Vilmos, Bereczkei Tamás (szerk.): *Lélek és evolúció. Az evolúciós szemlélet és a pszichológia.* Osiris, Budapest, 2001, 148-166.
- TURNER, JON, TURNER-GROOT, TROYA (1999): Prebirth Memory Discovery in Psychotraumatology. *The International Journal of Pre- and Perinatal Psychology and Medicine*, (11/4) 1999, 4: 469-485.
- VARGA KATALIN (2009): Szexualitás, szülés, kötődés: az oxitocin pszichoemotív hatásai. In: Bagdy Emőke, Demetrovics Zsolt, Pilling János (szerk): *Polihistória – köszöntők és tanulmányok Buda Béla 70. születésnapja alkalmából.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 449-476.
- VAS JÓZSEF (2002): An Introduction to Interactive Psychoneurobiology (IPNB). In: Janus, Ludwig (Ed.): *The Significance of the Earliest Phases of Childhood for Later Life and for Society.* ISPPM, Heidelberg, 2002, 51-53.
- VAS JÓZSEF PÁL (2005a): Egzakt praxis-e a pszichoterápia? *Lege Artis Medicinae*, (15/2) 2005, 2: 144-148.
- VAS JÓZSEF PÁL (2005b): *Egy elmeorvos tévelygései. Gondolatok a pszichoterápiáról.* Pro Die, Budapest.
- VAS JÓZSEF PÁL (2006a): Szavakon innen és túl. *Lege Artis Medicinae*, (16/3) 2006, 3: 285-288.
- VAS JÓZSEF PÁL (2006b) A kétszemélyes pszichoterápia hatótényezői: egy interaktív neuropszichológiai értelmezés vázlata. *Psychiatria Hungarica*, (21/5) 2006, 5: 332-350.
- VAS JÓZSEF PÁL (2008): Az affektív fejlődés neurobiológiája és pszichopatológiája. Jegyzet. Magyar Hipnózis Egyesület, Budapest.
- VAS JÓZSEF PÁL, ZSENI ANNAMÁRIA (2007): Transzgenerációs traumák (TGT) újraélése pszichoterápiás kontextusban. Értelmezési lehetőségek négy eset kapcsán. *Psychiatria Hungarica*, (22/3) 2007, 3: 222-237.
- VELDMAN, FRANS (1994): Confirming Affectivity, the Dawn of Human Life. *The International Journal of Prenatal and Perinatal Psychology and Medicine*, (6/1) 1994, 1: 11-26.
- VERNY, THOMAS, R. (1995): Working with Pre- and Perinatal Material in Psychotherapy. *The International Journal of Pre- and Perinatal Psychology and Medicine*, (7/3) 1995, 3: 271-283.
- WEINER, HERBERT (1989): The dynamics of the organism: Implications of recent biological thought for psychosomatic theory and research. *Psychosomatic Medicine*, (51) 1989, 51: 608-635.

A megérezett Másik – kapcsolat a pszichoanalízis és az idegtudomány között

Lábadi Beatrix

A terapeuta empátikus érzékenysége már a korai klasszikus pszichoanalitikus írásokban is megjelenik, majd a 60-as évektől Freud követői a passzív terapeuta szereptől az interszubsztivitás felé fordulva, az empátiás képességet a sikeres terápia alapfeltételévé teszik (Kohut, 1971; Aragno, 2008). Ennek ellenére kevés modern pszichológiai hivatkozás említi az empátia pszichoanalitikus gyökereit (Baron-Cohen, 2006). Miközben Freud hatása a későbbi empátia vonatkozású irodalomban egyértelműen megtalálható, például Stern (1985) fejlődés-lélektani írásaiban, ahol kiemeli az anya és a gyermeke közötti korai szinkronizáció fontosságát mint az interszubsztivitás alapját. Hasonló megközelítéssel találkozhatunk Trevarthen (1979) interszubsztivitást taglaló munkáiban, bár a pszichoanalitikus elméleti háttér kevésbé egyértelmű. Ugyanakkor mindkét elméletalkotó kiemeli, hogy az empátizáló képesség alapja az anya és a gyermeke között kialakuló korai kapcsolat, ami viszont már egyértelműen freudi gondolat (Baron-Cohen, 2007). Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa, miként kapcsolódik össze az empátia pszichoanalitikus irodalma a mai modern idegtudomány eredményeivel.

Az Einfühlung, avagy a beleérezés lélektana

Partnerünk érzelmeit, vágyait és szándékait nem csupán verbális közvetítéssel értjük meg, hanem prereflektív, intuitív megérezéssel. Hogyan lehetséges ez? A modern idegtudomány feltételezése szerint a „megérezést” az idegrendszer közvetíti a megfigyelt partner affektív és motoros megnyilvánulásainak automatikus és tudatosságot nélkülöző neurális leképezésével. A másik viselkedésének ilyenén való tükrözése jelenthet valós tudattalan megismételt mozdulatot, vagy olyan finom *mikromozgást*, ami az egyén számára teljességgel észrevétlen, és csak az idegrendszeri reprezentáció szintjén jelenik meg. Ez a tükrözés segít az interakcióban résztvevő partnerek szubsztív érzéséhez közelebb kerülni, mivel prereflektíven biztosítja a hozzáférést a másik személy állapotához. A mai kognitív és affektív idegtudományban ez az elképzelt *szimulációs elméletként* (Goldman, 2006) vált ismertté, és kínál magyarázatot a

társas kapcsolatok, az empátia és a tudatelmélet korszerű kérdéseire. Miközben maga a szimulációs gondolat nem új, hiszen korábbi filozófiai diszciplínákban már évszázadokkal korábban is jelen volt. Például népszerű elképzelésnek számított az angol empiristák körében a mentális mimikri jelensége, miszerint a kommunikáció a másik emberrel szimpatizálva (tükrözve a másikat) válik hatékonyná. Különösen érdekes, hogy David Hume (1739/2006) a másik szubjektív világának megértésére a szimpátia kifejezést használta a mai empátia értelemében. A skót kortárs, Adam Smith (1759/1976) szintén a *szimpátia* jelenségével magyarázta a másik személy érzelmeinek megértését, miközben különbséget tett a motoros és az affektív mimikri jelensége között. A XIX. századi gondolkodókat sem hagyta hidegen a szimulációs gondolat, egyaránt megjelent a *Verstehen* hagyományban és az amerikai William James pszichológiai tanulmányjaiban.

A pszichológiai irodalomban az empátia kifejezés újkeletű fogalom, sokáig nem használták a mai bevett értelmében, mint ahogy fentebb láthattuk az angol empirizmusban is a szimpátia fogalmat ismerték. Német nyelvterületen a XIX. század végén az *Einfühlung* (beleérzés) kifejezés kezdett elterjedni Robert Vischer (1873) német filozófus révén, aki az esztétikai érzékenység megnevezésére használta. Úgy vélte, hogy a szépség megtapasztalása szubjektív természetű, és az emberi érzékenységből, átélésből ered. A szűkebb esztétikai értelmezési keretnek Theodor Lipps¹ (1897) német filozófus adott tágabb pszichológiai jelentést, ami már magába foglalta a másik szubjektumához való hozzáférés intuitív módját. Lipps (1903) úgy vélte, hogy a másik személy megfigyelt mozgásának belső imitációja (*Innere Nachahmung*) hozza létre bennünk a szubjektív érzéseket, amiket aztán a másik személynek tulajdonítunk. Lipps, Adam Smith kötél-táncos példáján szemléltette, miként éljük bele magunkat mások helyzetébe, eszerint a kötélen mozgó akrobata látványának hatására mi magunk is átérezzük a kötél-táncos belső feszültségét és félelmét (*Ich fühle mich so in ihm*²). Lipps koncepcióját Freud felhasználja, mint ahogy az *Einfühlung* kifejezés is megtalálható korabeli műveiben, ami akkoriban hasonlóan az empátiához, még nem volt közismert terminus. Freud először *A vicc és viszonya a tudattalanhoz* című esszéjében (1905/1982) alkalmazza az *Einfühlung* kifejezést a humor és az öröm ökonómiai magyarázatá-

¹ Különösen izgalmas az is, hogy Lipps használja az empátia kifejezést először 1910-ben az *Einfühlung* pszichológiai értelmében. Feltételezések szerint Lipps félreérthette az *emphatheia* görög kifejezést, mert az inkább intenzív szenvedélyt vagy érzelmi állapotot jelent, mint beleélést. Ettől függetlenül az empátia fogalom német közvetítéssel (pl. Titchener és a németországi tanulmányúton lévő William James közreműködésével) került angolszász területre majd terjedt el szinte az egész világon. In: D. Depew (2005): *Empathy, Psychology, and Aesthetics: Reflections on a Repair Concept. Poroi*, 1(4): 99-107.

² Lipps, 1903

nak viszonylatában.³ Ezt követően több írásában hivatkozik a beleérzésre mint a mások megértésének intuitív módjára, és a pszichoanalitikus kommunikáció alappillére. Például Freud 1913-ban *A pszichoanalitikus kezelés előfeltételei* című művében kifejti, hogy a terápiás rapport kialakításának fontos mérföldköve a beleérzés, ami segíti az indulatáttétel fejlődését. Hasonló álláspontot képvisel később Ferenczi is *A pszichoanalitikus technika rugalmassága* című írásában (Ferenczi, 1928/1997). Klinikai megfigyeléseiből kiindulva állapítja meg, hogy a terápia sikerességének feltétele, hogy a terapeuta *beleérzésre* (Einfühlung) tegyen szert, vagyis képes legyen a pácienssel együtt érezni. Luis J. Martín Cabré (1999) szerint Ferenczi *beleérzés* fogalma túlmutat a freudi jelentésen és már a mai modern *empátia* fogalom szinonimája. Ferenczi nemcsak kiemeli a beleérzés fontosságát, hanem a pszichoanalitikus technika alapjává is teszi, és az általa alkalmazott jelentés már közvetlen kapcsolatban áll Kohut empátia elméletével (1971).

Freud beleérzés koncepciója kapcsán sokat hivatkozott probléma az eredeti jelentés utólagos értelmezési nehézsége (Shaughnessy, 1995). Ennek egyik lehetséges oka, hogy akkoriban megjelenő fogalom konceptuális státusza még nem volt tisztázott. Megjegyzendő, hogy ez jellemző a későbbi elméletekre is, mivel az empátia kifejezést ma is több különböző értelemben használják, és számos esetben egyszerűen leszűkítik az affektív rezonanciára, ezáltal az értelmezésből kimarad a másik gondolatainak és nézőpontjának a megértése. Másrészt a freudi koncepció félreértelmezésére adhat okot az *Einfühlung* kifejezés nagyvonalú és következtelen fordítása angol nyelvre empátiaként (Pigman, 1995; Shaughnessy, 1995), miként az eredeti jelentés torzul. Az értelmezés körüli konfúziót tovább növeli az a tény is, hogy míg a német nyelvű freudi írásokban az *Einfühlung* és *Sichhineinversetzen* (elhelyezni valakit valakiben vagy valamiben⁴) kifejezések sajátos jelentéssel szerepelnek, addig az angol nyelvű standard kiadásban mindkét kifejezést empátiaként fordították. Máshol pedig Freud a *szimpátiás megértés* terminust alkalmazza⁵, viszont az angol standard kiadásban ez már csupán *megértésként* jelenik meg, megfosztva a *szimpátiás* jelzőtől. Míáltal épp az a korábbi, filozófiai írásokban is megjelenő értelem veszik el, ami az együttérzésre utal, vagyis az emocionális tartalomra.

---

³ „Látnivaló tehát, hogy a komikus hatás voltaképpen csak a magunk, illetve a másik személy »beleérzés« révén felbecsült energiafelhasználásának különbségén múlik, nem pedig azon, hogy kinek a javára dől el az összehasonlítás.” (Freud, 1905/1982, 209-210. [kiemelés tőlem, L.B.]

⁴ Freud (1905) *A vics és viszonya a tudattalanhoz* című írásban arra utal, hogy a vicsét mesélő személy fizikai állapotát átvesszük és összehasonlítjuk a saját érzéseinkkel, ami a vics megértést segíti.

⁵ Freud, 1913

Shaughnessy (1995) az empátia fogalom körüli ellentmondások tisztázásaként, a freudi életművet tanulmányozva arra a megállapításra jut, hogy Freud nagyon tudatosan használta a beleérzés (Einfühlung) fogalmát, és a jelentését nem korlátozta a másik személy érzelmeinek a felismerésére vagy csupán a kognitív megértésre. Freud írásai konzisztensek, és a beleérzés kifejezést olyan esetekre alkalmazta, amikor a személy megkísérli megérteni a másikat mind kognitív, mind affektív értelemben, és teszi ezt a másik személy állapotának leképezésével majd a saját élményeivel való összevetéssel. Hasonló következtetésre jut Krause (2010) is, aki szerint az Einfühlung Freud használatában olyan veleszületett képességre utal, aminek segítségével a személy mások viselkedését megfigyelve imitálja a látott motoros aktivitást, ezáltal közvetlenül tudja átérezni a másik szubjektív valóságát. Ezt a gondolatot már *A vicc és viszonya a tudattalanhoz* című esszében is olvashatjuk, ahol például Freud a komikus mozdulat megértését következőképpen fejti ki:

„... amikor érzékelem ezt a bizonyos mozdulatot (a megfigyelt személyét) és »megpróbálom megérteni«, bizonyos mennyiségű energiát használok fel, és a lelki folyamatnak ebben a szakaszában úgy viselkedem, mintha az általam megfigyelt személy helyében lennék. Ugyanakkor azonban valószínűleg a kérdéses mozdulat célját is figyelembe veszem, és korábbi tapasztalataim alapján fel tudom becsléni az illető cél eléréséhez szükséges energia mértékét.” (Freud, 1905/1982, 208.)

Freud leírása számunkra két nagyon fontos momentumot tartalmaz, egyrészt megállapítja, hogy a másik személy megértése mozdulatainak imitációja révén jön létre, másrészt kiemeli a viselkedés célját, szándékát. Ez az elgondolás a mai szimulációs elmélet korabeli megfogalmazása. Ugyanis a szimulációs elképzelés Freudhoz hasonlóan azt feltételezi, hogy a másik személy érzelmeinek, szándékainak megértése azáltal jön létre, hogy beleéljük magunkat a megfigyelt személy helyzetébe. Vagyis ahhoz, hogy megértsük a másik viselkedését, szimuláljuk a mozgását, a saját motoros programunk segítségével, illetve ha azt akarjuk tudni, hogy mit érez a partnerünk, akkor az affektív rendszerünkre támaszkodva szimuláljuk azt (Keysers és Gazzola, 2006). Az idegtudomány képviselői a szimuláció fiziológiai igazolását az ún. tükröneuronok felfedezésében látják, mivel ezek az idegsejtek képesek a megfigyelt viselkedés leképezésére, hasonlóan mintha mi magunk is részesei lennénk az adott cselekvésnek.

A tükröneuronok és a beleérzés

Az elmúlt évtizedben az agykutatási paradigmák fejlődése hatalmas lendületet adott a társas megismerési folyamatok tanulmányozásának. Sokak szerint az egyik legjelentősebb felfedezést az ún. tükröneuronok létezésének bizonyítása jelentette. Rizzolatti kutatócsoportja makákó majmokat vizsgálva fedezte fel a tükröneuronokat (Rizzolatti, Fadiga, Gallese és Fogassi, 1996) az agykéreg

elülső részein, elsősorban a mozgó területen. A tükörneuronokra jellemző, hogy akkor is aktivitást mutatnak, amikor az állat saját mozgást végez, például kinyúl egy dióért, és akkor is, amikor egy másik állatot megfigyel, amint az kinyúl egy dióért. Tehát az idegsejt mintegy „tükrözi” a másik egyed tevékenységét, mintha azt, maga a megfigyelő végezné, vagyis a cselekvés végrehajtása és megfigyelése ugyanazt az idegrendszeri hálózatot használja. A kutatók a majmok idegsejt aktivitását vizsgálva további bizonyítékokat is találtak a tükörneuronok kiterjedt működésére a fali lebeny (parietális kéreg) posterior és a homloklebeny inferior részén, ugyanis az itt található sejtek mintegy 10%-a rendelkezik „tükröz” funkcióval (Fogassi és mtsai. 2005). Az utóbbi években az is bizonyítást nyert, hogy a tükörneuronok egy csoportja (F5 területen, Kohler, Keyser, Umiltà, Fogassi, Gallese, és Rizzolatti, 2002) nem csupán a másik egyed tevékenységének látványára kerül izgalomba, hanem sőtétben is a cselekvést kísérő hangok hatására, ha azok célirányos tevékenységre utalnak.

Agyi képalkotó eljárások (pl. funkcionális mágneses rezonancia vizsgálat fMRI, pozitron emissziós tomográfia PET) segítségével hasonló tükörneuron rendszerre lehet következtetni emberben is, elsősorban az inferior frontális és a superior parietális kéregben (Iacoboni, 1999). Ugyanakkor az agyi képalkotó eljárások csak közvetve nyújtanak bizonyítékot a tükörrendszer létezésére, mivel csak azt tudják kimutatni, hogy mely agyterületek kerülnek izgalmi állapotba, amikor megfigyelünk valakit, és amikor mi magunk végezzük ugyanazt a cselekvést. A humán idegrendszerben található tükörneuronok létezésének sejt szintű bizonyítékáról ez idáig egyetlen, 2010-ben publikált tanulmány számolt be (Mukamel, Ekstrom, Kaplan, Iacoboni, Fried, 2010), ugyanis csak nagyon kivételes és ritka esetben nyílik arra lehetőség, hogy elektródák segítségével sejt szintű aktivitást tudjanak regisztrálni éber állapotban lévő személyeknél. Egy amerikai kutatócsoport terápiára nem reagáló epilepsziás betegek kezeléséként alkalmaztak mélyelektródákat, és ennek folyamánaként vált lehetővé idegsejtek működésének közvetlen megfigyelésére. A kutatók a mediális temporális lebenyben és a kiegészítő motoros területeken találtak tükörneuronokra jellemző tulajdonságú sejteket, melyek egyaránt aktívak a cselekvés megfigyelése és végrehajtása közben. Ugyanezen a területen belül olyan sejteket is találtak, amelyek ellentétes módon működtek a tükörneuronokkal, azaz a cselekvés látványa stimulálta a sejtek aktivitását, míg a végrehajtása gátolta. További érdekesség, hogy az emberben felfedezett tükörneuront nem a korábban makákóknál megismert frontális és parietális területeken mutatták ki, viszont ennek pusztán technikai okai vannak, ugyanis az epilepszia gócai a temporális lebenyben találhatóak, ezért a kutatás nem terjedt ki további agyterületekre. Azonban az agyi képalkotó eljárások eredményei alapján feltételezzük, hogy a tükörneuronok a majmok idegrendsze-

rével homológ területeken embernél is megtalálhatóak, de ezt további vizsgálatoknak kell még megerősítenie.

A tükörneuronok felfedezését több szempontból is jelentősnek tartjuk. Az idegtudomány képviselői szerint ezen sejtek által működtetett rendszer biztosítja az idegrendszeri háttérét számos alacsonyabb szintű szenzomotoros folyamatnak mint például a cselekvés és az észlelés közötti koordináció, valamint az olyan magasabb szintű mentális- és társas megismerési funkcióknak mint például az empátia, az érzelmek és a mentális állapotok megértése, a nyelvi és a kommunikációs képességek.

Számos kutatás kiemeli, hogy a tükörneuron rendszer segítségével tudjuk megérteni mások szándékait és céljait. Például majmoknál a parietális lebeny tükörneuronjai érzékenyek a megfigyelt tevékenység céljára, ezért amikor a megfigyelt partner összevissza mozdulatokat végez, ezek a sejtek nem reagálnak, csak akkor lépnek működésbe, ha a látott viselkedés célra irányuló, például a társ egy tárgyért nyúl (Fogassi, Ferrari, Gesierich, Rozzi, Chersi és Rizzolatti 2005). A tükörneuronok már azelőtt „tüzelni” kezdenek, mielőtt a megfigyelt partner ténylegesen elérné a célját. Ez azt jelenti, hogy a tükörendszer önmagában a célra irányuló viselkedésre szenzitív, és a tükörneuronok teremtik meg azt az idegrendszeri állapotot, amivel az egyén felkészül a partner várható viselkedésére. Humán vizsgálatban a szándékos és célvezérelt viselkedések megfigyelésekor a posterior parietális lebeny sejtjei kerülnek vizsgálatba, ez nem meglepő, hiszen a parietális kéreg ezen részét olyan asszociációs helyként ismerjük, ahol a különböző szenzoros információk integrálódnak.

A tükörneuronok felfedezését követően több kutató (Preston és de Waal, 2002; Decety és Jackson, 2004; Gallese, 2001) is arra az álláspontra jutott, hogy az emberi viselkedésben a tükörendszernek leginkább mások intuitív megértésében, az interszubsjektivitásban és az empátiában lehet szerepe. Agyi képalkotó eljárással számos vizsgálat igazolta (Lamm, Batson és Decety, 2007), hogy az emberi agyban valóban több olyan terület is létezik, melyek nem csak az érzelmek átélésekor aktiválódnak, hanem akkor is, amikor mások érzelmekifejezéseit megfigyeljük. A szimulációs elmélet megfogalmazásában a partner érzelmekifejezésének látványa vagy akár csak elképzelése is automatikusan aktiválja ugyanazon érzelem idegrendszeri reprezentációját együtt annak autonóm és szomatikus jellemzőivel (Preston és de Waal, 2002). Az átélt és a megfigyelt érzelmek ugyanazon idegrendszeri reprezentációja teszi tehát lehetővé, hogy megértsük mások mentális állapotait (Gallese, 2003, Goldman, 2006). Feltevések szerint ez a képességünk teremti meg azt az idegrendszeri állapotot, hogy bele tudjuk képzelni magunkat mások helyzetében, képesek legyünk perspektívát váltani, vagy éppen „olvassunk” mások elméjében.

A legizgalmasabb kérdés az, hogyan is működik ez a már-már misztifikált tükörendszer, hogyan lesz az egyszerű motoros viselkedés-leképezésből affek-

tív megértés. Ehhez a folyamathoz szükség van a motoros imitációért felelős tükroneuronok és az affektív idegrendszeri struktúrák közötti kapcsolat létrejöttére. Iacoboni (2008) több vizsgálatában sikeresen bizonyította, hogy a tükroneuronok közvetlen összeköttetésben állnak a limbikus rendszerrel, és elektromos jeleket küldenek a limbikus rendszer több struktúrájához, első sorban az amygdalához, ami integrálja a megfigyelt mozgásmintázatot és az általa kiváltott (imitált) érzelmeket. A tükroneuronok tehát a megfigyelt másik személy érzelmekifejezését, viselkedését leképezik, majd ezt követően a limbikus rendszer egy bizonyos érzelmként azonosítja, végezetül pedig integrálja a látott és a szimulált élményt. Ebben a folyamatban az anterior insula kitüntetett szerepű, mivel közvetlen idegrendszeri kapcsolatot nyújt a tükroneuronok és a limbikus rendszer között (Siegel, 2007).

A szimulációs elmélet idegtudományi vizsgálatainak közkedvelt paradigmája a másik személy fájdalmára adott empátiás reakció, mint a szimuláció közvetlen megnyilvánulása (Decety és Lamm, 2006; Singer és Leiberg, 2009). Ezen vizsgálatok általános eredménye, hogy a vikariáló fájdalom aktiválja a fájdalom átélésekor működő idegrendszeri hálózat egy részét. Például egy fMRI vizsgálatban (Singer, Seymour és O’Doherty, 2004) fájdalmas ingerekre adott (elektromos stimuláció) idegrendszeri válaszokat mérték párok női tagjainál, majd egy rákövetkező szituációban a férfi partnerek kérgi reakcióját regisztrálták, amint partnerük fájdalmának szemtanúi. Az eredmények az elvártak szerint alakult, mindkét esetben az ún. *fájdalom mátrix* (Derbyshire, 2000) aktiválódott az idegrendszerben, nevezetesen az anterior insula, az anterior cingularis kéreg, és a kisagy. Érdekes további fejlemény, hogy nem csupán az affektív rendszerben találtak közös reprezentációt a átélt és a megfigyelt fájdalom között, hanem a szomatoszenzoros területeken is (Lamm és Decety, 2008). Tűszúrás érzése a karon illetve annak látványa egy másik személyen az elsődleges szomatoszenzoros kéregben hoz létre izgalmat mindkét esetben, tehát a másik személy fájdalma mintegy testi érzetet kelt homológ területen.

Az empátia szimulációs megközelítéséből következik, hogy a partner megértése a közös reprezentáció segítségével azáltal jön létre, hogy a tükroneuronok automatikusan és tudatosság nélkül leképezik a megfigyelt viselkedést és érzelmeket (Iacoboni, 2008; Gallese, 2003). A perceptuális ingerek hatására (pl. a másik személy érzelmek kifejezésének látványa) automatikusan aktiválódó tükroneuronrendszer az empátia *bottom-up* folyamata (az elemi szintről építkező folyamat). Emellett viszont létezik egy felülről lefelé szerveződő (*top-down*) folyamat is a tükroneuronrendszerben, ez a kontrolláló idegrendszeri hálózat a prefrontális és a cinguláris kérget érinti. Ugyanis ahhoz, hogy az empátiás élmény tudatossá váljék, szükség van a magasabb szintű idegrendszeri feldolgozásra. Ez az agyterület a viscerális- és a motoros érzésekre való reflektálást segíti, és az érzelmek komplexebb, tudatosabb szintű feldolgozását teszi lehetővé

(Siegel, 2007). Ezenfelül, a beleérzés és az agyi aktivitás mértéke a top-down hatások függvényében változik. A partnerek közötti kapcsolat mélysége és minősége, a kontextus értékelése, személyiségjellemzők (pl. mennyire befolyásolható a személy) és az aktuális perspektíva (Singer és Lamm, 2009) mind befolyásolják a beleérzés mértékét és ezzel együtt az idegrendszeri válaszokat is. Például az együttérzőbb embereknél erősebb agyi aktivitás regisztrálható fájdalom vagy érzelem megfigyelésekor mind a tükörneuron-rendszerben, mind pedig az érzelmekért felelős agyterületeken (Dapretto, Davies, Pfeifer, Scott, Sigman, Bookheimer és Iacoboni, 2006).

A beleérzés lélektana – kapcsolat a pszichoanalízis és a szociális idegtudomány között

Az utóbbi évtizedben kirajzolódó tudományos trend törekszik a klasszikus pszichoanalitikus elmélet és a mai idegtudomány összekapcsolására. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy az idegtudomány a klinikai megfigyeléseket megpróbálja empirikusan alátámasztani agyi képpalkotó eljárásokkal. A fentebb bemutatott tükörneuron rendszernek több lehetséges kapcsolódási pontja is van a pszichoanalitikus elmélettel, úgy mint a terapeuta és a páciens közötti tudattalan kommunikáció, az empátiás megértés és a diádikus terápiás kapcsolat alakulása.

A tudattalan kommunikáció. Freud (1913) felismerte, hogy az analitikus és a páciens között kialakuló tudattalanok találkozásának komoly hatása van a pszichoterápiára. Ezért a terapeutának úgy kell fordulnia a páciens tudattalanja felé, hogy azt képes legyen befogadni. Ugyanakkor Freud nem fejtette ki a tudattalan kommunikáció mikéntjét, bár későbbi írásaiban (Freud, 1921) még kacérkodik a *mentális telepátia* gondolatával. Gallese (2008) szerint ez a freudi elképzelés a tudattalan kommunikációról tovább gondolható és értelmezhető a szimulációs elméleti keretben. Ugyanis az analitikus és a páciens számára egymás jelzései tudattalanul aktiválják a közös reprezentációs területeket. Például a páciens érzelmkifejezésének látványa ugyanazon affektív folyamatokért felelős idegrendszeri struktúrákat stimulálja a terapeuta idegrendszerében, amivel a tudattalan kommunikáció lehetőségét teremti meg.

Az empátiás megértés. Az egyik legígéretesebb lehetséges kapcsolódási terület a pszichoanalízis és az idegtudomány között a beleérzés lélektana. A pszichoanalízis *Einfühlung* fogalma, aminek teoretikus kifejtése csak Freud halálát követően vált teljessé, több ponton is találkozik a mai idegtudománnyal (Gallese, 2008). Egyrészt az idegtudomány empirikus bizonyítékot kínál a Freud által leírt beleérzés folyamatára a tükörneuronok szintjén, másrészt az eredeti koncepció kiterjesztése segít megérteni, hogyan működik a pszichoanalízis speciális technikája, a tudattalan érzések interszubjektív dinamikája.

Ahogy fentebb bemutattuk, az idegtudományi megközelítés szerint az empatikus megértéséhez az alapmechanizmust a tükrörendszer nyújtja, azáltal hogy a saját és a másik személy szubjektív világa közös idegrendszeri reprezentáción alapszik. Az interperszonális kapcsolatban a megfigyelt partner érzelmeit automatikusan tükrözzük, ami a közvetlen prereflektív és introspektív hozzáférést biztosít a másik szubjektív világához. A tükrözés ennek ellenére nem jelenti a megfigyelt személy mozdulatainak közvetlen megismétlését. Gallese (2008) megjegyzi, hogy minél többet tudunk a tükröneuronokról, annál inkább meggyőződünk róla, hogy a tükrő metafora félrevezető. Ugyanis a tükrözés lényege nem automatikus utánzásban rejlik, hanem a partner viselkedésére való finom ráhangolódásban és kongruens válasz előkészítésében. A partner megfigyelése a tükröneuron rendszer segítségével stimulálja a közös reprezentációkat, viszont ahhoz, hogy reagálni tudjunk elég átérezzük a másik személy mentális állapotát, nem kell megismételünk azt. A tükrörendszer plasztikussága révén a kapcsolatot magát formáljuk, ez Kohut (1971) empátiás rezonancia koncepciójában az egyén problémájának kezelését is jelenti. Hogyan tudja a terapeuta empátiás megértése révén javítani a szelf defektusát? A szimulációs elmélet spekulatívan arra a következtetésre jut, hogy a terapeuta finoman hangolt válasza a páciens érzéseire automatikusan elindítja a „mi” érzést, minek következtében létrehozza a szelfintegritás érzését. Ez a folyamat támogatja a pácienszt, hogy meglássa saját érzelmi állapotát a terapeuta finoman hangolt válaszaiban, és érezze a moduláció illetve a reflektálás lehetőségét. A mentalizáción alapuló terápiák hasonló elméleti kiindulásúak, Fonagy és Target (1996) megfogalmazásában, ha a páciens biztonságosan meg tudja tapasztalni saját reprezentációját a terapeuta elméjében, akkor az nem csupán a saját maga felfedezéséhez vezet, hanem ahhoz is, hogy felismerje magát mások mentális világában.

Terápiás kapcsolat – indulatáttétel. A pszichoanalitikus beleérzés koncepció és az idegtudományi tükröneuron rendszer közötti lehetséges kapcsolat vitatott pontja az áttétel és a viszontáttétel. Egyelőre inkább spekulatív elképzelésen (Gallese, 2008), mintsem empirikus bizonyítékon alapszik az a feltevés, hogy az analitikus terápia központi mechanizmusa, az indulatáttétel, háttérben a tükröneuron rendszer áll. A korábban vázolt szimulációs mechanizmusból közvetlenül következne, hogy mind az analitikus, mind pedig a páciense egymás reakcióit megfigyelve, ugyanazon neurális hálózatokat aktiválva hasonló érzéseket élnek át. Tehát a megértő, empatikus, pozitív affektusokat tükröző analitikus a páciensben hasonló érzelmeket indít el, illetve a viszontáttételnél fordítva a terapeuta teszi magáévá a páciens érzéseit. A különbség kettejük között az, hogy a terapeuta érzékenysége és tapasztalata révén könnyebben tudja elkülöníteni saját és a páciens érzéseit, ezért számára a viszontáttétel megélése jó forrása a páciensben lejátszódó folyamatok megértésének.

Az indulatáttétel jelensége felvet egy további, klinikai szempontból jelentős kérdést, hogyan vagyunk képesek mások érzelmeihez és szándékaihoz intuitív módon hozzáférni úgy, hogy közben a másik személy által kiváltott élményt ne tulajdonítsuk saját szelfünk megnyilvánulásának (Gallese, 2008). Iacoboni (2008) szerint a tükörrendszer maga biztosítja a saját szelf és a másik személy megkülönböztetését, valamint a saját érzés élményének folyamatos fenn tartását, miközben megfigyeljük a partnert vagy éppen empatizálunk vele. Ez azt jelenti, hogy a szimuláció során a megfigyelt személy állapota nem keveredik össze a saját szubjektív valóságunkkal.

Összefoglalás

A ráhangolódás a másik személy állapotára már a korai közleményekben is túlmutat a mentális természetű folyamatokon, és olyasmiként jelenik meg mint, ami a testi élmény közvetítésével válik közvetlenül hozzáférhetővé és hitelessé. A mai modern pszichológiai és idegtudományi elméletek körében szintén hangsúlyos a cselekvő test az elme valóság konstruáló folyamatában, különösen az interszubjektív kapcsolat formálásában.

A klasszikus freudi pszichoanalízisben megjelenő Einfühlung több szempontból a mai idegtudományi szimulációs elmélet előfutárának tekinthető. Egyrészt megjelenik a szimulációs gondolat, mely szerint a másik személy affektív és kognitív megértése a saját szubjektumon keresztül valósul meg. Másrészt a beleézés jelenségét az analitikus elmélet és az idegtudományi megközelítés is automatikus, nyelv előttinek és nem tudatos természetűnek tartja (Gallese, 2008). Harmadrészt a tükrözés egyik elméletben sem céltalan, viselkedés pusztá utánzását jelenti, hanem intencionális, aminek a célja a másik személy állapotára való ráhangolódás és a viselkedéses, affektív válasz előkészítése. A tükörrendszer által közvetített információk hozzájárulnak ahhoz, hogy a terapeuta saját érzelmeit és testi érzeteit használva azonosítsa a közte és a páciense között megjelenő kapcsolati mintázatot.

Mindemellett látnunk kell, hogy a klasszikus pszichoanalízis a mai tükörneuron elméletnek csupán a csíráját tartalmazza, részletes kifejtéssel nem találkozunk sem a szimulációra nézve, sem pedig az empátia elméletére. A mai pszichoanalitikus gondolkodás viszont már elmozdult a hagyományos neutráli, objektív és passzív terapeuta szereptől az interszubjektivitáson alapuló terápiás kapcsolatok felé. Ez a modern analitikus álláspont közelebb áll a idegtudomány mai eredményeihez, és közvetlenebb kapcsolat mutatható ki az interszubjektív világ és az idegrendszer szimulációs mechanizmusa között.

Köszönetnyilvánítás: A szerzőt a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János ösztöndíja támogatja.

IRODALOM

- ARAGNO, A. (2008): The Language of Empathy: An Analysis of Its Constitution, Development, and Role in Psychoanalytic Listening. *Journal of American Psychoanalytic Association*, 56(3): 713-740.
- BAHRON-COHEN, S. (2006): Empathy Freudian origin and 21th-century neuroscience. *The Psychologist*, 19(9): 535-536.
- CABRÉ, L. J. M. (1991): Ferenczi Sándor hozzájárulása a vizontáttétel fogalmához. *Thalassa*, 2(1): 3-22.
- DAPRETTO, L., DAVIES, M.S., PFEIFER, J.H., SCOTT, A.A., SIGMAN, M., BOOKHEIMER, S.Y. & IACOBONI, M. (2006): Understanding emotions in others: Mirror neuron dysfunction in children with autism spectrum disorders. *Nature Neuroscience*, 9: 28-30.
- DECETY, J. & JACKSON, P.L. (2004): The functional architecture of human empathy. *Behavioral and Cognitive Neuroscience Reviews*, 3:71-100.
- DERBYSHIRE, S.W.G. (2000): Exploring the pain „neuromatrix”. *Current Review of Pain*, 4: 467-477.
- FERENCZI S. (1928): A pszichoanalitikus technika rugalmassága. In: *Technikai írások*. Budapest: Animula, 1997, 57-70.
- FOGASSI, L., FERRARI, P.F., GESIERICH, B., ROZZI, S., CHERSI, F. & RIZZOLATTI, G. (2005): Parietal lobe: From action organization to intention understanding. *Science*, 308(5722): 662-667.
- FONAGY, P., TARGET, M. (1996): Plying with reality: II. The development of psychic reality from a theoretical perspective. *International Journal of Psychoanalysis*, 77: 459-478.
- FREUD, S. (1905/1982): A vicc és viszonya a tudattalanhoz. In: *Sigmund Freud: Esszék*. Budapest: Gondolat, 1982, 23-251.
- FREUD, S. (1913): A pszichoanalitikus kezelés előfeltételei. Tanácsok a gyakorló analitikus számára. In: *Sigmund Freud: Válogatás az életműből*. (Vál., előszó, ismertető szöveg, jegyzetek, bibliográfiai összeáll. Erős Ferenc). Budapest: Európa, 2003, 348-361.
- FREUD, S. (1921): Psychoanalysis and telepathy. *Standard Edition* 18, 177-193.
- GALLESE, V., FADIGA, L., FOGASSI, L. & RIZZOLATTI, G. (1996). Action cognition in the premotor cortex. *Brain*, 119: 593-609.
- GALLESE, V. (2001): The “Shared Manifold” hypothesis: from mirror neurons to empathy. *Journal of Consciousness Studies*, 8: 33-50.
- GALLESE, V. (2003): The roots of empathy: The shared manifold hypothesis and the neural basis of intersubjectivity. *Psychopathology* 36(4): 171-180.
- GALLESE, V. (2008): *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 56: 769-781.
- GOLDMAN, A. (2006): *Simulating Minds*. Cambridge: MIT Press.
- HUME, D. (1739): *Értekezés az emberi természetről*. Budapest: Akadémia Kiadó, 2006.
- IACOBONI, MARCO (1999): Cortical Mechanisms of Human Imitation. *Science*, 286(5449): 2526-2528.

- IACOBONI, M. (2008): *Mirroring people: The new science of how we connect with others*. New York, NY: Farrar, Straus & Giroux.
- KEYSERS, C., GAZZOLA, V. (2006): Towards a unifying neural theory of social cognition, *Prog. Brain Reseach*, 156: 379-401.
- KOHLER, E., KEYSERS, C., UMITÀ, M.A., FOGASSI, L., GALLESE, V. & RIZZOLATTI, G. (2002): Hearing sounds, understanding actions: Action representation in mirror neurons. *Science*, 297(5582): 846-848.
- KOHUT, H. (1971): *The analysis of the self*. New York: International Universities Press.
- KRAUSE, R. (2010): An update on primary identification, introjection, and empathy. *International Forum of Psychoanalysis*, 19: 138-143.
- LAMM, C., BATSON, C.D., & DECETY, J. (2007): The neural substrate of human empathy: effects of perspective-taking and cognitive appraisal. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 19: 42-58.
- LIPPS, T. (1897): *Raumästhetik und geometrisch-optische Täuschungen*. Leipzig: JA Barth.
- LIPPS, T. (1903): Einföhlung, innere nachahmung und organenempfindung. *Archiv für die gesammte Psychologie*, vol I, part 2. Leipzig:W. Engelmann.
- MUKAMEL, R., EKSTROM, A.D., KAPLAN, J., IACOBONI, M., & FRIED, I. (2010): Single-neuron responses in humans during execution and observation of actions. *Current Biology*, 20: 750-756.
- PIGMAN, G.W. (1995): Freud and the history of empathy. *International Journal of Psychoanalysis*, 76: 237-256.
- PRESTON, S.D., & DE WAAL, F.B.M. (2002): Empathy: Its ultimate and proximate bases. *Behavioral and Brain Sciences*, 25: 1-72.
- RIZZOLATTI, G., FADIGA, L., GALLESE, V. FOGASSI, L. (1996): Premotor cortex and the recognition of motor actions. *Cognitive Brain Research*, 3: 131-141.
- SHAUGHNESSY, P. (1995): Empathy and the working alliance: the mistranslation of Freud's Einföhlung. *Psychoanalytic Psychology*, 12(2): 221-231.
- SIEGEL, D. J. (2007): *The mindful brain*. New York: Hyperion.
- SINGER, T., SEYMOUR, B., O'DOHERTHY, J. (2004): Empathy for pain involves the affective but not the sensory components of pain. *Science*, 303(5661): 1157-1161.
- SINGER, T., LAMM, C. (2009): The social neuroscience of empathy. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1156: 81-96.
- SINGER, T., LEIBERG, S. (2009): Sharing the emotions of others: The neural bases of empathy. In: M. S. Gazzaniga (Ed.), *The cognitive neurosciences, IV*. Cambridge, MA: MIT Press.
- SMITH, A. (1881): *A Theory of Moral Sentiments*. Oxford: Clarendon, 1979.
- STERN, D. (1985). *The Interpersonal World of the Infant*. London: Basic Books.
- TREVARTHEN, C. (1979). Communication and cooperation in early infancy: A description of primary intersubjectivity. In: M. Bullowa (Ed.), *Before speech*. Cambridge: Cambridge University Press.
- VISCHER, R. (1873). *Über das optische Formgefühl: Ein Beitrag zur Ästhetik*. Leipzig, Credner.

MŰHELY

***A neurontól a lélekig:
a pszichoterápia neurobiológiai alapjai****Pető Katalin*

Test és lélek egységes szemlélete vagy dichotómiája évszázadok óta foglalkoztatta a filozófusokat és az emberi lélek kutatóit. Napjainkban már konszenzus mutatkozik abban, hogy a lelki működések és azok zavarai nem függetleníthetők az agy működésétől.

A téma „szalonképessége” azonban nem prehistorikus eredetű. Az áttörést Eric Kandel, a memóriakutatás területén elért eredményeiért orvostudományi és fiziológiai Nobel-díjat kapott kutató 1998-as, *A biológiai és a pszichoanalízis jövője: egy újragondolt pszichiátria szellemi keretei* című tanulmánya indította el (magyarul: Kandel 2011). Meg kell azonban említeni, hogy áttörést ugyan nem okozva, de Magyarországon már jóval korábban, 1991-ben megjelent Székács (Schönberger) István tanulmánykötete, amelyben a téma szempontjából három fontos tanulmány található: „Pszichoanalízis és természettudomány”, „Javaslat egy egységes agyelméletre”, és „Freud és a pszichoanalízis természettudományos alapja”. Ezek az írások először 1982-ben, illetve 1990-ben jelentek meg, évekkel Kandel dolgozata előtt. Székács említett tanulmányai foglalkoznak azzal, hogy miért fontos az agy és lélek működésének megértéséhez különböző tudományterületek integrációja; hogy mi a pszichoanalízis válságának oka, hogy miért érik világszerte méltatlan támadások, s hogy miért elengedhetetlen a lelki működések biológiai alapjainak megismerése. Mintha csak Kandel tíz-húsz évvel későbbi, a pszichoanalízisen belül forradalmi változásokat elindító tanulmányát olvassánk.

Történetileg tekintve a karteziánus dualizmus – vagy, Antonio R. Damasio (1996) munkáját idézve: Descartes tévedése – az aggyal, illetve a lélekkel foglalkozó tudományok szétválasztásában döntő szerepet játszott. Descartes úgy gondolta, hogy minden, ami létezik, az vagy térbelileg meghatározott (*res extensa*) és nem gondolkodik, ilyen például a test; vagy térbelileg nem meghatározott és gondolkodó dolog (*res cogitans*), ilyen pedig a lélek. A tudományok a *res extensával* foglalkoznak, a pszichológia területe pedig a *res cogitans*. Ez a gondolkodás évszázadokig meghatározó volt a nyugati tudományos világban. Ilyen közegben jelentek meg Sigmund Freud munkái, amelyekben kora pszichológiai és fiziológiai ismeretei alapján a lelki működések fiziológiai és a newtoni mechanikára épülő magyarázatát kereste – meglehetősen nagy vihart kavartva és nagy ellenállást váltva ki mindkét oldal képviselőiből. Elmondhatjuk, hogy több mint száz évvel később ez a vihar – bár sokféle formában és arculatban jelentkezve – még mindig tart.

A pszichoanalízis neurobiológiai megalapozottságának fontosságát, jelentőségét illetően a pszichoanalízis mai elméletében és persze gyakorlatában máig eltérő álláspontok léteznek (Mancia 2007). Vannak, akik feleslegesnek tartják az idegtudományok eredményeinek ismeretét, úgy gondolják, az semmi hatással nincs, és nem is kell hogy legyen mindarra, ami páciens és terapeuta között történik. Vannak, akik elméletileg fontosnak tartják, hiszen – általuk azt is mondhatjuk, paradox módon – a pszichoanalízis, a freudi metapszichológia megerősödött. Egyes, korábban bizonyítékok hiányában még cáfolásra is érdemtelennek tartott tételei (a tudattalan, az elfojtás, stb.) ma a modern képalkotó eljárások, a kognitív idegtudományok eredményei és vizsgálati módszerei segítségével bizonyítottaknak tekinthetők. Ezekről az eredményekről korábbi dolgozataimban részben már beszámoltam, részben még visszatérek rájuk (Pető 2001, 2003). Vannak olyanok is, akik azért tartják fontosnak, mert így, ilyen bizonyítékokon alapuló területté válva, a pszichoanalízis helyt kaphat végre a természettudományok asztalánál – Sigmund Freud álma (1895) megvalósulhat.

Véleményem szerint szükséges és elkerülhetetlen a lelki jelenségek neurobiológiai alapjainak, a csecsemő-megfigyelések eredményeinek ismerete és integrálása a pszichoanalitikus elméletbe, hiszen a semmivel egyenlő annak valószínűsége, hogy az emberi test és lélek komplex működését egyetlen tudomány aspektusából megérthetnénk. Minden tudomány gyakorlói számára fontos, hogy tudják, értsék, hogy mivel dolgoznak, hogyan és hol hat – ha egyáltalán hat – mindaz, amit tesznek. Ezzel érhető el, hogy pusztán klinikai tapasztalatok alapján ne állítsunk fel lehetetlen, pillanatok alatt megcáfolható hipotéziseket a lelki működések természetéről – és ennek az sem mond ellent, hogy, miként fentebb említettem, a modern képalkotó eljárások, az ingerületátvivő anyagok ismeretével és segítségével a freudi metapszichológia feltételezéseit éppen nem megcáfolni, hanem megerősíteni sikerült. A tárgykapcsolat-elmélet fejlődéstani aspektusainak fontos tételeit (rész tárgykapcsolatok, valóságértékelés, stb.) viszont megcáfolták a közvetlen csecsemő-megfigyelések (Stern 2002).

Továbbá – és ez a pszichoterápia, illetve közelebbről a pszichoanalízis szempontjából kiemelt fontosságú – mindezen tudományok eredményei ismeretének következménye, hogy az agy nagyfokú plaszticitása megismerhetővé vált, s az is, hogy ez a plaszticitás a tanulási folyamatok következménye. A csecsemő testének, lelkének alakulása, érése a gondozóval való kapcsolatban, a páciens testének, lelkének változása a terapeutával való kapcsolatban zajlik, és ilyen – hosszú távú – explicit és implicit tanulási folyamatok eredménye. Ezek az eredmények a pszichoanalitikus elméletben és gyakorlatban fontos következményekkel jártak. Máshogyan gondolunk a terapeuta neutralitására, és annak következményeire, ha tudjuk, hogy kisbabáknál az érzelmek cseréje, az egymásra hangoltság milyen döntő fontosságú az érzelmi szabályozóképesség kialakulásában – és hogy milyen káros, dezorganizációt kiváltó hatású, ha hiányzik az összehangoltság, a megértettség élménye. Sőt, csecsemőknél már az

is elegendő súlyos lelki, illetve viselkedésbeli zavarok kialakulásához, ha az anya, a gondozó arca semmit nem tükröz vissza abból, amit érez: semleges (*still face* kísérlet eredményei, Tronick *et al.* 1975).

Az, hogy különböző tudományterületek nyelve, kultúrája, története más és más, még nem jelenti azt, hogy eredményeik nem nyújthatnak fontos ismereteket egymás számára. Fontos persze, ahogy Vivian Green (2003) is felhívja erre a figyelmet, hogy ez az integráció ne idegen testként kerüljön a pszichoanalízisbe, „át kell dolgozni, összhangba kell hozni és úgy kell beilleszteni a pszichoanalízis felhalmozott klinikai és elméleti ismeretanyagába”. Napjainkban egyre több kutató és klinikus mutat érdeklődést más szakterületek iránt – Kandel pszichoanalízist tanult és memóriakutató lett, Gabbard, Stern, Fonagy mind klinikai, mind kutatási területeken otthonosan mozognak, és kapcsolatban állnak egymással. Székács István is biokémikus orvosból lett pszichoanalitikussá.

A következőkben néhány példán demonstrálok, hogy az idegtudományok eredményei hogyan magyarázták meg, vagy támasztották alá néhány pszichoanalitikus koncepció működését. Terjedelmi korlátok miatt arra csak utalok, hogy mindez hogyan hat a terápiás gyakorlatra.

Az első, neurofiziológiailag is vizsgált és „létezőnek” bizonyult terület éppen az addig legmisztikusabbnak gondolt lelki jelenség, az álom volt. Az álom neurobiológiai alapjainak kutatási eredményeiről, illetve azok kapcsolódásához a pszichoanalízisről a mai napig folyó vitához – melynek fő képviselői Solms és Hobson (2006) – egy korábbi írásomban számoltam be (Pető 2010). Itt csak röviden összefoglalva: a modern tudományok segítségével bebizonyosodott, hogy az álmok keletkezéséért magasabb rendű agyi régiók a felelősek, olyanok, amelyek a motivációs rendszer részei, hogy az álom keletkezésében külső ingereknek van szerepük, s hogy az álom regresszív jellege szintén megfeleltethető agyi struktúrák aktivációjának. A limbikus agyi területek inaktivitása pedig magyarázat az álmok kritika nélküli elfogadására álmodás közben (Solms 2007). Az álom keletkezésének és funkciójának freudi értelmezését az idegtudományok eredményei alátámasztották.

A fejlődéslélektan, a terápiás kapcsolat és a neurobiológiai kutatások kiemelt fontosságú területe a kötődéselmélet, ami az utóbbi évtizedben a pszichoanalitikus gondolkodás integrált részévé vált. A kötődéselmélet megalapozója John Bowlby (1969), továbbfejlesztője és a vizsgálatára alkalmas helyzet – az úgynevezett Idegen Helyzet – kidolgozója pedig Mary Ainsworth (1978). Bowlby írta le, hogy az egyén túlélése szempontjából kulcsfontosságú, hogy a kisgyerek a gondozójával, már az újszülött kortól érzelmeken nyugvó kötődési kapcsolatot hozzon létre. A korai kapcsolat kölcsönössége a normál fejlődés feltétele és az érzelmi élet legfőbb szabályozója.

Senki sem születik úgy, hogy képes saját érzelmei regulálására. A rendszer két-személyes: a felnőtt megérti és megválaszolja a gyerek jelzéseit, s ez által szabályozza azokat. A csecsemő pedig megtanulja, hogy a gondozó jelenlétében az

arousal nem okoz olyan dezorganizációt, mellyel nem tud már megbirkózni, hiszen a gondozó jelen van, és újrapabilizálja a megbillent egyensúlyt. A kötődési viselkedés az első életév során alakul, s a védő felnőtt hiányakor, illetve félelem, fájdalom esetében a közelségre való törekvésben manifesztálódik (Ainsworth 1978, 1979). Kutatások sora bizonyítja (van Ijendoorn 1995; Fonagy 2001), hogy szignifikáns összefüggés van a csecsemőkori és felnőttkori kötődési minták, azaz, a másokhoz való kapcsolódás módja között. Ezek a kötődési minták pedig „lefordíthatók” a pszichopatológia, azaz a klinikum nyelvére. Az egészséges személyiségre a biztonságos kötődési típus jellemző, míg a bizonytalan típusok az úgynevezett elkerülőtől a dezorganizált típusig a személyiségzavarok fajtáit ölelik fel. (Ainsworth 1979; Main 1986; Fonagy 2002). Ma már ismerjük a kötődésért felelős agyi struktúrákat (Fonagy *et al.* 2011), és ismerünk egy sor kémiai anyagot is, amelyek a kötődéskapcsolat kialakulásért vagy annak zavaráért felelősek. A kötődési rendszer kapcsolódik mind a dopaminerg jutalmazó rendszerhez, mind az oxytocin rendszerhez, amelynek a jelentőségét a kötődéskapcsolat (és a mentalizációs képesség) kialakulásában az utóbbi évek kutatásai nyomán ismerhettük fel. Az oxytocinnak nemcsak szülés során a méh összehúzóadásában, vagy a laktáció idején a tejelválasztásban van szerepe, hanem az anyai magatartás kialakításában is fontos tényező. Az agy azon területei, amelyek ilyen magatartás kialakításában szerepet játszanak, kimutathatóan gazdagok oxytocinban (striatum, amygdala, cingulum).

A kötődés azonban nemcsak közvetlenül az érzelmi fejlődésre hat, hanem, mint ezt Field és Hofer (1984, 1987) kutatásai bizonyították, központi szerepet játszik a normál neurofiziológia, a homeosztázis kialakításában, illetve az egyensúly felborulása esetén annak az önmaga által szabályozható visszaállításában. Schore (2001) tanulmányában azt bizonyítja, hogy anya és csecsemő *face to face* helyzetben keresztüli egymásra hangolódása nem csak a stressz helyzetek keltette szorongást mérsékli, hanem a csecsemő így tanulja meg az önszabályozás képességét. Ezekben a helyzetekben – írja Schore (2003) – „jobb félteke kommunikál jobb féltekével.”

Érdekes, de a karteziánus gondolkodás uralma következtében érthető paradoxon, hogy miközben az érzelmek és azok szabályozása a pszichoanalízis kezdeti időszakától a figyelem középpontjában voltak, tudományos kutatásuk –amikorrtól az egyáltalán lehetségessé vált – teljesen elkülönült tudományterületekhez tartozott. A pszichoanalízis nem vett tudomást arról, hogy milyen, az érzelmekkel, indulatokkal foglalkozó neurobiológiai eredmények láttak napvilágot, más tudományok pedig kizárólag agykutatással foglalkoztak, s az agyi struktúrák klinikai megnyilvánulásait – pl. az amygdala aktivációja esetében a szorongást – csak gyógyszerekkel redukálendő tünetnek tekintették (Kandel 2011 [1998]). A pszichiátria – sajnos – döntően ez utóbbi területtel azonosult: a beteggel való beszélgetés helyét átvették a tünetbecslő-skálák és a laboratóriumi eredmények, melyek pedig a választandó gyógyszerelést, a biokémiai bea-

vatkozást határozták meg. Ahogy ezt már korábban említettem, az interdiszciplináris kutatások csak a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején indultak, azóta viszont ezek a vizsgálatok és eredményeik kiemelkedő jelentőséget nyertek a pszichoanalízis és az idegtudományok kapcsolatában.

A korai kapcsolat, kötődés minősége meghatározó a belső reprezentációk kialakulása és megszilárdulása szempontjából. Meghatározza azt, hogy a későbbiek során hogyan tudunk – az implicit, tudattalan emlékek hatása alatt – másokhoz kapcsolódni. A múlt század ötvenes éveitől (Brenda, Miller 1957) nyilvánvaló, hogy emlékeink nemcsak az úgynevezett explicit, deklaratív memóriában kódolódnak. A témánk szempontjából fontos korai *kapcsolati élmények* a születéstől kezdve létező implicit memóriarendszerben kódolódnak – *elvé tudattalanul*. A dinamikai tudattalan (ami a deklaratív emlékek elfojtása következményeként jön létre) és a nem dinamikai, implicit tudattalan (a motoros és a kapcsolati emlékek keletkezésének ideje eltérő, és strukturális bázisa az agyban egymástól jól megkülönböztethető helyeken található. Az implicit memória elsősorban a bazális ganglionokkal, a szubkortikális struktúrákkal kapcsolatos. Az explicit memória területe a hippokampusz és a temporális lebeny (Kandel 2011 [1998]). Az áttételben – és persze a viszontáttételben – mind a deklaratív, mind az implicit, procedurális elemek megjelennek. Amivel a pszichoanalízis a kezdetektől foglalkozott, az az explicit, deklaratív memória: dolgok, események verbalizálható emléke.

A Boston Process of Change Csoport (1998) munkássága óta tudjuk, hogy a pszichoterápiás, pszichoanalitikus folyamatban nem elegendő, ha a terapeuta figyelme csak a deklaratív emlékek, elfojtások tartományára figyel. A viselkedés, a kapcsolódás milyensége, azaz, a terápiás kapcsolat – az áttétel és a viszontáttétel egy szintje – az implicit memóriában kódolt, igen korai és *ab ovo* tudattalan emlék. A kapcsolatban megjelenő nem verbális jelenségek percepciója, elemzése – főleg súlyos személyiségzavarban szenvedő, tehát elsősorban kapcsolati problémáikkal jelentkező borderline betegek esetében – a terápiás változás eléréséhez elengedhetetlen (Lyons-Ruth 1998). Az ilyen betegek demonstrálják talán legjobban a nem dinamikai tudattalan, következőképpen a neurobiológiai megalapozottság ismeretének klinikai jelentőségét.

A kötődési rendszer *arousal*-ja esetében (amelyet egy jelentőségteljes másikkal, pl. a terapeutával való kapcsolat vált ki) a korai kapcsolati minták könnyen aktiválódnak. Az, hogy a pszichoterápia és főként a pszichoanalízis során nemcsak a deklaratív emlékekkel, illetve azok elfojtása következtében keletkező tünetekkel kell megküzdenünk, hanem figyelniük kell az implicit memória kapcsolati szinten való megnyilvánulásaira is, ma már szintén integráns része a neurobiológiai tudományok eredményeit is figyelembe vevő modern pszichoanalitikus gondolkodásnak.

A pszichoanalízis és a neurobiológia kapcsolatának következő vizsgált területe az áttétel-viszontáttétel jelensége. A két koncepció között a hidat a neuronális hálózati modell jelenti (Gabbard 2000, 2006). A belső reprezentációk a neu-

ronális hálózati modellen keresztül osztódnak el, és ezek szimultán aktivációja a reprezentáció lényege (Westen, Gabbard 2002). A neuronok közti impulzusok mindig egy irányban terjednek. A szinapszisok vagy gátlók vagy excitatorikusak. A szinaptikus kapcsolatok erejére úgy hivatkozunk, mint a szinapszis súlyára. A neuronok közötti kapcsolatok súlyváltozáson keresztül alakulhatnak, erősödhetnek, illetve szűnhetnek meg (Gabbard 2006). A súlyváltozás tanulási folyamatok eredménye. Ha két neuron egy környezeti esemény hatására egy időben aktiválódott, akkor az első neuron jövőbeli aktivációja nagy valószínűséggel aktiválja az második neuront is, amivel korábban már szimultán „tüzeltek”. Az ideghálózat tanulása élményeken keresztül zajlik, a szinapszisok súlya nem veleszületett, örökölt tulajdonság. A neuronhálózat nem tud tanulni random inputok esetén – hiszen nincsenek szabályok, amelyek az összevisszaságból levonhatóak lennének. Az ideghálózat működése – írja Gabbard – ebből a szempontból is jól beleilleszthető abba a fejlődéslélektanból, pszichoanalízisből jól ismert jelenségbe, hogy a szelféret fejlődésének az inkonzisztens szülői magatartás az egyik legkomolyabb akadály. Ez a *tanulási modell* hibakorrekciókon alapul: a tüzelő neuron visszajelzést kap arról, hogy helyes vagy helytelen volt-e a működés. A reprezentációk az idegi hálózatokban az asszociabilitás szabálya szerint alakulnak: az információáramok a köztük levő kapcsolatok alakításán, erősítésén vagy lemesztésén keresztül alakulnak, és hoznak létre új reprezentációkat, amelyek később felidézhetők. A modellben a reprezentációk – pl. a memória – nem meghatározott anatómiai helyet jelentenek. Potenciálokról van szó, amelyek olyan neuronális egységek által alkotott hálózatban oszlanak el, amelyek a reprezentációk létrehozásához szimultán aktiválódnak. Idegtudományi szempontból vizsgálva sokféle áttételt ismerhetünk fel, amelyek mindegyike különböző reprezentációkat és neuronális hálózatok különböző aktivációit jeleníti meg. A kétféle (explicit és implicit) memóriarendszer megkülönböztetése megkönnyíti az áttétel összetettségének megértését.

A modern képalkotó eljárások segítségével nyomon követhető, hogy az emberi agyban milyen változások jönnek létre tanulási folyamatok során. A pszichoterápia is tanulási folyamatnak tekinthető, melynek során új neuronális kapcsolatok keletkeznek, vagy a korábbi gyenge kapcsolódások megerősödnek. Egy sor hosszú távú megfigyelés bizonyítja, hogy a pszichoanalízis során lehetőség van az implicit memóriában rögzült, nehezen változtatható és *ab ovo* tudattalan – és elsősorban a kapcsolódások terén megnyilvánuló – viselkedésbeli minták megváltoztatására is. Ezek a minták tudatosan nem hívhatók elő, azonban ha olyan körülmények közé kerül valaki, amelyek felidézik az eredetit, pl. a terápiás kapcsolatban – előhívódnak és így megfigyelhetők. Az agy plaszticitásának felfedezése a hosszú pszichoterápiák létjogosultságát támasztja alá.

Az utóbbi években a pszichobiológiai integráció kiemelkedően fontos területévé vált a mentalizáció kutatása. Mentalizáción azt a készséget értjük, hogy képesek vagyunk másoknak a magunkétól eltérő intenciókat, vágyakat, gondola-

tokat, érzelmeket tulajdonítani, és ezáltal megmagyarázni, megérteni és megjósolni mások viselkedését (Dennett 1998). Fonagy és munkatársai a Dennett féle intencionális tér kifejezés helyett a mentalizáció, illetve a reflektív működés kifejezést vezették be.

A mentalizációs készség nem velünk született. A kisgyermek gondolkodását még az úgynevezett pszichés ekvivalencia jellemzi: ami az én fejemben van, az van a külvilágban, az van mások fejében is. A gondozóval való kielégítő kapcsolat esetén a gyerek 3-4 éves kora körül rájön, hogy lehetséges, hogy mások viselkedése tévedésen alapul. A hamis hiedelmek feltételezése igen fontos lelki működés – hiszen ezen alapul, hogy feltegyük, mások cselekedeteit más motiválhatja, más az oka, mint amit adott helyzetben vagy helyzetről mi gondolunk.

Hosszú távú vizsgálatok sora bizonyította, hogy az általában súlyosan traumatizáló környezet következtében kialakuló kötődéskapcsolati problémák – elkerülő, ellenálló, és főként a dezorganizált, dezorientált kötődési mintát mutató gyermekek – gondolkodásmódja megreked a pszichés ekvivalencia szintjén. A biztonságos kötődés a lélek megértésének alapja. Ha a csecsemő biztonságban érzi magát, nem jelent számára veszélyt, ha a gondozó viselkedéséhez mentális állapotokat rendel: ha érti a gondozó viselkedését, illetve a mögöttes tartalmakat.

Ez érthető is, hiszen egy bántalmazó, visszaélő szülő, gondozó esetében a gyermek minden rendelkezésére álló önvédelmi rendszert mozgósít, „nem engedheti meg magának” a másik gondolatainak megértését. Annak durva, kiszámíthatatlan, fenyegető voltának megértése elviselhetetlen terhet jelentene számára.

Az utóbbi években sikerült azonosítani a mentalizációs aktivitásban szerepet játszó agyi területeket (Strathearn 2007; Allen, Fonagy, Bateman 2011), sőt azt is, hogy mely régiók aktívak saját cselekedetükkor, melyek mások cselekedeteinek végrehajtásának látványakor, és hol detektálja az agy mások intencióit. Kutatják és azonosítják azokat a neurotranszmittereket is, amelyek a mentalizációs működést szabályozzák. Valószínű, hogy itt is a dopaminerg és szerotoninerg pályáknak van komoly szerepük.

Mentalizációs deficit található szkizofréniában, autizmusban, hipermentalizáció jellemzi a paranoid állapotokat. A mentalizáció neurobiológiája elsősorban a szkizofrénia-kutatások következtében került előtérbe. Fonagy és Target hívták fel a figyelmet a személyiségzavarokban, elsősorban a borderline állapotokban található súlyos mentalizációs hiányosságokra, és ők fejlesztették ki kezelésükre az úgynevezett mentalizációs technikákat. Ezek a változtatások alaposan módosították a személyiségzavarok pszichoanalitikus-pszichoterápiás kezelésének technikai lehetőségeit. (Allen, Fonagy, Bateman, 2011).

A mentalizációs hiány felismerése véleményem szerint minden analitikus, illetve analitikusan orientált módszert használó terapeuta számára fontos, hiszen mentalizációs krízis érzelmileg terhelt helyzetekben – mint amilyen például a pszichoterápiás helyzet – mindenkivel megtörténhet. Ilyen esetekben a hagyomá-

nyos, genetikai értelmezésen és belátáson alapuló technika kitartó alkalmazása további állapotromláshoz, illetve e terápia megszakadásához vezethet.

Fonagy és Target kutatásai és klinikai tapasztalatai összekapcsolják a felnőttkori pszichés zavarokban meghatározó jellegű mentalizációs hiányt a korai fejlődés, a korai kötődéskapcsolat zavarával, amely, ahogy erről már korábban is beszéltünk, meghatározó a testi-lelki fejlődésre. *A mentalizáció – a mások gondolatában való olvasás képessége – az empátia, a beleérzőképesség alapja.*

Fontos eredménye az interszubsztivitáson alapuló pszichoanalitikus elmélet és az idegtudományok kapcsolódásának a *tükörneuronok* (Rizzolatti, Gallese 2004) felfedezése, ami feltehetően az empatikus képesség strukturális bázisa.

A tükörneuronokra vonatkozó adatok elsősorban rhesus majmokon végzett kísérletekből származnak. Azt találták, hogy majmok premotoros kérgében vannak a tisztán motoros sejtek mellett vizuálmotoros neuronok is. Ezek a neuronok különös tulajdonságúak: tüzelnek amikor a majom egy bizonyos aktivitást végez, de tüzelnek akkor is, ha azt a cselekvést más végzi. Mondhatnánk: tűzbe jönnek már magától a látványtól is. Számukra a cselekvés és a látvány ugyanazt a dolgot jelenti. Később hasonló neuronokat találtak az inferior parietális lebenyben és a felső temporális lebenyben is.

Elektrofiziológiai és képpalkotó eljárások használatával hasonló tükörneuronok jelenlétét emberben is leírták (Rizzolatti, Craighero 2005; Allen *et al.* 2001; Keyers 2004). Kimutatták, hogy a tükörneuronok nemcsak a cselekvés látványakor aktiválódnak, hanem segítségükkel még a cselekvés kimenetelének bejósolása is lehetővé válik. Továbbá szóbeli közlések, cselekvésre utaló hangjelenségek is aktiválják a tükörneuronokat. Hasonló történik érzelmeket tükröző arckifejezések kivitelezésekor és látványakor is. Úgy tűnik, a *tükörneuronok alkotják az interszubsztív folyamatok neuronális bázisát.* Az empátia, az utánzás, illetve a nyelv (beszéd) elsajátítás képessége is valószínűleg a tükörneuronok működésének (is) függvénye. Az a jelenség, hogy ugyanazt érzed, mint amit a másik érez egy színdarabot filmet látván, vagy egy sportmérkőzés közvetítésekor – feltehetően szintén ezen sejtek működésén alapul, és válik érthetővé. A pszichopátiákban található empátiahiány, ami cselekedeteik kíméletlenségét, durvaságát „lehetővé teszi” a tükörneuronok hiányzó működésének a következménye.

Az anyai tükrözés jelentőségét a csecsemő fejlődésében Winnicott írta le először. Az egészséges fejlődés útja, ha a kisbaba anyja szemének csillogásában önmagát látja meg, úgy, olyan csodálatosnak és egyedinek, ahogyan az anyja látja őt. Ezt a winnicotti fogalmat azóta igen széles körben használják: pszichoanalízisben, közvetlen csecsemő-megfigyelések során, vagy az úgynevezett jelzett tükrözés fontosságáról szóló kutatásokban. A tükörneuronok felfedezése következtében hasonló dolog tanúi lehetünk, mint a freudi metapszichológia esetében: egy feltételezés az idegtudományos ismeretek nyomán evidenciává vált.

IRODALOM

- AINSWORTH, M., BLEHAR, S., WATERS, M., WALLS, E. (1978): *Patterns of attachment*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- ALLEN, J.G., FONAGY, P., BATEMAN, A.W. (2011): *Mentalizáció a klinikai gyakorlatban*. Budapest: Lélekben Otthon Könyvek.
- BOSTON PROCESS OF CHANGE STUDY GROUP (1998): Interventions that effect change in psychotherapy. A model based on infant research. *Infant Mental Health Journal*, 19(3):277-353.
- BOWLBY, J. (1969): *Attachment and loss*. Vol I-II. Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex.
- DAMASIO, A.R. (1996): *Descartes tévedése*. Budapest: AduPrint.
- DENNETT, D. (1998): *Az intencionalitás filozófiája*. Budapest: Osiris.
- FONAGY, P. (2001): Introduction to attachment theory. In: *Attachment Theory and Psychoanalysis* (pp. 5-18). New York: Other Press.
- FONAGY, P., TARGET, M., GERGELY, G. (2000): Attachment and Borderline personality disorder: A theory and some evidence. *Psychiatric Clinics of North America*, 23(1):103-123.
- FONAGY, P., LUYTEN, P., STRATHEARNE, L. (2011): Borderline personality disorder, mentalization, and the neurobiology of attachment. *Michigan Association for Infant Mental Health*, 32(1 online Issue): 47-69.
- FREUD, S. (1895): Entwurf einer Psychologie. In: M. Bonaparte, A. Freud and E. Kris (eds), *Aus der Anfängen der Psychoanalyse* (pp.371-466). London: Imago Publishing Co., 1950.
- FREUD, S. (1983): *Álomfejtés*. Budapest: Helikon.
- GABBARD, G. O. (2000): A neurobiologically informed perspective on psychotherapy. *British Journal of Psychiatry*, 177:117-122.
- GERGELY GY., WATSON, J.S. (1998): A szülői érzelmi tükrözés szociális biofeedback modellje: a csecsemő érzelmi öntudatra ébredése és az önkontroll kialakulása. *Thalassa*, 9(1): 56-105.
- GREEN, V. (2003): Emotional development-biological and clinical approaches-toward an integration. In: V. Green (ed.), *Emotional Development in Psychoanalysis, Attachment Theory and Neuroscience* (pp. 1-20). New York: Brunner-Routledge.
- HOBSON, J.A., PACE-SCHOTT, E.F., STICKGOLD, R. (2003): Dreaming and the brain: toward a cognitive neuroscience of conscious states. In: E.F. Pace-Schott, M. Solms, M. Blagrove and S. Harnad (eds.), *Sleep and Dreaming: Scientific Advances and Reconsiderations* (pp.1-50). Cambridge: Cambridge University Press.
- HOBSON, J.A., SOLMS, M. (2006): *Hobson Vs. Solms – Should Freud’s Dream Theory Be Abandoned?* April 2006 Tucson conference „Toward a Science of Consciousness” DVD. Sebastopol, CA: Neti Neti Media.
- KANDEL, E. (2011 [1998]): A biológia és a pszichoanalízis jövője: egy újragondolt pszichiátria szellemi keretei. *Imágó Budapest*, 1[22](2):5-44.
- LYONS-RUTH, K. (1998): Implicit relational knowing: its role in development and psychoanalytic treatment. *Infant Ment. Health Journal*, 19:282-289.
- MAIN, M., GOLDWYN, R. (1998): *Adult attachment classification system*. Unpublished manuscript. University of California: Berkeley, CA.
- MAIN, M., SOLOMON, J. (1986): Discovery of an insecure disorganised/desoriented attachment pattern procedures, findings and implications for the classification of behavior. In: T. Brazelton, M. Yogman (eds.), *Affective development in infancy* (pp. 95-124). Norwood, NJ: Ablex.

- MANCIA, M. (2007): *Feeling the Words. Neuropsychanalytic understanding of memory and the unconscious*. London, and New York: Routledge.
- PETŐ K. (2001): Az emlékezésről és a felejtésről. *Psychiatria Hungarica*, 16(2):173-182.
- PETŐ K. (2003): Az implicit kapcsolati tudás. *Psychiatria Hungarica*, 18(4):217-225.
- PETŐ K. (2010): Álom az agyban. *Lélekelemzés*, 5(2):67-73.
- RIZZOLATTI, G., CRAIGHERO, L. (2004): The Mirror-Neuron System. *Annual Rev. Neurosci.* 27:169-192.
- RIZZOLATTI, G., CRAIGHERO, L. (2005): Mirror neuron: a neurological approach to empathy. In J.-P. Changeux, A.R. Damasio, W. Singer and Y. Christen (eds.), *Neurobiology of Human Values* (pp.107-123). Berlin: Springer.
- SCHORE, A.N. (2001a): Effects of a secure attachment relationship on right brain development, affect regulation, and infant mental health. *Infant Mental Health Journal*, 22:7-66.
- SCHORE, A.N. (2001b): The effects of early relational trauma on right brain development, affect regulation, and infant mental health. *Infant Mental Health Journal*, 22:201-269.
- SCHORE, A.N. (2003): *Affect dysregulation and disorders of the self*. New York: W.W. Norton and Co.
- SCOVILLE, W.B., MILLNER, B. (1957): Loss of recent memory after bilateral hippocampal lesions. *J. Neurol. Neurosurg Psychiatry*, 20:11-21.
- SOLMS, M. (2000): Dreaming and REM sleep are controlled by different brain mechanisms. *Behavioral and Brain Sciences*, 23:843-850.
- SOLMS, M. (2007): The interpretation of dreams and the neurosciences. In: L. Mayes, P. Fonagy, M. Target (eds.), *Developmental Science and Psychoanalysis* (pp.141-153). London: Karnac.
- STERN, D. (1998): The Process of therapeutic Change Involving implicit Knowledge. Some Implications of Developmental Observations for Adult Psychotherapy. *Infant Mental Health Journal*, 19(3):300-308.
- STERN, D. (2002): *A csecsemő személyközi világa*. Budapest: Animula.
- STRATHEARN, L. (2007): Exploring the neurobiology of attachment. In: L. Mayes, P. Fonagy, M. Target (eds.), *Developmental Science and Psychoanalysis* (pp. 117-130). London: Karnac.
- SZÉKÁCS I. (1991): Pszichoanalízis és természettudomány; Javaslat egy egységes agyelméletre; Freud és a pszichoanalízis természettudományos alapjai. In: Uő. *Pszichoanalízis és természettudomány* (pp.9-60). Szerk. Szilágyi Júlia. Budapest: Párbeszéd Kiadó.
- TRONICK, E., ADAMSON, L.B., ALS, H., BRAZELTON, T.B. (1975): Infant emotions in normal and pertubated interactions. Paper presented at the biennial meeting of the Society for Research in Child Development, Denver, CO.
- VAN IJZENDOORN, M.H. (1995): Adult attachment representations, parental responsiveness and infant attachment: A meta-analysis on the predictive validity of the Adult Attachment Interview. *Psychological Bulletin*, 117(3):382-403.
- WESTEN, D., GABBARD, G.O. (2002): Developments in Cognitive Neuroscience: II. Implications for Theories of Transference. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 50:99-134.
- WINNICOTT, D.W. (1965): *The Maturational Process and the Facilitating Environment*. London: Hogarth.
- WINNICOTT, D.W. (1967): Mirror-role of mother and family in child development. In: P. Lomas (ed.), *The Predicament of the Family: A Psychoanalytical Symposium* (pp. 26-33). London: Hogarth.

Agy, elme, psziché: a harmadik terminus megőrzése

*Walter A. Davis*¹

Téziseim a mai pszichoanalízis el nem ismert, belső krízisééről is szólnak. Nem könnyű feladat, hogy megőrizzük azt, ami a pszichoanalízist az emberi lényre (és ezáltal minden másra) vetett sajátos tekintetté teszi. Azt gondolom, hogy a tudományág mai fejleményei elvesztették a kapcsolatot Freud alapvető meglátásaival, holott éppen az ő eszméi képezik azt az elsődleges és leg-radikálisabb forrást, amely leginkább megőrzésre érdemes a pszichoanalízisben. Könnyen lehet azonban, hogy e cél elérhetetlen a körénk telepedett ideológiai és elméleti hangulat miatt, és amely, jobb kifejezés híján, a pszichoanalízis halálát is okozhatja.

I. Az ideológiai dilemma

„Minden állításban egy feltételezés rejlik, s ez pedig az, amit állítottunk” (*Frege*)

Tárgyam mindaz, aminek a kimondását és tudását éppen ellehetetlenítjük a magunk számára. Az angol-amerikai pszichoanalízisben most egy olyan paradigma van alakulóban, amelynek feltevéseihez csaknem mindenki igazodni lát-szik. Ennek következménye azonban az, hogy – remélem, sikerül megmutatnom – meghal minden, ami Freudnál radikális, minden, ami úgy mutathatná meg a pszichoanalízist, mint az emberi lény eddig létrejött legmélyrehatóbb és legbomlasztóbb felfogását. Krízis, amivel szembenézünk anélkül, hogy tudnánk róla. Az egyik okát annak, hogy ezt nem látjuk, tárgyalom ebben a részben.

Thomas Kuhnnak *A tudományos forradalmak szerkezete*² című műve az a klasszikus munka arról, amit a tudományok ideológiájának nevezek. Kuhn

---

¹ Az írás az International Forum for Psychoanalytic Education 18. évi interdiszciplináris konferenciáján (Toronto, 2007 október 19-21.), “Brain, Mind, Psyche: Preserving the Third Term” címmel elhangzott előadás kibővített változata. A kéziratot a szerző bocsájtotta az *Imágó Budapest* rendelkezésére. A jegyzetek a szerkesztőtől származnak.

² Th. S. Kuhn: *The Structure of Scientific Revolutions* (Chicago, 1962, 1970); magyarul: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris, Bp. 2002.

három dologra hívja fel a figyelmet a „tudományos objektivitás”, stb. kapcsán. (1) A tudomány egy paradigmán – feltevések halmazán – alapul, amit a szakma művelőinek java része nem kérdőjelez meg. (2) Az átlag tudósok nem kritikus gondolkodók, hanem a szakterület egyszerű művelőiként a „tudást” termelik, olyan tudást, amely megfelel a paradigmának. (Megszilárdítják azt, abban a reményben, hogy olyannyira kiterjeszhető lesz, hogy képes mindent megmagyarázni.) (3) Akkor következik be tudományos forradalom, ha egy eredeti gondolkodó helytelennek ítéli meg a paradigmát, és jelzi, hogy azt gyökeresen új gondolkodásmódnak kell felváltania.

Én egy negyedik elemet adnék ahhoz, amit Kuhn mond. Egy különösen figyelemreméltót arra nézvést, ahogyan a mai amerikai pszichoanalízis próbálja újraértelmezni magát, oly módon, hogy a neurológiához, az evolúciós biológiához és az agy-elve tudományos-kognitív elméletéhez hangolódik: *a tudomány társadalmi valóság, amelyet a társadalom „vágyai” határoznak meg.* Amerikában ez a kapitalizmushoz és annak parancsaihoz mint életmódhoz való igazodást jelenti, azt, amit az embereknek magukévá kell tenniük és amely szerint élniük kell, hogy elérjék mindazt, amit a mentális egészség szakma művelői egészségnek, normalitásnak, beilleszkedésnek és egy jó, erős, szilárd szelf megformálásának tartanak.

A fenti megfontolások azt jelzik, hogy minden koncepciót, azok fogalmi hozadékával együtt, három tényező felől kell vizsgálnunk: (1) *a mögötte megbúvó vágy;* (2) *a félelem, ami általa kiűződik;* és (3) *az ideológia, melyet beteljesít.* Csak akkor kezdjük majd megérteni a gondolkodást – a filozófiát, a tudományt, a politológiát, stb. – pszichoanalitikus tevékenységként, ha ezt a három tényezőt sajátos fogalmakkal koordináljuk. A példa, amit ez az esszé kínál fel, csak a végén válik majd világossá. Mégpedig, hogy az emberi természetről szóló azon elképzelés és folyamatos erőfeszítés, hogy az emberi tapasztalatra a természetes és a változatlan esszencialista fogalmakban gondoljunk, nem más, mint a léttől, a kiszámíthatatlanságtól és azoktól a valós konfliktusoktól való megfutamodás, amelyek a szubjektumot meghatározzák. A modernitás akkor kezdődött, amikor Hegel meglátta a szubsztanciától a szubjektumig való elmozdulás szükségességét az emberi lét megértésében, ami egy rögzített természet gondolatától egy alapvető nyugtalansághoz, viszályhoz, nyugtalan bensőhöz, önuralomhoz és szabadsághoz, mint az emberi lét valódi meghatározásához való elmozdulást jelent. Vagy ahogyan Sartre a törekvést folytatva megjegyzi: „a lét megelőzi a lényegét”. A kortárs angol-amerikai pszichoanalízis megkísérli visszaforgatni az idő kerekét. Újra felajánlja nekünk a természet vigaszát, mindenféle konceptuális garanciát nyújt, ami korlátozza vagy eltünteti a kiszámíthatatlanság fenyegetését.

Azzal, hogy bármely tudományág gondolkodásmódja az ideológia által milyen mélyen kontrollált, sajnos, e konferencián is szembesülünk. Az agy-elve

mozgalom a pszichoanalízisben olyan paradigmává vált, amelynek majd mindenki bűvkörébe kerül a pályafutása alatt, hiszen egyrészt a feltevései olyan nyira berögzültek, hogy nem is azonosíthatók, pláne nem cáfolhatók; másrészt azért, mert a pszichoanalízis tudja, hogy ha fenn akar maradni Amerikában, akkor ezen vonalak mentén kell újraértelmeznie magát. Azaz, bármi, ami újrafogalmazható úgy, hogy beilleszkedjen ebbe a paradigmába vagy önmaga alátámasztására tudja használni a paradigma egyes részeit, túl fog élni. Minden más fölfoghatatlanná válik.

Éppen ehhez kapcsolom az én tézisemet: pontosan a fölfoghatatlan az, amit meg kell őriznünk, mert az aggyal és az elmével ellentétben a pszichét ott fedezhetjük fel újra. Ezt mondani annyi, mint kitűzni két célt: megmutatni a paradigma alapvető téveszméit, illetve új paradigmát ajánlani.

Lényegében két fejlemény mögöttes feltevéseire vagyok kíváncsi. Először is azokra a tudományos(kodó) feltevésekre, melyek a neurobiológiai agy-elmére vonatkozó tudományos *magyarázatok* mögött húzódnak, amelyeket olyan nem-pszichoanalitikus gondolkodók tesznek közzé mint Pinker, Dennett és mások, továbbá az az elragadtatott figyelem, amivel olyan pszichoanalitikus gondolkodók, mint Schore, Solms és Eric Kandel munkáit kísérik. Kandel nagyon jellemző példa, hiszen ez a Nobel-díjas neurológus sosem szűnt meg vágyakozni arra, hogy pszichoanalitikus legyen (és Isten segítse a karteziánus tobozmirigyét, még mindig abban reménykedik, hogy egy napon képesek leszünk meghatározni a dinamikus tudattalan pontos helyét az agyban!) Szempontunkból különösen jellemző Kandel naiv értetlensége Freuddal kapcsolatban, és az a kijelentése, hogy valami, ami történelmi vonatkozásaiban hibás, most a legfőbb dogma képében jelenik meg: miszerint Freud 1895-ben azért adta fel az *Egy tudományos pszichológia tervezetét*, mert a neurotudomány nem volt még elég fejlett. Éppenséggel nem ezért adta fel, de ez messzire vezetne.

Másodszor, arra a státuszra, amit Fonagynak és munkatársainak *Affektus szabályozás, mentalizáció és a szelf fejlődése* című munkája³ kapott, mert eddig ez a legjobb munka a paradigmának elkötelezett azon három szempont összehangolásában, amelyek a paradigma általános magyarázóerejét hirdetik. Hívjuk *affektív-neurobiológiai-kötődés-kognitívfejlődési-szelfpszichológiának*. Ez a fejlődő agy – a fejlődő elme – és a varázsszer, a kötődés-elmélet egysége. Fonagy érvelése szerint a kötődés agyunk formálódásával magyarázható, ebből kifolyólag „mentalizációs” képességünkkel, ami működhet többé vagy kevésbé „egészségesen”.

---

³ Peter Fonagy et al. *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*. Other Press, New York, 2002.

Mostanra legtöbbünkben olyan mélyen gyökereznek az e mögött meghúzódó feltevések, hogy Fonagy legtöbb olvasója pontosan éppen azért fogadja a könyvet kitörő örömmel, mert alátámasztja a tökéletesen kötődő anya mítoszát (a Jessica Benjamin-i „szeretet kötelékét”), és a *fejlődés* olyan elképzelését, amelynek *struktúrái* egy koherens, stabil szelfet hoznak létre, aki a normalizáció parancsát követve jól működik a világban.

Ezen álláspont majdnem hegemoniája azért szerencsés, mert lehetővé teszi számomra azt, hogy egy olyan *antitézist vessek fel, amely nem enged meg szintézist*. (És ennyiben nem könnyed eklekticizmus, amely egyike a komoly gondolkodást fenyegető leghatalmasabb veszélyforrásoknak; azaz nem mutat arra hajlamot, hogy mindennek helyet adjon egy meggyőződésben.) Abban a pillanatban, amikor szorongáskeltő, de elviselendő, sőt minden védekezés és feldolgozás ellenére elmélyülő konfliktusokon keresztül viszonyulok saját létemhez, akkor új játék veszi kezdetét. Mégpedig olyan, amelyben a psziché (a viselkedéssel ellentétben) olyan lehetőségekre utal, amelyek gyökeresen különböznek a paradigmát hangsúlyozó logikától és feltevésektől. De hogy világossá tegyük: az elsődleges feladat, amellyel szembenézek, hogy ezeket a feltevéseket artikuláljam. Nem látjuk őket, mert már fogva tartanak bennünket. Ez viszont azt is jelenti, hogy nem igazán érthetjük meg a fogalmainkat.

A paradigma ideológiai funkciója az, hogy olyasmivel szolgáljon, amit nem akarunk tudni arról, ami fölfoghatatlan. Pszichoanalitikusként ennek föl kell keltenie a kíváncsiságunkat, hiszen a feltételezett célunk mindig az, hogy megnyíljunk az elfojtottnak és újraalkossuk magunkat az által, amit ott tanultunk.

II. A paradigma alapvető feltevései

„A kép fogva tart bennünket. És nem tudunk szabadulni tőle, mert ott van a nyelvünkben, amely úgy tűnik, kérlelhetetlenül ismétli önmagát.” (Wittgenstein)⁴

Ez a fejezet valószínűleg a lehetetlent kísérli meg: demisztifikálni a „tudomány” dicsfényét, amikor az a pszichológiához közelít. Jelentőségteljes alak veti itt a papírra árnyékát: Heinz Hartmann erőfeszítései, melyek meghatározták a pszichoanalízis történetét az Egyesült Államokban. Vagyis: ne csak hirdessük az adaptációt, hanem, valóban adaptáljuk a pszichoanalitikus fogalmakat a tudományos paradigmába. Teljesen szembehelyezkedve ezzel, szeretném megmutatni azt, hogy az amit a pszichoanalízisnek tennie kell a tudományosságért, elfojtja önmaga tragikus műként való megőrzését. A tudományos(kodó) paradigma egy halom módszertani és ontológiai feltevésen

---

⁴ Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz, Bp. 1998.

nyugszik. A leglényegesebbek feltárásakor két dolgot kell megfontolnunk: ezek a feltevések olyannyira áthatják a gondolkodásunkat, hogy szinte megkérdőjelezhetetlenek, és ami még fontosabb, lehetetlenné teszik számunkra a gondolkodást és az észlelést. Az alábbi lista nem teljes, és elemei nem fontossági sorrendben követik egymást.

(1) A redukcionizmus elve. A jelenségek kifejezett állapotát vissza kell vezetni eredetük feltételeihez. Ráadásul az eredet törvényeinek meg kell magyarázniuk minden újabb fejleményt. Mi a magyarázat? Nos, nincs ilyen, Dennett, Pinker és mások érvelése szerint az egykor bizonytalanul és helytelenül értelmezett dolgokat most az eredet (*origin*) törvényei szerint kell magyarázni. (Így most olyan ártalmatlan dolgokról kell beszélniük, hogy mit szölkáltak a darwinista gondolkodók a művészetről, a vallásról, a szerelemről.) Ezzel szemben áll a felmerülés (*emergence*) elve. A tapasztalatból új létmódok fakadnak, melyeket nem vezethetünk vissza az eredethez. A szcientizmus azon nyugszik, amit a középkori filozófusok az eredet téveszméjének neveztek, vagyis azon a próbálkozáson, hogy a jelenségek kifejezett állapotát az eredeti körülmények által magyarázzák.

(2) Az evolúciós biológiának mindent meg kell tudnia magyarázni az étellel, a tudattal és a kultúrával kapcsolatban. Ha egy jelenséget nem tudunk meghatározni neurobiológiai szempontból, az azt jelenti, hogy még nem értettük meg. Ezzel szemben nyilvánvaló: ez a körkörös gondolkodás kiváló példája; az előzetes feltételezése annak, amit valaki igazolni akar együtt a minden más értelmezés dogmatikus letiltásával. Jól modellezhetjük ezt kortársunkkal, Stephen Pinkerrel.

(3) Az olyan összetett jelenségeket, amelyek meghaladják a naturalista, materialista álláspontot, ezek nyelvén magyarázzák. Ezzel szemben: Mit is mond az, aki szerint x tudatos cselekvés kölcsönösen összefügg y idegi pályával az agyban? Azt mondja, hogy *nem több mint*. Ez azonban tautológia. A nem több mint ideológiája vagy téveszméje az olyasfajta magyarázatoknak az uralkodó elve, melyeket a paradigma minden pszichológiai jelenség kapcsán elvár.

(4) Adaptációs szabályok. Aki megszegi őket, az az evolúciót sérti meg. Ennek oka, hogy valami baj van az agyukkal vagy a korai fejlődésükkel. Ezzel szemben: a paradigma rejtett ideológiája a kapitalista társadalomnak való megfelelés, és az eltérő viselkedés deviánsnak, betegnek stb. bélyegzésére irányuló vágy. Egy kőből épült tudomány talán lehet értékelés-mentes, pártatlan, de a psziché tudománya mindig a társadalmi, politikai, kulturális kötődésű.

(5) Az alapvető hit mögött, hogy az emberi lényt ugyanazok az elvek működtetik, amelyek minden élőlény viselkedését meghatározzák, egy olyan eredet vágya húzódik, amely adaptációs stabilitást, biztonságot és oltalmat nyújt egy „ego” vagy identitás számára, amely megszabadít minket a lét

szorongásától és a magunkért vállalt felelősség terhétől is. Ez a determinizmus varázsa: nem tudnék másképp lenni, mint ahogy vagyok. Alkalmazd a tudományos nézőpontot valaki életére, és ő azonnal azt látja, hogy a szabadság csak mítosz. Ezzel szemben: Sartre érvelése szerint egy személy számára lehetetlen úgy látni magát, mint aki egy dolog a dolgok között, kivéve amikor arra tesz kísérletet, hogy elsikkassza a szabadsággal járó felelősséget.

(6) Lenni annyi, mint létezni, akár a természet. Minden egyéb másodlagos jelenség. Vagy az evolúciós folyamat eldobható mellékterméke. A tudatosság úgy van, ahogy van, mert így működik az elme. Az anyag és a túlélés végső alapelvei minden későbbi működésmódot meghatároznak. Ezzel szemben a reflexió autonóm módon alakuló aktus, tehát nem redukálható; a kultúra, a művészet és a gondolatok nem a természet törvényeinek engedelmességet teremtési folyamatok.

(7) A pszichológia korrekatív tapasztalatok alkalmazásáról, működtetéséről, kifejlesztéséről szól, mert a szelf-szabályozás az, ami meghatározza egy emberi szervezet egészségét. A kötődés mint elsődleges szükséglet tehát biológiailag belénk épített. Így mind közül a leghatalmasabb ideológiai kijelentés: végül is megtaláltuk az okot, amely megmagyarázza az emberi természetet. Ezzel szemben: nincs olyan, hogy emberi természet. Ezt a szubsztancialista vagy esszencialista gondolkodást Hegel megcáfolta. Az emberi szubjektum *létezik*: önmagához viszonyul abban az értelemben, hogy a szorongásban a lét béklyója mindenkit *sui generis*-szé tesz.

(8) A következtetés logikája. Az agy működése egyszerű példa arra, hogyan működik a neurobiológia; az elme működése egyszerű példa arra, hogyan működik az agy, a psziché működése egyszerű példa arra, hogyan működik az elme. Az agy: neuronok áramlási energiája. Az elme: információáramlás. Ezzel szemben lásd a 3. pontot.

(9) Normativitás. Kell lennie egy normának a pszichológia tudományágában. Ennek azon kell alapulnia, hogy mit tesz a legtöbb ember. Ami azt jelenti, hogy az alapvető megfelelésnek értékesebbé kell válnia. Ez a pszichológia rejtett célja. Megtalálni a módját annak, hogy azt mondhassuk, hogy az, ahogyan az átlagember van, viselkedik, annak kell lennie az emberi természetnek, és hogy minden rendhagyó, nem-alkalmazkodó viselkedésmód egészségtelen. Ezzel szemben: a normális, átlagos, jól alkalmazkodó emberi lény annak a masszív háritásnak a teremtménye, amely a szorongástól, a valóságtól és mindenekfelett az emberi lehetőségektől való masszív megfutamodás határoz meg.

(10) Az én-szabályozás az adaptáció érdekében minden változó élő rendszernek *a* definíciója. Ezzel szemben: vagy ahogyan a 9. pont állítja, a kifejezetten emberi cselekvés az adaptáció visszautasítása.

(11) Az eredethez való rögzülés, és az a törekvés, hogy minden emergens működést reduktív módon magyarázzanak. (Vagy mint melléktermékként,

amelyekké például a vallás és a művészet válnak ebben a paradigmában.) Ennek megfelelően, a paradigmát kísérő legfőbb metafizikai kérdés: „hogyan keletkezett a tudat?”, vagy másképpen fogalmazva „hogyan bizonyítható, hogy valójában nincs is olyasmi hogy tudat?” Ezzel szemben: Az öntudat mint reflexió önmagában hordozza és felveti a kérdést „mit jelent az, hogy létezni, és mit kell tennem, feltéve, hogy túlélem ennek a kérdésnek a szorongatását?” Ez metafizikailag olyan első elvet (vagy eredetet) állapít meg, amelyet nem redukálhatunk vagy magyarázhatunk meg a paradigmán belül.

(12) A körkörösség önmagára vonatkozásban elvakítja magát a tudat természetének kérdésével. Csak az olyan tudatfelfogásokat engedi meg, amelyek összhangban vannak az eredettel. Ennek a stratégiának Dennett a kortárs példája. Ezzel szemben ott van William James nem múltó relevanciája, aki nagyszerű könyvét a pszichológiáról a tudományos paradigmával kezdte, és aztán észrevette, hogy az nem magyarázza a tudatot és az azt meghatározó tudatműködéseket. Ezután azonban a paradigma elutasította a módszerét. Nevezetesen a megélt tapasztalatok *leírását* úgy, ahogyan megélik őket, és mindent, amit az ember tudhat akkor, ha nem egy elmélet vagy paradigma irányítja. A paradigma visszautasítja vagy alapvetőbbre redukálja ezeket az elképzeléseket. (Ehhez az ellentéthez később még visszatérek.)

Ez az áttekintés messze nem teljes, de minden olvasónak rálátást biztosít a tényre, hogy a paradigma számos olyan metafizikai és módszertani elképzelésen nyugszik, amelyek finoman szólva is vitathatóak. Ezen felül az volt a célom, hogy megmutassam az olvasónak a feltevések működését, amely most ellenállásba ütközik. Vagy ontológiai terminusokban kifejezve: a *dialektikát* mint gondolkodásmódot kell visszaállítanunk alapelveink újjáépítésével a gondolkodásunk középpontjában. Ezek az alapelvek: a kialakulás (*emergence*), a létezés mint probléma, az én-vonatkozás mint az én legyőzése, dráma vagy küzdelem mint a szubjektum léte, és hogy kiemeljük az ellentétet: a szenvedés túlélési értéke, és az a szükséglet, hogy a szenvedés elvét a valóság- és az örömev mellé helyezzük, ha az emberi pszichét vizsgáljuk. De mielőtt többet mondhatnánk erről, egy végső összefoglalót kell adnom arról a helyzetről, amelyet a paradigma háttérében működő feltevések hoznak létre, amely helyzetet el kell utasítanunk, ha fenn akarjuk tartani a pszichoanalízis forradalmát.

Tehát, olyan különféle szerzők, mint Schore, Fonagy, Kandel, Siegel, Solms együttes munkájának (vagyis annak a helyzetnek, amit le kell győznünk ahhoz, hogy visszanyerjük a szubjektumunkat) eredményét, amit a psziché alapvető elméletének neveznék a kortárs amerikai pszichoanalízisben, a következőképpen írhatjuk le: *Az aggyal (affektív idegtudomány), az elmével (kognitív pszichológia), a kötődés elsőbbségével (kötődésemélet) kapcsolatos mai tudás kínálja nekünk az adaptáció és az érzelem-reguláció elméletét, amely a psziché*

egyetlen életképes elmélete: a felépülő **szervezetek fejlődése**, ami biztosítja a normális, egészséges, jól alkalmazkodó személy létrejöttét, aki koherens és szilárd **szelfet** kialakítva jól működik a világban.

Az a tény, hogy a legtöbb amerikai és brit pszichoanalitikus úgy üdvözi ezt a felfogást, mint a legnagyobb attrakciót, jelzi, mennyire rosszul állunk; hogy a tudományág mennyire elszakadt az eredetétől. A következő részben megmutatom, hogy amennyiben valaki a fenti formulák mentén gondolkodik, elveszti a kapcsolatot a *pszichoanalízis lényegével*.

III. Szubjektum a pszichoanalízisben

„Felfedezéseim egy nagyon komoly filozófia alapját jelentik” (Freud)⁵

Itt érkeztem el legfontosabb ellenérvemhez. Nevezetesen, hogy a psziché különbözik az agytól és az elmétől. Tömören mutatom be a legfőbb elméleti érvet (amelyet máshol teljes hosszában publikáltam), és hogy a lehető legkonkrétabb legyen, egyetlen kiterjedt példa segítségével vezetem le.

A következő megfogalmazás a psziché eredete szerint határozza meg: *olyan seb, amit a szülő tudattalanjában lezajló konfliktusok átvitele hoz létre, pszichotikus szorongást eredményezve, amely veszélyezteti a normális életvezetési képességet*. Ellentétbe állítva e definícióval: a kötődésemélet kísérletet tesz a psziché megtagadására. Úgy véli, hogy a szülők valamilyen mágiikus módon zárójelbe teszik tudattalan konfliktusait a gyerekekkel való kapcsolatukban, a gyerekek így olyan „szeretetkötelék”-ben nevelődnek, amely stabil szelfhez vezet. A „fejlődés” tényleges folyamata ezáltal elfojtás alá kerül. Ezzel ellentétben ugyanis a psziché fejlődése – az alkalmazkodó énnel ellentétben – pontosan az az *agonisztikus kapcsolat* amit megélünk a seb által kiváltott pszichoszexuális konfliktusok következtében. (Ahogy lentebb látni fogjuk, a seb szexuális tapasztalat, és olyasminek a visszanyerése, ami elveszett az amerikai pszichoanalízisben: Freud azon meglátása, hogy a szexualitásra, mint a psziché kulcsára tekintett.) A psziché mint szubjektum (nem szelf vagy identitás, azok a mítoszok azért keletkeztek, hogy elnyomják a tapasztalatot) az a **szelfvonatkozás**, amely az eredet agonisztikus és drámai konfliktusainak terhét tartja, és amely – az egzisztenciális szelf-közvetítés alapjaként – felfogja, hordozza a szorongást is. Egy dráma határozza meg a szubjektum létét: azok

---

⁵ Sigmund Freud szavait a *Tribute to Freud* c. kötetben (Pantheon Books, New York, 1956, p. 25) Hilda Doolittle idézi “...My discoveries are a basis for a very grave philosophy. ...” Lásd még (H.D. Tisztelegés Freud előtt (Részletek). *Thalassa* (17) 2006, 1:63-74.

vagyunk, amik azokhoz a konfliktus-magvakhoz fűződő kapcsolat eredményeképpen lettünk, amelyeket a szülői eredet hagyott ránk örökül. Ez Freud legmélyebb felfedezéséhez vezet: a psziché és a lét-tapasztalat **tragikus folyamatok**. Míg menekülni próbálunk, előidézzük azt, amitől a legjobban félünk. Szophoklész és Shakespeare bölcsessége megegyezik azzal, amit Freud is több ízben fölfedezett analízis közben. A tapasztalatnak valóban van valami-féle fejlődése és struktúrája. A következők határozzák meg: (1) a katasztrófa felé mozdulás oly módon, hogy a rettegett dolog felidéződésével (és benne az élet csődjének felismerésével), olyan pozícióba helyezkedünk, ahol tudjuk az igazságot az életünkkel és annak megalapozó struktúrájával kapcsolatban. (2) változás, amely a mag-konfliktusokkal való új kapcsolat megélésének folyamatában formálódik, nem azért, hogy elfutunk a végzetes elől, hanem azért, hogy alámerülünk benne. Hozzá kell tennem valamit, amit pszichoanalitikusokból álló hallgatóságnak nem kellene mondanom. A tragédia nem valamilyen szerencsétlen, pesszimista dolog, ami elől bármi áron el kell menekülni (a legtöbb ember programozott magatartása ilyen irányú), hanem a lehető legjobb, ami történhet, hiszen először hoz olyan helyzetbe, ahol semmilyen hazugság vagy elhárítás sem lehetséges többé. De mielőtt az adaptáció-elvű kötődés-hívek belecsempésznék az elképzelésbe, hogy a tragikus a lét normális módjához vezet meg kell jegyeznünk, hogy a tragikus fejlődés logikája sosem eredményez koherens, stabil szelfet, amely szabályozza az érzelmeit, hogy megőrizze a szociális normának megfelelő boldogító tudatot. A psziché mint **agonisztikus, egzisztenciális szelf-vonatkozás** sosem így működik, vagyis ha például valaki egy tragikus tapasztalat következtében új módon „kötődik” másokhoz (mondjuk Lear újraegyesül Cordeliával), akkor ennek semmi köze sincs a kötődésmélet módjaihoz és értékeihez. (A minden gondolatot fenyegető legnagyobb veszély az, hogy az ellenfél mindig ott áll az út végén, hogy kijelentse, hogy oda jutottál, ahol épp ők vannak.)

A következőkben mindezt egy Peter Fonagy elveivel való szembesítés révén szeretném ábrázolni, felkínálva az alternatívát, vagy éppen kényszerítve az olvasót, hogy válasszon.

(1) *Fonagy*: Az anyai kötődés segít szabályozni a negatív tapasztalatokat úgy, hogy a gyerek alapvető bizalmat, stb. alakít ki.

Davis: A szülők tudattalan konfliktusainak áttevődése az a folyamat, amelynek révén a psziché megszületik – sebként.

(2) *Fonagy*: A koherens, stabil, önéletrajzi szelf, amely képes koherens narratívába foglalni az életét, az igazi szelf, a normális, egészséges fejlődés eredménye.

Davis: A normális narratívák hazugságok, melyeket azért mondunk, hogy megmeneküljünk annak a narratívának az igazságától, amit félünk elmondani; a konfliktusok gyötrelmeiről, melyek megmutatják, hogy szelf sohasem létezhet, csak égő szenvedés, azoknak a konfliktusoknak a túlélése, amelyek elől nem menekülhetünk, mert ők a létünk veleje.

- (3) *Fonagy:* A pozitív érzelem szelf-szabályozás, amely a fájdalmas tapasztalatok ellenőrzése vagy irányítása révén történik úgy, hogy megőrizzük a nyugodt, boldog szelfet.

Davis: A tragikus elsődleges érzelmek (aggodalom, félelem, részvét) melankolikus szenvedésként megélve alakítják ki a bensőt, azaz a psziché folyamatos, egzisztenciális szelf-közvetítés. Az elsődleges érzelmeket a belső „kik vagyunk?” és „mit érzünk?” világos megkülönböztetésének lehetetlensége határozza meg; ezek megbontják az ént, hogy önmagunkkal szembeítsenek.

- (4) *Fonagy:* Az érzelmi egészség a pozitív érzelmek fejlődése abbéli képességünkben, hogy szabályozzák és ellenőrizzék a negatívakat.

Davis: Az érzelmi kiteljesedés a felfedezésként megtalált elsődleges érzelmek megtartása és a szenvedés elviselése; tudni, annyit jelent, mint szenvedni anélkül, hogy azt gondolnánk, ez a szenvedés lezárul, hogy „katarzis” és feloldódás következik.

Átfogó erőfeszítem keretében, hogy megmutassam, hogy a psziché az agytól és az elmétől különböző harmadik terminus, és nem kellene azokra redukálni, még egy következő érveléssel szeretnék előállni. Először is túl kell lépnünk egy elkerülhetetlen terminológiai problémán. Nyilvánvaló, hogy minden, amit tudatos cselekvésként teszünk, azon tény következménye, hogy rendelkezünk elmével; vagy pontosabban fogalmazva, mindez az elme aktusa. Ez nyilvánvaló, mindamelllett elfedi a lényegi problémát, hogy az elme kifejezést úgy, ahogyan a kognitív pszichológia érti, éppen azoknak a dolgoknak a kirekesztésére használták, amelyekre én a psziché kifejezéssel utalok. Látjuk, hogy ravasz kis ideológiai trükköt játszanak itt velünk. Elfogadunk egy szigorúan korlátozott meghatározást az elmére vonatkozóan (ahogyan a kognitív pszichológia leírja), ennek következtében lehetetlenné válik azokról a tevékenységekről beszélnünk, amelyekről beszélhetnénk, ha nem volna ilyen reduktív elméletünk az elméről. Így is feltehetjük a kérdést: milyen elmefelfogást kell kialakítanunk majd egyszer, ha elkezdjük tudatosítani az olyasfajta aktivitásokat, melyekkel az agonisztikusan elkötelezett psziché bír? Ha a pszichét irányító elvek gyökeresen különböznek azoktól, melyek az elmét a kognitív pszichológia által felfogott elmeként jellemzik, akkor el kell utasítanunk a

kognitív elméletet, és egy sokkal komplexebbet kell kialakítanunk. Olyat, amely sokkal nyitottabb a művészi kreativitásra, az álomra és a neurózisra, az elme működésének alapvető modelljeire. (Azaz, vissza kell térni Freudhoz) Vagy másképpen, azt az érvet, mely szerint a fel nem oldott trauma az idegi integráció hiánya a felnőtt agyban – azaz hogy a tragikus létezés sérti az agy „stressz-szabályozó rendszerét” – inkább választásnak, semmint tudományos igazságnak kell látnunk. A boldog, engedelmes gyermeket gazdagon megjutalmazták szófogadásának gyümölcsei, de ennek talán soha nem éli meg valódi árát. Vagy, az ellentétet fenntartva, amit meg kell tartanunk, még akkor is, ha terminológiai paradoxont tartalmaz: *amire az elme nem gondolhat, azt a psziché elszenvedheti*. (Azaz, az elmének olyan elméletére van szükségünk, amely az adaptációs tevékenységeken kívüli aktivitások elsőbbségén alapul.)

„Ha sok időnk lenne e földtekén”⁶, szívesen jeleznék egy további ellentétet azon kapcsolati pszichológiai szexualitás-felfogásban, amelyet Fonagy mutatott be az American Psychological Association 2006-os találkozóján tartott plenáris előadásában.⁷ A dokumentum egyértelműen jelzi mindazt, ami a Freudból a paradigma felé történő elmozdulás során elveszett. A legtöbb, amit most tehetek az, hogy felállítok egy alapvető ellentétet. Freud hatalmas felfedezése az, hogy a pszichoszexuális identitás konfliktusai meghatároznak minket. A psziché lehetetlen különválasztani a szexualitástól, amit úgy irányítana és alakítana, amint azt minden mással teszi. A szexualitás gyökeresen bomlasztó – és ebben a bomlasztásban leleplezi, hogy ez az, ami vagyunk: olyan lények, akik a vágy radikális, minden igazodásunkat és adaptációnkat összezúzó hatalma kényszerében cselekszünk, miközben megkíséreljük menteni a létünket. Hát ez itt a kérdés. Egy ilyen pszichoanalízis nem olyasmí, ami tudományosan vizsgálható, mert kulcsfogalmai és tapasztalatai nem hozhatók olyan formára, hogy a tudományos megértés számára jelentéssel bírjanak. Amennyiben megpróbáljuk tárgyunkat tudományosan megközelíthetővé tenni, leromboljuk, vagy elveszítjük a vele való kapcsolatot. Ez tarthatatlanná teszi a paradigmát tiszteletben tartó helyzetet, nem igaz? De igen, csakugyan. Én így gondolom. Választani kell.

---

⁶ Andrew Marvell „Vonakodó kedvesemhez” (ford. Faludy György) in: *Rád gondolk. Angol szerelmes versek*. General Press Kiadó, Bp. é.n. 20. (A ford.)

⁷ P. Fonagy: A Genuinely Developmental Theory of Sexual Enjoyment and Its Implications for Psychoanalytic Technique. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, March 2008, 56:11-36.

Visszatekintve úgy látom, néhány szóval még adós maradtam. Dólt betűvel írom őket, hogy jelezzem kiegészítő voltukat; annak ellenére, hogy az előadásban utaltam már rájuk. Ki akarom egészíteni az eddigieket, mert azt gondolom, hogy Fonagy előadása jól jellemzi a hamisságát annak a pszichoanalízisnek, amelyet az általa alkotott elmélet elővezet. Sőt mi több: jelzi azt is, hogy a szexualitás az, ahol ezek a hiányosságok nyilvánvalóvá válnak, mert a szexualitás marad az a valóság, amely megalapozza a radikális pszichoanalízis igazi lehetőségét és természetét. (Máshol bővebben írtam erről.) Fonagy esszéjének tévesztése ebben a különösen leleplező állításban bukkan fel először: „A szexuális érzések egyediek, mivel a gondviselők rendszeresen mellőzik és visszatükrözetlenül hagyják őket.” Ha kerested valaha egyetlen állításban egy álláspont minden ellentmondását, nem kérhetsz többet. Hadd fordítsam le. Az affektusreguláció tükrözése az én-pszichológia öreg bora új üvegekben; az a sarkalatos feltevés, hogy a tapasztalat alapvetően a tökéletesen pozitív kapcsolatok visszatükrözéséről szól, így tudjuk magunkat „boldognak érezni”. Mindaz, ami fenyegeti a szelf, az identitás, az ego stb. ilyen szemléletét, visszatükrözetlenül marad. Nos, az is tükröződik, de egy törött, Picasso-féle tükörben, amely megalkotja azt a sebet, ami a psziché. Hadd vegyem a legegyszerűbb tapasztalatot. Az anyámnak volt egy kedves, Ricky nevű kiskutyája, aki nagyon tiszta volt, így gyakran nyalogatta magát. Anyám ilyenkor mindig leállította, sokszor meg is büntette. Még azután is, hogy elmagyaráztam, hogy nem csinált semmi olyasmit, amit bármely hím nem tenne, anyám nem tágitott. A kutya tette traumatikus regisztert mozgósított a pszichéjében, amit ki kellett fejeznie a bosszúságának tükrözésével. Igen, így gondolom: a kutyával való kapcsolatához hozzáadtam egy képet arról a kapcsolatról, ami hozzám, mint szexuális lényhez fűzte. Mármost Fonagy csűri-csavarja a szót, állítva, hogy beépítheti ezeket a tapasztalatokat úgy, ha azt mondja róluk, hogy tükrözetlenek, traumatikusak maradnak, jelezve, hogy a szex lényegileg pszichotikus. Ezzel a kétes módszerrel segíti kialakítani az álláspontomat. Nevezetesen, hogy pontosan ez az, ami a psziché (a szelf minden szépen tükrözött védelme és boldog érzése ellentétéként); és hogy pontosan a psziché az, amivel a kortárs angol-amerikai pszichoanalízis elvesztette a kapcsolatot. Hogy helyreállítsuk a kapcsolatot, újra kell gondolnunk a szexualitást. Az első lépés, amit efelé tehetünk az, hogy belátjuk, hogy Fonagy megállapításában, miszerint a szex olyan tapasztalat, amit a szelfnek szabályoznia kell, a nyúl viszi a vadászpuskát, és persze bakot lő. A szexualitás nem olyasmi, amit a szelflén vezérel. Maga az eredete és középpontja a pszichének, teljes mértékben bomlasztó és elsődleges mindahhoz képest, ahogyan az én igyekszik meggyőzni magát arról, hogy egészséges, stabil, koherens stb. Egyszer rájövünk, hogy Fonagy esszéje meglehetősen komikus előadás. Fontoljuk meg a következő mondatot: „Az inkongruens tükrözés szét szakítja a szelf-egységet, és a pszichoszexuálisához kapcsolódásban az inkongru-

encia érzetét kelti.” Ez a közvetett módja annak, ahogyan Fonagy eljut oda, aminek a kiindulópontnak kellene és kell lennie. Az esszé hemzseg az ironikus ellentmondástól. Mint oly sok más, megmutatja, hogy azok, akik védekezni vagy menekülni próbálnak a szexuális teremtés elméletétől, csak annak leleplezését szolgálják, amit elrejtteni igyekeznek. Hadd mondjam el másképp, mivel itt nem tudom Freud sarkalatos meglátásának teljes magyarázatát nyújtani: hogy a szexualitás és a psziché (vagy konfliktusos szelf-hasadás mint „identitás”) elválaszthatatlanok, és hogy az előbbi a kulcs mindahhoz, ami az utóbbiban „kifejlődik”. De figyeljük meg Andre Green hasznos megállapítását: „A következő forog kockán: kérdés, hogy a szexualitás az (vagy éppen nem az) a fogalom (az a valóság), amely a pszichikai tevékenységek fejlődését – szervezetté, elkülönítetté, cizellálttá válását – előidézi, vajon az-e az, ami a tudat és a tudattalan tevékenységek közötti kapcsolatot hozza létre.”⁸

Fonagy esszéjének hála, erre a kérdésre igennel kell válaszolnunk. De ebben az igenben benne van az is, hogy milyen elveszett a kortárs pszichoanalízis, és az is, amit tennünk kell, hogy a valódit visszaállítsuk. Nevezetesen, újra belemerítkezni a szexualitásba azáltal, amit itt előzetes definícióként ajánlok. (Nem akarok itt többet mondani, mert azt szeretném az olvasóimtól, hogy egyszerűen reflektáljanak Green megállapítására és annak mélyreható következményeire.) A szexualitás az a tapasztalat, amelyben az erotizált test a psziché konfliktusainak magva úgy, ahogyan ezeket a konfliktusokat szükség-szerűen megéljük, megkötjük, megharcoljuk, elszenvedjük, bármikor is nyitja meg magát a psziché ennek érintésén keresztül az érzéseknek, melyek összezúzzák az én/szelf álarcait és visszaállítják a közvetlen kapcsolatot maradandó traumáinkkal. Azaz, a test mint konfliktusban lévő gyönyör-szorongás, leleplező/eleven, ez mindaz, amit nem akarsz tudni önmagadról, ami vagy. Tehát hogy csak a legegyszerűbb példákat említsem: korai ejakuláció, impotencia, frigiditás mint a psziché aktusai, bármikor, amikor újra testként tapasztalja meg magát, sebként éli, amit a másik hozott létre. Ez egy spinozista álláspont: szex mint test és a psziché mint szubjektivitás (nem pedig én vagy racionalizálás) két olyan látásmód, amelyben ugyanaz a (kiterjedésként és gondolkodásként értett) valóság testesül meg. Vagyis, hogy tömören összefoglaljuk: a szex gyökeresen bomlasztó valóság, amely szétzúzza a konceptuális sémákat, melyeket azért alkottak meg, hogy föltartóztassák és megfutamodjanak előle.

---

⁸ A. Green: *Chains of Eros: The Sexual in Psychoanalysis*. Karnac, London, 2000, p. 15.

IV. Összefoglalás, tudománytalan utóirat

„Egy tudomány színvonalát az határozza meg, hogy mennyire képes saját alapfogalmait válságba hozni. A tudományoknak ezekben az iimmanens válságaiban megrendül a pozitív módon vizsgálendő kérdés viszonya magukhoz a kikérdezett dolgokhoz.” (Heidegger)⁹

„Ha a lét a a természet módjára való létezést jelenti, akkor semmi sem ami a természet létezési módja és kategóriái kapcsán állandóként adott nem lehet objektív, hanem apriori és elkerülhetetlen módon valamilyen naturálisra redukálódik. Az ilyen tárgyak jellemzői tisztán szubjektív jelenségekre redukálódnak, amelyek sokfajta struktúrájukkal a természeti okozatiság produktumai.” (Levinas)¹⁰

Az eklekticizmus szakmailag és bonyolult elméleti eredmények elhárítójaként is csábító. Választás előtt állunk. Lehetetlen ugyanis megőrizni azt, ami a pszichoanalízisben egyedi, ha a paradigma diktálta új formákba öntjük gondolatainkat. Ha ez azt jelenti, hogy a pszichoanalízis nem olyan kezelési eljárás, melyek az általános pszichológia által felismert problémákra vonatkoznak, hát legyen. Bár elveszítünk némi pénzt, de megőrziünk valami nagyobb értéket. Nevezetesen a pszichoanalízis gyökeresen bomlasztó képességét arra, hogy felfedjen minket önmagunk előtt, és hogy kérdőre vonja a gondolkodásmódunk mögött rejlő pszichológiai indítékokat. Tudományágunk újraalkotása a paradigma fogalmainak megfelelően, amit manapság közel mindenki sietve megtesz, tárgyunk szem elől tévesztését jelenti. Valójában a pszichoanalízis meghal anélkül, hogy tudna róla. Inkább, mintsem felvizeznénk a pszichoanalízist azon célból, hogy helyet találjon a paradigmán belül, el kell határolnunk azt azoknak a módszereknek a hangsúlyozásával, amelyekben egyedi – és egyenesen felfoghatatlan a paradigma számára. Kezdheted a könnyed óhaj elutasítását, mondván: „Nos, Davis úr túl messzire ment. Szívesebben veszek egy kicsit ebből, egy kicsit abból, és látom, hogy mind része a keveréknek. Elvégre, ahogy Rodney King mondja: nem tudnánk csak úgy megférti egymással?”. Vagy ahogy Dmitrij Karamazov mondja az ajánlat visszautasításakor:

„...ott az idegekben, a fejben – vagyis ott, az agyban vannak ezek az idegek, vigye el őket az ördög –, vannak olyan farkincák, azoknak az idegeknek a farkincái, és mihelyt azok ott rezegni kezdenek... vagyis nézd: én rápillan-

---

⁹ M. Heidegger: *Lét és idő*. Gondolat, Bp. 1989. 97.

¹⁰ E. Levinas: *The Theory of Intuition in Husserl's Phenomenology*. 2nd edition, Northwestern University Press, 1995, p. 17.

tok a szememmel valamire, így ni, és azok elkezdenek rezegni, mármint a farkincák... és ahogy rezegnek, megjelenik a kép, de nem rögtön jelenik meg, hanem eltelik egy pillanat, egy másodperc, és akkor megjelenik egy mozzanat, illetve nem mozzanat – az ördög vigye a mozzanatot –, hanem a kép, vagyis a tárgy, vagy az esemény – vigye el az ördög –, nos hát ezért látok, aztán pedig gondolkozom... mert vannak azok a farkincák, és egyáltalán nem azért, mert lelkem van, és mert én is képe és hasonlatossága vagyok valakinek, mindez ostobaság.”¹¹

Az elméleti eredmények elől való kitérés vágya, nem is szólva egy fogalmi krízisről, megérthető, tekintve aényt, hogy az eklekticizmus olyan jó szolgálatot tesz a túlélésben. És ezek után ki vonná kétségbe, hogy a neuro-pszicho-farmakológikus magyarázatok és eljárások működnek a legjobban bizonyos skizofréniáknál? Így van, egyetértek. Akkor legalábbis, ha hagyják őket működni, olyan további feltevések nélkül, amelyek kiterjesztik a *miért* elméleti formuláiban rejlő feltevéseket a pszichére általában. Vagy értsd úgy mint *nézőpontot*, amivel azonosulni kell. A kérdés – mire nyílik a nézőpont? Itt az ideje, hogy megszabadítsuk magunkat Heinz Hartman árnyékától. A pszichoanalízis nem általános pszichológia, és nem is kellene annak lennie. Ha megpróbálja, mindig azzal fogja végezni, hogy elveszíti minden egyedi éleslátását a tudományos(kodó) paradigmát vezérlő feltevésekkel kapcsolatban. Feladatunk nem az, befejezésként emellett akarok érvelni, hogy olyan bizonytalanná tegyük a tárgyunkat, hogy a pszichológiában minden máshoz idomuljunk, hanem hogy korlátozzuk az értelmezésünket valami szigorúan egyszerűre és különlegesre. A pszichoanalízis nem tudomány, hanem művészet. Ráadásul olyan művészet, amely a jelenségeknek csak nagyon szűk körére vonatkozik. Azok a jelenségek (vagy az emberi erőszak, elutasítás, bátorság, kétségbeesés aktusai), melyeket a paradigma mégoly egyedülállóan megfelelő módszereivel sem lehet megmagyarázni. Azok a szubjektumok, akiknek szükségük van pszichoanalízisre, mert anélkül, hogy kezdetben tudnának róla, egy tragikus tudományággal akarják a létüket rendbe hozni. A psziché az emberi lénynek ez a rémisztő küzdelme legmélyebb vágyainak, tapasztalatainak, érzéseinek hatalmas konfliktusaival. Ha így áll a dolog, szükség van pszichoanalízisre. Más esetben: boldogan át kellene adnunk más pszichológiai tudományágoknak. Másképp elveszítjük a leginkább megőrzésre méltó valóságot. És a legszomorúbb, hogy anélkül veszítjük el, hogy valaha megtapasztalnánk tragikus dicsőségét.

---

¹¹ Dosztojevszkij: *A Karamazov testvérek II.* Ford. Makai Imre. Európa Könyvkiadó, Bp. 1975. 341-342.

Szeretnék még hozzátenni itt egy-két összefoglaló szót az előadásomból. Ott ezzel a történettel zártam, egy folyamatban lévő erőfeszítés példájával, amely a pszichoanalízis és a neuropszichológia közötti kapcsolat normalizálására irányul. Körülbelül öt évvel ezelőtt az egyik legjobb barátom – és a karatében sensei-em – egy napon elment dolgozni és agyonlőtte az egyik munkatársnőjét (aki korábban a szeretője volt), azután pedig magát is. (Talán csak én tudok mindarról, ami megelőzte ezt a cselekedetet, a szexuális gyalázaról, amit a mostohaapja tett a barátommal, és arról, hogyan hagyta cserben az anyja, amikor ezt elmondta neki.) De az aznap éjjeli karate edzésen a dojónk egyik tagja, aki egyébként a fiziológia tanszék kiváló professzora, elmondta nekünk, hogy mivel nem ismertük a sensei vérének serotonin szintjét a katasztrófa idején, nem tudhatunk és mondhatunk semmit arról, hogy mi **okozta** az eseményt. Most nem ismétlem meg azt, amit erre mondtam, arról, hogy ilyenkor a gyávaság és a pszichétől való megfutamodás reduktív metafizikává válik, olyanná, amelynek megvan a varázsa, hogy megvédjen minket mindattól, amit valaha éreznünk kell. De akik szeretnének, visszatérhetnek ahhoz, amit azokról az indítékokról mondtam, melyekkel az ideológia szolgál, és ebben a példában talán megtalálják a mintáját azoknak a mélyebb tényezőknek, melyek azt vezérlik, ami önmaga tudomány voltával kérkedik.

Koncsos Kinga fordítása

A filmszereplő tekintete A belső fokalizáció befogadáslélektani hatása

Bálint Katalin

Bevezetés¹

A filmelmélet a mozi-nézőről való gondolkodás során több paradigmaváltáson ment keresztül, melyek során a filmbefogadás számos determinánsa körvonalazódott (Mayne, 1998; Aaron, 2007).

A filmbefogadás legfontosabb vizsgálati szintjei maga a 1) műalkotás textusa (cselekmény, képszerkesztési eljárások, műfaj, stílus), 2) a filmvetítés technikai apparátusa (IMAX, házimozi, VHS), 3) a moziba járás intézményi kontextusa, 4) a filmet körülvevő diszkurzus, ideológia, illetve 5) az aktuális néző bio-pszicho-szociális meghatározottsága. A film nézői elméleteinek modern szerzői a különböző szintek közötti egymásra hatásokra, feszültségekre hiátusokra igyekeznek rámutatni (Stam, 2000). A kognitív filmelmélet képviselői – dialógust teremtve a kognitív és a narratív megközelítések között – legújabban nem csak a filmbefogadás univerzális mentális folyamatait kívánják vizsgálni, hanem a narráció specifikus eszközeit is, választ keresve arra, hogy vajon a film narratív eljárásai milyen módon járulnak hozzá a mozinéző érzelmi és kognitív bevonódásához (Andringa és mtsai, 2001).

Írásomban azokat a pszichológiai és neurológiai mechanizmusokat szeretném megvilágítani, melyek a szereplő perceptuális aktivitása és a befogadó mentális működése közötti kapcsolatot létrehozzák és alakítják. Bemutatom a filmelmélet azon írásait, melyek valamilyen szükségszerű kapcsolatot feltételeznek a nézőponti beállítás és a befogadó bizonyos érzelmi és kognitív folyamatai között. Ezután rátérek a kapcsolat létrejöttének mechanizmusát magyarázó elméletekre, majd e magyarázatokat kiegészítem az idegtudományi vizsgálatokból származó ismeretekkel, amik összeköttetést teremtenek a belső fokalizáció jellegzetességei és a mentalizációs képességek, valamint a kötődésemélet között. Szándékaim szerint a gondolatmenet integratív törekvései azzal gazdagítják az eddigi meglátásokat, hogy egy olyan perspektívából világítanak rá a nézőponti beállítás problémakörére, ahonnan a narratív eszközök által kiváltott nézői reakciók univerzalitása és a nézői válaszok egyedisége egyaránt magyarázható.

---

¹ Köszönöm Fecskó Edinának, Kovács András Bálintnak és Papp-Zipernovszky Orsolyának a tanulmány korábbi verziójához fűzött észrevételeit.

A tanulmány során bebizonyosodik, hogy a filmtudományi diskurzus dilemmái, amint átfedésbe kerülnek az emberi megismerésre irányuló kérdésekkel, szükségserűvé teszik a különféle tudástípusok bevonását. Az esztétikai élmény komplexitása egy további szempontból is hívja az integráció igényét: a befogadó és a műalkotás kontextusa egymást kölcsönösen meghatározó – így kölcsönhatásukban vizsgálendő – feltételekként vannak jelen, amit a műalkotás- és befogadó-centrikus módszertanok valódi egyesítésével lehet igazán megragadni (Papp és Kovács, 2010).

A narratív nézőpont

A mozinéző érzelmi bevonódásával, azonosulási folyamataival összefüggésben a legszélesebben tárgyalt, a filmszövegek nyelvi-logikai szerveződését meghatározó narrációs eszköz a *nézőpont* (szemszög, perspektíva). Borisz Uszpenszkij *A kompozíció poétikája* című (1970/1984, 6.) művében² hangsúlyozza, hogy a nézőpont problematikája a reprezentációs művészetekkel közvetlen kapcsolatban áll. Az ábrázolás ezekben az esetekben mindig egy meghatározott – több szinten is kifejeződő – pozícióhoz kötött: valami ábrázolásra kerül valamilyen módon, valamilyen nézőpontból. A nézőpont fogalma valószínűleg azért is tett szert nagy jelentőségre, mert „a közönség manipulációjának egyik leghatékonyabb eszközeként” van számon tartva (Stam, Burgoyne és Flitterman-Lewis, 1992, 85.), a film által kiváltott ideológiai, morális, pedagógiai, pszichológiai hatás egyik legfontosabb közvetítő eszközének gondolják. Ebből kifolyólag a narráció nézőpontjának vizsgálata rendszerint egyfajta reprezentációvizsgálat (a megjelenített nézőpont mit tükröz a társadalomból), vagy hatásvizsgálat (milyen attitűdváltozást okoz a film befogadójában a megjelenített nézőpont).

A nézőpont fogalma számos elméleti kérdéssel vetést vonz magához a nézőpont ágensével (alkotó, narrátor, karakter, néző), a nézőpont funkciójával (ideológiai, pszichológiai, észlelési), a nézőpont szintjeivel (fabula, szűzsé, textus) és a nézőpont befogadói jelentésképzésre gyakorolt hatásával (identifikáció, empátia, szubjektivitás) kapcsolatban (Branigan, 1984).

Tanulmányomban a *karakter észlelési nézőpontjával, és az ezt az észlelési nézőpontot kifejező textuális kódok befogadástélektani hatásával*, valamint ennek a *hatásnak fejlődéstélektani és neurológiai hátterével* foglalkozom. Tehát azt a kérdést járom körül, hogy az a szerkesztési mód, ahogyan a film kifejezi azt, hogy a szereplő valamit néz, a befogadó milyen mentális folyamatait érinti.

---

² Köszönöm László Jánosnak, hogy felhívta Uszpenszkij művére a figyelmemet.

Fokalizáció: a karakterhez rendelt nézőpont

A nézőpont, perspektíva, szemszög konceptuális határai egyre inkább elmosódotta, problematikussá váltak a narratív elméletekben. A nézőpont fogalmi heterogenitását leküzdendő vezette be Gerard Genette (1996) a focalizáció fogalmát, szétválasztva ezzel a narrátor és a karakter fikcióbeli aktivitását. A focalizáció a „narratív információ szelektálásának módja”, „a mező behatárolása, ahhoz képest, amit a hagyomány mindentudásnak nevez” (Genette, 1982, 49. idézi Deleyto, 1991, 1.). A focalizáció a szereplői közvetítés szintjén megvalósuló nézőpont, az a látásmód, ahogyan a szereplő észleli a világot, ahogy a diegetikus világban elfoglalt helye szűrőként működik (Bal, 1999; Chatman, 1990; Füzi és Török, 2006).

A focalizációnak két pólusa különböztethető meg: a *fokalizáló* alany, aki néz, és a *fokalizált* tárgy, aki nézve van, a focalizáció maga pedig a viszony a két pólus között. A focalizációnak két típusa van: *külső focalizáció* esetén a látványt nem lehet egy adott karakter percepciójához kötni, *belső focalizáció* esetén a látványt a karakter percepciója közvetíti (Genette, 1996). Láthatjuk, hogy a focalizáció fogalma alkalmas arra, hogy a nézőpontot a percepció optikai szintjén és a szereplői aktivitáson keresztül ragadjuk meg. Rimmon-Kenan (1983) a focalizációt kitágította további szintek bevonásával amellet érvelve, hogy a karakter által kifejezett érzelmek, attitűdök, ideológiák ugyanúgy részei a narráció tudáselosztó működésének. Jelen tanulmány a belső focalizációt a legszűkebb perceptuális értelemben vizsgálja.

Nézőponti beállítás: a focalizáció textualitása

A belső focalizáció a filmben textuális jellegű, azaz működése megragadható a *tekintetet követő vágás* (vagy *nézőponti beállítás*) és a *beállítás-ellenbeállítás* vizuális kódjainak, szerkesztési eljárásainak szintjén (Deleyto, 1991). Tanulmányomban a nézőponti beállítást mutatom be részletesebben. Az elnevezés arra a filmszerkesztési eljárásra utal, mely során a kamera felveszi az egyik karakter téri pozícióját, annak érdekében, hogy megmutassa a nézőnek azt, amit az adott karakter lát. Az ábrázolt mezőt ekkor erre a nézőpontra leszűkítve jeleníti meg.

A nézőponti szerkesztés szekvenciája rendszerint két beállításból áll: az egyik beállításban a focalizáló szereplő premier plánját látjuk, amint képen kívülre néz (glance/point shot, 1. kép), a másik beállítás bemutatja azt amit, vagy akit az adott karakter lát (object/point shot, 2. kép). A tekintet alanyát ábrázoló beállítás megelőzheti (prospektív forma), vagy követheti (retrospektív forma) a tekintet tárgyat ábrázoló képet³ (Branigan, 1984).

---

³ A nézőponti beállítások variánsairól lásd bővebben Branigan (1984) 5. fejezetét.

1. kép:
A tekintet forrása (*glance/point*). Aki néz.

2. kép:
A nézés tárgya (*object/point*). Amüt lát.

Nézőponti beállítás a filmelméleti paradigmákban

A szereplő perceptuális nézőpontja, – azaz tulajdonképpen az a filmtény, hogy a szereplő mit néz, vagy épp melyik szereplő nézi az adott képet – a mozinézői elméletek egyik jelentős kereszteződési pontjává vált. Ez a sűrűsödési pont lehetővé teszi számunkra, hogy pszichoanalízis, feminizmus, kognitív és narratív filmelméletek magyarázó erejét egy közös felületen mérjük össze. Az alábbi bekezdésekből kitűnik, hogy a szereplő perceptuális nézőpontjával kapcsolatos elgondolások számos implicit előfeltétellezéssel élnek a néző–szereplő viszonyról és magáról a filmbefogadás folyamatáról. A nézőpont jelentősége ezeknek az előtétellezéseknél a fényében változik. A két végponton egyes írárok azt hangsúlyozzák, hogy a szereplő perceptuális nézőpontja az, ami determinálja a befogadói szubjektum pozícióját, más szerzők viszont nem tulajdonítanak ekkora szerepet a szereplői szubjektivitáshoz való nézői hozzáférésben.

Pszichoanalitikus filmelmélet: azonosulás és bevarródás

Apparátus teóriák

A mozinézői filmelméleti fogalomként való megformálódása az 1970-es évek paradigmáihoz köthető. A korszak politikai, kulturális és tudományos eseményei az individuumot mint jelentésképző ágenst gondolják el, aki önmagát és társadalmi tapasztalatát valamilyen módon megéli és megjeleníti. A filmtudomány számára a mozi élménye, tudatos és tudattalan hatása, a mozinak az althusser-i értelemben vett ideologikus működése váltak a legdominánsabb témákká. Ezek felfejtéséhez, modellálásához a lacani pszichoanalízistől kölcsönzött fogalmakat. A mozihelyzet élményét az úgy nevezett apparátus elméletek (Metz, 1981; Baudry, 1999) az álommal, a regresszióval, a lacani tükörstádiummal, az infantilis vágyak újraéledésével írják le. Ezekben a

szövegekben a befogadó a mozi-illúzió ébresztette vágyak kiszolgáltató és passzív alanyaként jelenik meg, aki szükségszerűen azonosul a kamera, a vetítő és a filmkarakter által kijelölt pozícióval.

A pszichoanalitikus filmelmélet korai feminista irányában különleges hatalommal ruházódott fel a perceptuális nézőpontot birtokló szereplő. Az aktív szereplő tekintete Laura Mulvey (1972/2000) szerint alapvetően meghatározza a nézői szubjektum pozícióját. A szerző a tekintet három szintjét különbözteti meg: 1) a kamera voyeurisztikus tekintete, 2) a filmbeli protagonista tekintete, 3) valamint a mozinéző tekintete, mely az előző két tekintet által facilitált. A mainstream filmek vizuális struktúrája a nézőt arra kényszeríti, hogy saját nemétől függetlenül az aktív szereplői tekintet férfi alanyával azonosuljon. Mulvey tétele magában hordozza azt az előfeltevést, hogy a befogadó és a nézőpont eredőjében álló fikciós karakter kapcsolata kitüntetettebb, intimebb a nézés tárgyát képező fokalizált karakterrel kialakított kapcsolathoz képest. A fokalizáló karakter előnyösebb pozíciójára a narratológus Mieke Bal is felhívja a figyelmet, azt állítva, hogy a befogadó a fokalizáló karakter nézőpontján keresztül látja a filmet, ami arra készíti őt, hogy a karakter által prezentált látványt fogadja el a fikció valóságának (Bal, 1999, 146.).⁴

Textuális vizsgálatok

Az apparátus teóriákkal párhuzamosan egy másik pszichoanalitikusan orientált elméleti irány is körvonalazódott, aminek képviselői Roland Barthes elgondolásait vették kiindulópontul. A szerző *halála* (1996) című Bartheszöveg főállítására, hogy az olvasó áll a szöveget alkotó kódok fókuszában. Az *S/Z* (Barthes, 1997) pedig elemzési modellt nyújtott a szövegben rejtőző kódok és a befogadói szubjektum kapcsolatának analizálására. Thierry Kuntzel, Raymond Bellour és Stephen Heath írásaiban filmek olyan mikrostrukturális elemzéseivel találkozhatunk, melyek a narráció textuális kódjai által elfedett, de feltárható látens tartalmat kutatják. Eme strukturalista attitűd ideológia-semleges változata a film narratív megközelítésében köszön vissza (Mayne, 1998).

A nézőpont mint struktúraszervező eszköz fogalma Jean-Pierre Oudart-nak *A varrat* (2005) című lacanista szövegében válik hangsúlyossá. A jelen tanulmány gondolatmenete szempontjából Oudart textus-központú megközelítése azért fontos, mert előhírnöke egy olyan fajta paradigmának, ami a filmszer-

---

⁴ Egy korábbi kutatás során (Bálint, 2010) kísérletet tettem arra, hogy a Mulvey által konceptualizált férfi tekintetet transzformáljam a fokalizáló-fokalizált párosításokban megfigyelhető nemi kiegyensúlyozatlanságra egy adott film nézőponti beállításainak vizsgálatán keresztül.

kesztési eszközöket és a befogadói állapotokat közvetlenül összefüggésbe állítja egymással. A fokalizáció textuális kódjai közül a szerző a beállítás-ellenbeállítás szerepére hívja fel a figyelmet. Oudart azt állítja, hogy a beállítás-ellenbeállítás azért vált a klasszikus hollywoodi montázsstruktúra legfőbb filmszerkesztési elvévé, mert ez képes a nézőben leginkább a filmi egység illúzióját, folyamatosságát létrehozni. A beállítás-ellenbeállítás szekvenciájában egymást követő képek mindig az előző képről hiányzó – és a hiány által vágyat és szorongást keltő – térrészletet mutatják meg. A hiány – behelyettesítés – újabb hiány stációin keresztül kialakul a varrateffektus, ami az eredeti lacani értelem-ben is valamiféle vágás, seb, eredendő hiány elfedésére szolgál.

Narratív filmelmélet: a fokalizáció mint a tudás elosztásának eszköze

A narratív filmelmélet a nyelvészeti alapú szemiotikától és az irodalmi elbeszéléstől kölcsönzött mintákat ültette át a film területére. Az elbeszélés szemzőge, nézőpontja volt az egyik első olyan problémakör, amiről gondolkodva a narratológia elnyerte saját arculatát. A filmelméletben ez lett az a terület, amely a befogadó és a narratíva kapcsolatát kialakító jelölőrendszerekkel, formai megoldásokkal foglalkozik (Stam és mtsai, 2000).

Nick Browne (1975) a *Hatosfogot* című John Ford film elemzésén keresztül elsők között fogalmazza meg azt a kérdést, hogy az egyes jelenetek hogyan orientálják a nézői attitűdöt. A híres vacsorajelenet beállításainak vizsgálata során a szerző megállapítja, hogy nem a szereplők optikai nézőpontja vezeti a nézői viszonyulásokat, hanem egy magasabb szintű narrációs retorika, ami a plánozást, a nézőpontváltást, az időzítést egyaránt magába foglalja.

Időben ezzel párhuzamosan, Edward Branigan (1984, 1998) az optikai nézőpontot a filmi narratíva legszignifikánsabb nyelvi-logikai aspektusaként kezeli. A szerző megkülönbözteti a nem-diegetikus (pl. narrátor hang) és a diegetikus eseteit (pl. nézőponti beállítás) a szubjektivitás kifejeződésének. A nézőpont textuális kifejeződésének jelentőségét a szerző abban látja, hogy amikor egy karakter rápillant valamire/valakire, és a *néző látja a pillantás tárgyát*, akkor a filmi tér elkerülhetetlenül szubjektívizálódik. A szubjektivitás Branigannál tehát a narráció egy specifikus szintje, amikor a tér adott leképezése egy adott szereplőhöz rendelődik hozzá (1984, 2.). A néző így a karakter szituációján keresztül szembesül a reprezentációval, a narráció által kijelölt térrel (1984, 71.). Azaz a nézőponti beállítás közvetíti azokat az információkat a néző számára, amikből az anyag jelentéssé áll össze (1984, 212.).

Láthatjuk, hogy a filmszerkesztési eljárások vizsgálata során a narratív funkció és a nézői tudás egymást feltételező mozzanatok. Branigan a *Narrative Comprehension and Film* című könyvében a narrációt mint a tudás egyen-

lőtlen elosztását, a fokolizációt pedig mint ennek egyik eszközét határozza meg. Felismeri, hogy a karakter nemcsak fókusza lehet a cselekmény kauzális láncolatának, hanem forrása a kauzális láncra vonatkozó tudásunknak is, azon keresztül, ahogy a filmben valamit megtapasztal, és ezt a tapasztalatot a narráció a néző számára hozzáférhetővé teszi (Branigan, 1992, 101.).

Kognitív filmelmélet

A nyolcvanas évek kognitív forradalma a filmelméletben is paradigmaváltást hozott, amiben a befogadó elméműködése vált a legfőbb vizsgálati tereppé. A szerzők el kezdtek törekedni a természettudományos leírásokra, ideológia és politika-semlegességre. A paradigma szellemi elődje a posztstrukturalista narratológia, mely a jelentést konstrukciónak tételezi, ami a befogadó aktív közreműködésével jön létre (Bordwell, 1990, 1996).

A kognitív filmelmélet a nézőponttal kapcsolatban két kérdést igyekszik megválaszolni: 1) milyen a nézőponti beállítás és befogadói azonosulás kapcsolata?, 2) milyen mentális feltételek szükségesek ahhoz, hogy a néző a nézőponti beállítás két beállítását összekösse, és ezen keresztül felismerje, hogy az adott karakter szenzoros szűrőjén keresztül észleli az adott képet? A nézőponti beállítás befogadói folyamatokra tett hatásának vizsgálata összekapcsolódik a befogadó azonosulási módjairól való elmélkedéssel, melynek során a kognitív filmelmélet a pszichoanalízistől örökölt azonosulás (identifikáció) fogalma helyett igyekezett új koncepciókat használatba venni (Coplan, 2004, 2008; Plantinga, 2010).

Murray Smith (1995) Richard Wollheimet követve elkülöníti a filmbefogadás mentális módjait aszerint, hogy a néző centrális vagy acentrális módon viszonyul a cselekményhez. Ez a megkülönböztetés Walton (2006) (kívülről vs. belülről való elképzelés), Currie (1995) (elsődleges vs. másodlagos szimuláció), Cupchick (1994) (erős vs. gyenge azonosulás) és Oatley (1994) (a fikció membránján kívüli vs. belüli reakciók) írásaiban is megtalálható. Az egyik esetben a befogadó a mentális állapotai révén megkettőzi, átéli a karakter mentális állapotait (empathy, centrális mód – *Képzletben leugrok a toronyból*), ami a klasszikus értelemben vett azonosulás a karakterrel, a másik esetben a néző csupán észleli a szereplő szituációját, és nem azonos, de adekvát módon reagál a karakter szituációjára (sympathy, acentrális mód – *Elképzelem, hogy leugrok a toronyból. Elképzelem milyen leugrani a toronyból.*).

Murray Smith (1995, 83. és 156-165.) *Engaging characters* című, a néző és karakter érzelmi kapcsolatának taxonómiáját felállító könyvében az együttérzés struktúráját megalapozó narratív folyamatok bemutatásakor kiemeli a nézőponti beállítás szerepét, bár amellet érvel, hogy a filmkarakter perceptuális pozicionálásának más narratív eszközökhöz képest nincs privilegizált szerepe sem abban, hogy a karakter mentális állapotaihoz hozzáférést biztosítson, sem az

azonosulásban. „Nem minden nézőponti beállítás teremt hozzáférést a karakter szubjektivitásához, és nem minden hozzáférést a nézőponti beállítás hoz létre. A nézőponti beállítás nem szükségszerű feltétele a néző beleérzésének kialakulásához.” (Smith 1995, 161. saját fordítás). Egy későbbi írásában Smith (1997) a nézőponti beállítás és a centrális azonosulási mód közötti kapcsolatot újragondolva, azzal érvel, hogy a nézőponti beállítás a nézői képzeletet arra készíteti, hogy a szereplő vizuális helyzetébe képzelje magát.

A kognitív filmelmélet szerzői között nincs abban egyetértés, hogy valójában mi az, ami az azonosulás centrális-erős módját kiváltja, és hogy ez a centrális mód tulajdonképpen mennyire jellemző módja a befogadásnak. Kendall Walton szerint a film alapvetően centrális befogadást vált ki, a néző szükségszerűen az azonosulás erős módját éli át. Ed Tan (1996) a néző szemtanúságát hangsúlyozza, aki láthatatlan megfigyelőként követi a film eseményeit. Smith (1997) és Currie (1995) amellet érvelnek, hogy csak bizonyos narrációs eszközök váltják ki az erős azonosulást, vagy hangolnak rá arra. Currie a szubjektív nézőponti beállítás⁵ szerepét hangsúlyozza a centrális befogadási mód kiváltásában, értve ez alatt azt, hogy amikor például a szereplő részegségét, szédültségét érzékeljük abból, hogy a kép elhomályosul, hullámzik, a kamera hirtelen ráközelít, akkor mi nézők is átérezzük ugyanazt a viscerális állapotot. Choi (2005) azt állítja ezzel szemben, hogy nem azért érezzük a szédülést, mert azonosultunk a szereplővel, hanem mert ez egy önkéntelen vegetatív reakció. Choi véleménye szerint a nézőponti beállításnál sokkal fontosabb tényező, hogy a befogadónak mekkora hozzáférése van a szereplő belső pszichológiai állapotaihoz, mekkora a szereplőről való tudás mértéke.

A nézőponti beállítás jelentőségének magyarázatai

Evolúciós megközelítés

A fenti bekezdésekkel igyekeztem rávilágítani arra, hogy a nézőponti beállítás mint a szereplő belső fokolizációjának vizuális kódja, a narratíva szubjektivizálását létrehozó szignifikációs eljárás az elméletekben hogyan kapcsolódik össze a karakter és a néző kapcsolatáról való gondolkodással. De vajon mi teszi lehetővé, hogy a befogadó egyáltalán megértse a nézőponti beállítás működését?

Noël Carroll (1993) evolúcióelméleti és fejlődéslelektani irányból közelít azokhoz a feltételekhez, melyek a hétköznapi befogadót alkalmassá teszik a

---

⁵ Szubjektív nézőponti beállításnak (Branigannél észleleti beállításnak) nevezik azokat a beállításokat, amik a szereplő szubjektív nézőpontjából a képfelület manipulálásával érzékeltetik a karakter belső állapotát (pl. részegség, szédülés, homályos látás).

nézőponti beállítás két elemének összekapcsolására, és a belőlük való egységes jelentés képzésére. Carroll az állapotknál és a korai anya–csecsemő kapcsolatban is információforrásként működő *tekintetirány és arckifejezés* adaptív, univerzális jelentőségére hívja fel a figyelmet. A szerző amellet érvel, hogy a nézőponti beállítás azért hatékony eszköze az érzelmek kommunikációjának, mert a fokolizáló szereplő premier plánja lehetővé teszi a néző számára a szereplő arcán kifejeződő alapérzelmek és a látott tárgyhoz való viszony leolvasását. Carrol szerint mivel a nézőponti beállítás az észlelés biológiai gyökerű jellegzetességeire épít, így nem igényel semmilyen előzetes tudást, médiatapasztalattól a nézői tömegektől, ezért válhatott a szórakoztató tömegmédiá bevett strukturaló elvévé.⁶ A szereplő arcközelijének észlelése és a nézői empátia közötti kapcsolat szignifikanciájáról Carl Plantinga (1999) írásaiban is olvashatunk.

Fejlődéslelektani megközelítés

A tekintet követésének képessége

Per Persson (2003) az *Understanding cinema: a psychological theory of moving imagery* című könyvében a nézőponti beállítás megértésének pszichológiai háttérfolyamait a csecsemőkutatások eredményeit bemutatva tárgyalja, közelebb hozva a fokolizáció és a néző-szereplő viszony mikromechanizmusait. A nézőponti vágás kiinduló beállítását, a képen kívülre néző karakter premier plánját (1. kép) a magyarázat középpontjába helyezve Persson azt állítja, hogy a másik ember tekintetirányának követésére és az abból származó információ kinyerésére való képesség a csecsemőkori alapvető kommunikációs módja. Trevarthen (1998) elsődleges interszubsztivitásnak nevezi a csecsemő és a gondozója közötti összehangolt, közvetlen szemtől-szembeni érzelm megosztását, amit a legújabb kutatások szerint 3-4 hónapos korban felvált a másodlagos interszubsztivitás módja, ahol a csecsemő már érzékenyvé válik anyja tekintetének irányváltoztatásaira, és egyfajta szociális referenciaként használja azt. Ekkor anya és csecsemő már egy tárgy közös megfigyelésében osztoznak, és mindkettő tudatában is vannak ennek, ami elősegíti a kettejük közötti kommunikáció fejlődését. A tekintet irányára már az újszülött csecsemők is nagyon érzékenyek, és ha nem is követik a tekintet irányát, de figyelmük az onnan várható eseményekre éleződik ki (Csibra és Gergely, 2007).

Csibra Gergely (2003) vizsgálatai arra mutatnak rá, hogy önmagában a tekintet irányának megváltozását a csecsemők referenciális cselekvésnek fogják fel, amennyiben az egy kommunikációs helyzeten belül jön létre. Ez az érzé-

---

⁶ A nézőponti beállítás filmtörténeti kontextusáról lásd Per Persson összefoglalóját (2003, 48-65.).

kenység felkészíti a csecsemőt arra, hogy a tekintetirányt váltó személy arcki-fejezéséből, nonverbális jelzéseiből kikövetkeztesse annak mentális állapotait, másrészt, hogy a megfigyelt esemény/tárgy információit befogadja, illetve hogy a kommunikáció elemeiből egy koherens perceptuális-szemantikus mentális reprezentációt teremtsen. Csibra és Gergely (2007, 22.) a tekintet követésére irányuló hajlandóság és az így létrejövő közös figyelem pedagógiai funkcióját emeli ki: „...funkciója nem az, hogy feltárja mások mentális állapotait a csecsemő előtt, sem nem az, hogy megossza élményeiket, hanem az, hogy a csecsemő számára specifikálja, mi az, amiről valamilyen releváns információt fog tanulni”.

A fenti bekezdések rávilágítanak arra, hogy a nézőponti szerkesztés megértését és jelentőségét milyen rendkívül korai kommunikációs mintázatok alapozzák meg. Feltételezhetjük, hogy a nézőponti beállítás emiatt képes rendkívül hatékonyan bevonni a befogadót – kognitív és emocionális értelemben egyaránt – a film terébe, cselekményébe, és így tudja nagyon egyszerűen szubjektíválni-pszichologizálni a karaktert. A nézőponti vágás minél inkább magába foglalja a hétköznapi deiktikus tekintet elemeit, annál valószínűbben éri el a nézői megértést (Persson, 2003, 96-97.).

Mentalizációs képesség

Baron-Cohen (1995) a tekintet követésére alapuló közös figyelem fázisának kialakulását a tudatelmélet fejlődésében tartja nagy jelentőségűnek. A mentalizáció (másképp tudatelmélet) fogalma arra a képességre utal, mellyel másoknak és magunknak különböző mentális állapotokat tulajdonítunk a viselkedések magyarázata során (Egyed és Király, 2008). A tudatelmélet szóösszetétel 'elmélet' része arra utal, hogy valódi hozzáférésünk soincs, csupán elméleteket gyártunk a másik szubjektívításáról, ami konceptuálisan legitimizálja, hogy a filmkarakterekhez kapcsolódó nézői tudatelméletek során is alkalmazzuk ezt a pszichológiai konstruktumot. Baron-Cohen, Wheelwright és Hill (2001) kísérletei valószínűsítik azt a feltevést, hogy a tekintet irányának feldolgozása nagyon fontos lépés a tudatelméleti képességek kialakulásában, és a tekintetirányból származó információ feldolgozásának deficitje a társas képességek deficitjével is együtt jár.

Baron-Cohen, Joliffe, Mortimore és Roberston fejlesztették ki 1997-ben az empátia és a mentalizációs képesség mérésére, valamint az autizmus kutatásához a *Reading the Mind in the Eyes* tesztet, melynek felújítását és hazai adaptálását G. Tóth Kinga (2008) végezte el (Szempár-teszt). A teszt 36 képből áll, a fotók emberi tekintetek nagyközelijét (szuperplánját) ábrázolja (3. kép).

Az eredeti tesztben kilenc fotón a szereplő a kamerába néz, a többin pedig képen kívülre. A tesztkitöltő feladata az, hogy a képhez tartozó négy lehetőség közül kiválassza a legmegfelelőbb érzelmi címkét. A női és a férfi szempárok

fele-fele arányban szerepelnek. A teszt előfeltevéseiben azzal az implicit tudással találkozhatunk, amit a filmművészet nagyon régóta használ: ha egy szereplő tekintetét közel hozza a beállítás a nézőhöz, akkor nézőt arra facilitálja, hogy belépve a fikció terébe elkezdjen a szereplő érzelmi állapotáról gondolkodni. Ez irányú képességünkben viszont nem vagyunk egyformák.

3. kép: Mind-In-The-Eyes teszt egyik tétele*
A vizsgálati személynek a képen látható személy tekintetéből annak érzelmi állapotát kell kiolvasnia és választania a négy megadott lehetőségből (Baron-Cohen 2001).

Az elmeállapot-tulajdonítás képessége olyan előzetes kognitív képességekből bontakozik ki, mint az említett tekintetkövetést igénylő közös figyelem, valamint a téri perspektíva-különbségek megértésének képessége. A tudatelmélet legkorábbi szintjén a gyermek megérti a téri perspektívák különbözőségét, felfogva, hogy a másik ember szemszögéből nem ugyanaz látszik, mint az övéből (Kiss 2005).⁷ Mi következik mindezekből a belső fokalizáció kódjaira nézve? Azok a filmszerkesztési eljárások, melyek a nézőt afelé mozdítják, hogy kövesse a filmkarakter tekintetét, majd felvegye annak téri nézőpontját, valószínűleg azokat a mentális folyamatokat is fokozott működésbe hozzák, melyekkel a szereplőknek érzelmi és kognitív állapotokat tulajdonítunk.⁸ A fejlődéslelektani tudás így tud empirikus alapot adni a narratív filmelmélet azon feltevéseinek, melyek a fokalizációt, a filmkép szubjektivizálódását és a narratív információ elosztását összefüggésbe hozzák.

Idegtudomány

Felmerül a kérdés, hogy az előző bekezdések elméleti megállapításai mennyiben támaszthatóak alá a neuropszichológiai kutatások tapasztalataival.⁹ A

* Forrás: <http://glennrowe.net/BaronCohen/Faces/EyesTest.aspx>

⁷ A téri nézőpontváltás képességének alakulását és a gyermeki egocentrizmus állapotát szemlélteti Piaget és Inhelder (1967) „háromhegy-probléma” vizsgálata, ahol a gyerekeknek egy makett különböző perspektíváit ábrázoló fényképek közül kellett kiválasztania azt, hogy melyik ábrázolás egyezik meg a makett egyik oldalán ülő játékbaba nézőpontjával.

⁸ Talán az sem véletlen, hogy az élőhalott zombik, robotok jellemző műfaji attribútuma a merev, mozdulatlan tekintet.

⁹ Az idegtudományi kutatások legtöbbje fényképet és mozgóképet használ ingeranyagként, ezért eredményeik a hétköznapi észleletekre csak ezen közvetítettség figyelembevételével, a filmbefogadásra viszont gyakran ezen áttételek nélkül általánosíthatóak.

nézőponti beállítás két aspektusa – az arcok észlelése és a tekintet követése – a biológiai alapú kutatások fontos terepévé vált.

Számos kutatás bizonyítja, hogy nagyon kifinomult képességgel rendelkezünk az arcok információinak feldolgozására. Az arcfelismerés folyamata során a felnőttek és a csecsemők is egyaránt a szemrégióra fixálnak, mivel a tekintet iránya nagyon fontos non-verbális információval szolgál. A vizsgálatok kimutatták, hogy nagyon kicsi tekintetirány különbségeket is képesek vagyunk megkülönböztetni, és nagyon erős késztetésünk van a tekintet irányának követésére. Egyes vizsgálatok a tekintetirányra specializálódott detektorok létét feltételezik az agy bizonyos régiójában (superior temporal sulcus) (Hood és mtsai, 2003).

Ezek az eredmények egybevágóan az előzőleg bemutatott megállapításokkal, szintén arra világítanak rá, hogy a belső fokalizáció valamennyi vizuális kódját jellemző szereplői premier plán és a horizontális irányban képen kívülre irányuló szereplői tekintet jelentősen facilitálja a befogadó mentális folyamatait. Mit kezd vajon a befogadó a szereplő belső fokalizációjának vizuális kódjaiból származó információval? Itier és Batty (2009) összefoglalója rámutat arra, hogy a szemek és a tekintet milyen kiemelt szerepet kapnak az arc információinak feldolgozásában, a szociális kognícióban, az identitás azonosításában és az érzelem felismerésben. Calder, Lawrence és munkatársainak (2002) kutatása a tekintet irányának feldolgozásában és a mentalizációban részvevő idegrendszeri korrelátumok átfedő területeire (mediális frontális cortex) hívja fel a figyelmet, ami bizonyítja, hogy a két képesség, ahogy Baron-Cohen munkacsoportja is feltételezte, korrelál egymással. Ez alapján nagyobb bizonyossággal állíthatjuk, hogy a tekintet követésére irányuló figyelem együtt jár a megfigyelt személy mentális állapotából való információszerzési tendenciával, ami az empátiás folyamatoknak is alapja. Ez az érintettség Calder és munkatársai tanulmánya alapján szignifikánsabban megjelenik, ha az ingeranyagként szolgáló fotón szereplő személy nem egyenesen a kamerába néz, hanem vízszintes irányban képen kívülre szegezi a tekintetét, ami egybevág a nézőponti beállításra jellemző ábrázolásmóddal (4. kép).

4. kép: A baloldali fotók Calder és munkatársai (2002, Fig. 2.) neuropszichológiai vizsgálatában szerepeltek ingeranyagként, a jobboldali képkockák nézőponti beállítások részletei Hitchcock (1964) *Marnie* című filmjéből.

Ezek az eredmények neurológiai szinten is rámutatnak arra, hogy a belső fokalizációt reprezentáló (tekintetet követő vágás, nézőponti beállítás) beállítások különösen alkalmasak arra, hogy a befogadó mentalizációért, empátiás folyamataiért felelős agyterületeit aktivizálják. Az összefüggések feltárása céljaim szerint egyrészt annak megértésével gazdagítja az eddigi megállapításokat, hogy a nézőponti beállítás narratív eszköze hogyan tud univerzális válaszokat facilitálni a nézőkben. A következő bekezdésekben szeretném megemlíteni azokat a közvetítő mechanizmusokat, amik ezeket az univerzális válaszokat egyediséggel ruházzák fel.

A mentalizáció és a kötődés kapcsolata

Az előző bekezdésekből kiderült, hogy a tekintetirány feldolgozása és a másik ember mentális folyamatainak (érzelmeinek, szándékainak, vágyainak, gondolatainak) felismerése – a tudatelméleti képesség – egymással nagyon szoros kapcsolatban álló, közös agyi alappal rendelkező folyamatok. Fonagy és Target (2005, 335-348.) modelljére épülő vizsgálatok a mentalizációs képességet és a *kötődési biztonságot* empirikus viszonyba állítják egymással, azt állítva, „hogyan tudatelméletre a csecsemő közte és gondozója közötti interszjektív folyamatban tesz szert” (Fonagy és Target, 2005, 337.), ahol a gondozó komplex nyelvi folyamatokon keresztül segíti a gyermeket abban, hogy mentalizációs modelleket állíthasson fel. Meins és munkatársainak (1998) longitudinális vizsgálata összefüggést talált a 11–13 hónapos kori kötődési stílus és az öt éves kori mentalizációs képesség foka között 33 ugyanolyan kognitív képességgel rendelkező gyermeknél. A biztonságos kötődés elképzelhető, hogy nagyobb valószínűséggel jár együtt azzal, hogy az anya/gondozó gyermekét saját különálló elmével rendelkező személyként kezeli, és megnevezi a gyermek számára a saját és a másik elméjének tartalmait.

Tehát a tudatelmélet univerzálisan megjelenő mentális működés, de a képesség mértéke az egyéni élettörténet (és a genetikai adottság) függvényében különböző. Baron-Cohen az autizmus spektrumon vizsgálja az egyéni differenciákat, a mentalizáció-kötődés összefüggés viszont a normál populációban mutatkozó különbségeket is magyarázza. Mindezekből megállapítható, hogy a szereplői fokalizáció textuális kódjai rendkívül szignifikáns inger-mintázattal rendelkeznek, melyek a befogadó empátiás és elmeolvasási működéseit facilitálják. Az viszont, hogy az egyes mozinéző milyen mélységben képes a filmszereplő premier és szuperplánjából származó információt feldolgozni, milyen pontossággal képes ebből a fikciós karakter belső állapotaira következtetni, az minden bizonnyal a gondozójával való korai kapcsolat minősége, megbízhatósága által formált.

Esztétikai élmény és kötődés

A művészetpszichológia több pszichoanalitikus szerzője az identitást, a kötődési stílust és a művészi élmény érzelmi-empatikus aspektusait szoros kapcsolatba hozza egymással: az alkotás és a befogadó közötti intim viszonyban valószínűsíthetően a közeli kapcsolatokban megélt érzelmi modell aktivizálódik (Bollas 1978). Az irodalomelmélettől rég nem idegen az a gondolat, mely szerint az olvasói válaszban a teljes identitás, az énazonosság teljessége érhető tetten. Az úgynevezett tranzaktív irodalomelméleti modell megalkotója Norman Holland (1976) azt hangsúlyozza, hogy a befogadási folyamat során a műalkotást saját identitástémánkra transzformáljuk, azaz a műalkotáshoz való viszonyunkat a külvilághoz való viszonyulásunkon keresztül átszűrve képezzük meg (Gyöngyösiné és Németh, 2009). Ez a gondolat az utóbbi időben az olvasói választ kognitív keretben vizsgáló empirikus kutatásokat is inspirálta (Dijkic és mtsai, 2009).

A filmelméletben a mozihelyzet tapasztalata és a korai infantilis élmények közötti kapcsolat a pszichoanalitikus megközelítés kereteiben tematizálódik. Jean-Louis Baudry (1999) *Az apparátus* című írásában a platóni barlanghasonlat és Bertram Lewin (1946) álomernyő fogalmának felhasználásával analógiát teremt álom és mozi között. Baudry legfőbb állítása, hogy a mozi egyfajta mesterseges regresszió kiváltásán keresztül „újrateremti a lelki szerkezet alvás közbeni apparátusát” azzal, hogy visszatér ahhoz a legkorábbi kielégülési formához, ahol még képzet és észlelet nem válik szét. A vetítés körülményei – elsötétített terem, testi elszigeteltség, pszichés magány, a képek irrealitása – a nézőben felszabadult önátadást eredményeznek, ami a film és néző közötti transzferfolyamatok felerősödéséhez vezet. A csecsemőkorai élmények és a mozihelyzet analógiás felfogása a modern szerzőknél is visszaköszön. Ira Konigsberg (1996) a winnicotti átmeneti tér, a kohuti tükör és a lacani tükörstádium fogalmainak segítségével teszi megragadhatóvá a befogadó és a film között feltételezett projektív-introjektív folyamatokat

A filmbefogadás empirikus vizsgálatának tapasztalatai

A filmbefogadói empatikus folyamatokról való gondolkodásban az összefüggéslánc ezen pontja visszavezet minket a narratív-kognitív és a pszichoanalitikus művészetbefogadás-elméletek elvi különbségeihez: vajon a mozinézők a belső fokalizáció narrációs eszközei által irányítva, az univerzális elmeműködések – mint a tekintet követése, vagy a tudatelmélet – közvetítésével azonos módon reagálva empatizálni kezdenek a szereplővel, vagy, ahogy a pszichoanalitikus elmélet egyes szerzői állítják, a korai élményeinket, kötődési stílusunkat, identitásunkat jelenítjük meg a nézői reakcióinkban? A kérdés

megválaszolásához szükséges integratív szemléletű empirikus vizsgálat-sorozatunk a módszertani fejlesztés fázisában tart (Papp és Kovács 2010, Bálint, Papp és Kovács 2010), és törekszik a moziélmény mikromechanizmusainak feltárására.

Az online filmbefogadói válaszok (n=17) tartalomelemzéséből származó első eredményekben a karakterhez való viszonyulás módjai közül a személy-percepció (esztétikai, morális, szimpátia értékelések) és az empátia bizonyultak szignifikánsnak, melyek előfordulási gyakoriságát kötődési elkerülés (ECR-R), a tapasztalatokra való nyitottság (BFQ), az impulzus kontroll (BFQ) és az empatikus törődés (IRI) szignifikánsan meghatározták. A Davis-féle (1983, 1994) multidimenzionális alapuló empátia gyűjtőfogalmának alkategóriái közül a perspektíva-felvétel mutatkozott a leggyakoribb empátiás választípusnak, ami valószínűsíti, hogy a mozinézőnek valóban az egyik alapvető viszonyulásmódja az, hogy a filmkarakter „elméjében” lejátszódó érzelmi, mentális folyamatokat felismerje és megnevezze. Az eddigiek alapján nyilvánvaló, hogy a másik érzelmeinek felismerése nemcsak az empátiának, de a mentalizáció folyamatainak egyaránt építőköve. A két képesség idegrendszeri korrelátumai átfedő területekkel rendelkeznek (Völm és mtsai, 2006).

A narratív eszközöket módszeresen manipuláló empirikus vizsgálatokra van szükség ahhoz, hogy a nézőponti beállításról birtokunkban lévő tudásokat a film esztétikai élményének kontextusában is megismerjük.

Összefoglalás

A szereplő perceptuális aktivitását konceptualizáló belső fokalizáció leginkább a nézőponti beállítás szerkesztési eljárásán keresztül ragadható meg a film textuális szintjén. Ezek a filmtörténetileg konvencionalizálódott vizuális kódok valamennyi modern filmelméleti paradigmában összefüggésbe kerülnek a néző-szereplő viszony szubjektivizálódásával. A fejlődéslélektani és idegtudományi eredményeken keresztül pontosabb képet kaphatunk a filmművészet által intuitív módon felfedezett mechanizmus alkotóelemeiről. A bemutatott kutatások fényében megállapítható, hogy a nézőponti beállítás empatikus potenciálja a szereplő arcát és tekintetét bemutató premier plánból ered, ami nem csak mint információforrás áll rendelkezésre, hanem a tekintetkövetési reflexet kiváltva a mentalizáció „olvasási módját” is aktivizálja. Az empátia, a mentalizáció és a kötődés közötti szoros viszonyt tárgyaló elméleteken keresztül felismerhetővé válik, hogy a másik ember – legyen az valódi vagy fikciós szereplője az életünknek – élményeinek megértésére, átélésére való univerzális képességünket milyen hatóerők formálják egyedire.

IRODALOM

- AARON, MICHELE (2007): *Spectatorship. The Power of Looking On*. Wallflower, London.
- ANDRINGA, E., VAN HORSSSEN, P., JACOBS, A. és TAN, E. (2001): Point of View and Viewer Empathy in Film. In: Willie van Peer and Seymour Benjamin Chatman (szerk.) *New perspectives on narrative perspective*. Suny Press, 2001, 133-157.
- BAL, MIEKE (1999): *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*. 2. kiadás. Toronto, Buffalo, London: The University of Toronto Press.
- BÁLINT KATALIN (2010): Are women really focalised? Overlap between the concepts of male gaze and focalization in film theory. *PSYART: An Online Journal for the Psychological Study of the Arts*. http://www.psyartjournal.com/article/show/blint-are_women_really_focalized (March 15, 2011).
- BÁLINT KATALIN, PAPP-ZIPERNOVSZKY ORSOLYA, KOVÁCS ANDRÁS BÁLINT (2010): *Featuring the Film Viewer: Free Associations During Short Fiction Films*. 27th International Literature and Psychology Conference. Előadás. 2010. június 23-28. Pécs.
- BARON-COHEN, S. (1995): *Mindblindness: An Essay on Autism and Theory of Mind*. Cambridge: MIT Press.
- BARON-COHEN, S; JOLLIFFE, T; MORTIMORE, C. & ROBERTSON, M. (1997). Another advanced test of theory of mind: evidence from very high functioning adults with autism or Asperger Syndrome. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38:813-822.
- BARON-COHEN, S; WHEELWRIGHT, S; & HILL, J. (2001). The „reading the mind in the eyes” test, revised version: a study with normal adults, and adults with Asperger Syndrome or high-functioning autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42:241-252.
- BARTHES, ROLAND (1996): „A szerző halála”. In uó.: *A szöveg öröme*. Budapest: Osiris, 1996.
- BARTHES, ROLAND (1997): *S/Z*. Budapest: Osiris – Gond, 1997
- BAUDRY, J-L. (1999): Az apparátus. *Metropolis*, 2:10-23.
- BOLLAS, C. (1978): The Aesthetic Moment and the Search for Transformation. *Annual of Psychoanalysis*, 6:385-394.
- BORDWELL, DAVID (1990): A Case for Cognitivism: Further Reflections. *Iris*, 11:107-112.
- BORDWELL, DAVID (1996): Contemporary Film Studies and the Vicissitudes of Grand Theory. In: Bordwell, D. és Carroll, N. (szerk.): *Post-Theory: Reconstructing Film Studies*. Madison: University of Wisconsin Press, 1996, 3–36.
- BRANIGAN, EDWARD (1984): *Point of View in the Cinema. A Theory of Narration and Subjectivity in Classical Film*. Berlin, New York, Amsterdam: Mouton.
- BRANIGAN, EDWARD (1992): *Narrative comprehension and film*. London: Routledge.
- BRANIGAN, EDWARD (1998): Metaelmélet. Ford. Szászi Fatime. *Metropolis*, 1998/2:10-26.
- BROWNE, NICK: (1976): The Spectator-in-the-Text: The Rhetoric of „Stagecoach”. *Film Quarterly*, 29:2 (tél, 1975-1976), 26-38.
- CALDER, A. J., LAWRENCE, A. D., KEANE, J., SCOTT, S. K., OWEN, A. M., CHRISTOFFELS, I. és YOUNG, A. W. (2002): Reading the mind from eye gaze. *Neuropsychologia*, 40(8):1129-1138.
- CAROLL, NOËL (1993): Toward a Theory of Point-of-View Editing: Communication, Emotion, and the Movies. *Poetics Today*, 14(1):123-42.
- CHATMAN, SEYMOUR (1990): Az elbeszélő a filmben In: Coming to Terms: The Rhetoric of Narratives in Fiction and Film. Cornell Univ. Press, Ithaca and London, 124-138. Ford. Farkas Csaba. URL: <http://www.filmintezet.hu/magyar/filmint/filmspir/22/chatman.htm>
- CHOI, J. (2005). Leaving It up to the Imagination: POV Shots and Imagining from the inside. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 63(1):17-25.

- COPLAN, AMY (2004): Empathic Engagement with Narrative Fictions. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 62(2):141-152.
- COPLAN, AMY (2008): Empathy and Character Engagement. In: Paisley Livingston és Carl R. Plantinga (szerk.): *The Routledge companion to philosophy and film*. London: Taylor & Francis, 2008, 97-110.
- CSIBRA GERGELY (2003): Teleological and referential understanding of action in infancy. *Philosophical Transactions of the Royal Society, London, B*, 358, 447-458.
- CSIBRA GERGELY és GERGELY GYÖRGY (2007): Társas tanulás és társas megismerés. A pedagógia szerepe. *Magyar Pszichológiai Szemle*, (62) 2007, 1: 5-30.
- CUPCHIK, G. C. (1997) Identification as a basic problem for aesthetic reception. In: Steven Tötösy de Zepetnek, Irene Sywenky (szerk.): *The systemic and empirical approach to literature and culture as theory and application*. University of Alberta. Research Institute for Comparative Literature and Cross-Cultural Studies, 1997, 11-22.
- CUPCHIK, G.C. (1994). Emotion in aesthetics: Reactive and reflective models. *Poetics*, 23, 177-188.
- CURRIE, G. (1995). *Image and mind: film, philosophy and cognitive science*: Cambridge University Press.
- DAVIS, M. (1983): Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology* (44) 1994, 1: 113-126.
- DAVIS, M. (1994): *Empathy: A Social Psychological Approach*. Boulder: Westview Press.
- DELEYTO, C. (1996): Fokalizáció a filmi elbeszélésben. Ford.: Ferencz Anna. URL: <http://www.apertura.hu/2005/osz/deleyto/index.html>, 2009-06-07.
- DJIKIC, M., OATLEY, K., ZOETERMAN, S., PETERSON, J. B. (2009): Defenseless against art? Impact of reading fiction on emotion in avoidantly attached individuals. *Journal of Research in Personality* 43, 14-17.
- EGYED KATA és KIRÁLY ILDIKÓ (2008): Mások viselkedésének megértése és az éntudatosság. In: Csépe Valéria, Györi Miklós, Ragó Anett (szerk.): *Általános pszichológia 3. – Nyelv, tudat, gondolkodás*. Budapest: Osiris Kiadó, 2008, 336-356.
- FONAGY, PETER és TARGET, MARY (2005): *Pszichoanalitikus elméletek a fejlődési pszichopatológia tükrében*. Gondolat, Budapest.
- FÜZI IZABELLA és TÖRÖK ERVIN (2006): Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe Szeged. <http://szabadbolcseszet.elte.hu/mediatar/vir/tankonyv/tartalom.html>
- GENETTE, GÉRARD (1996[1984]): Figures III. Ford. Boldizsár Sepreghy. In: Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei I*. Pécs: Jelenkor Kiadó, 1996, 61-98.
- G. TÓTH KINGA (2008). Szemekben tükröződő érzelmek. Simon Baron-Cohen Eye-tesztjének felújítása. Pszichometriai házidolgozat. ELTE, PPK, Személyiség-és Egészségpszichológiai Tanszék.
- GYÖNGYÖSINÉ KISS E. és NÉMETH A. (2008): Az irodalmi műalkotások befogadásának tranzaktív modellje. Elmélet és gyakorlat. In: Vincze O. és Bigazzi S. (szerk.): *Élmény, történet – A történetek élménye*. Budapest: Új Mandátum, 2008, 217-227.
- HITCHCOCK, A. rend. (1964): *Marnie*. Universal Pictures.
- HOLLAND, N. (1976): Az irodalmi interpretáció és a pszichoanalízis három fázisa. In: Bókay A. és Erős F. (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Budapest: Filum, 331-342.
- HOOD, BM, MACRAE, CN, COLE-DAVIES, V, DIAS, M. (2003): Eye remember you: The effects of gaze direction on face recognition in children and adults. *Developmental Science*, 6:67-71.
- ITIER, R. J., BATTY M. (2009): Neural bases of eye and gaze processing: the core of social cognition. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 33(6):843-63.

- KISS SZABOCS (2005): *Elmeolvasás*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- KONIGSBERG, I. (1996): Transitional Phenomena, Transitional Space: Creativity and Spectatorship in Film. *Psychoanalytic Review*, 83:865-889.
- LEWIN, B.D. (1946): Sleep, the Mouth, and the Dream Screen. *Psychoanalytic Quarterly*, 15:419-434.
- MAYNE, J. (1998[1993]): *Cinema and Spectatorship*. Routledge, London.
- MEINS, E., FERNYHOUGH, C., RUSSELL, J. AND CLARK-CARTER, D. (1998): Security of attachment as a Predictor of Symbolic and Mentalising Abilities: A Longitudinal Study. *Social Development*, 7:1-24.
- METZ, C. (1981): A képzeletbeli jelentő. *Filmtudományi Szemle* 1981/2. 5-104.o.
- MULVEY, L. (2000 [1975]): A vizuális élvezet és az elbeszélő film. *Metropolis*, 2000, 4: 12-23.
- OATLEY, K. (1994): A taxonomy of the emotions of literary response and a theory of identification in fictional narrative. *Poetics*, (23) 1994, 53-74.
- ODART, J-P. (2005): A varrat. *Metropolis* 2005/1. 22-31.
- PAPP-ZIPERNOVSZKY ORSOLYA ÉS KOVÁCS ANDRÁS BÁLINT (2010): Self-readings: The artistic experience on the crossroads between psychoanalysis and narrative theory. *Proceedings of the 26th International Conference on Literature and Psychoanalysis*: 39-47.
- PERSSON, PER (2003): *Understanding Cinema: A Psychological Theory of Moving Imagery*. University Press, Cambridge.
- PIAGET, J., INHELDER, B. (1967): *The child's conception of space*. Routledge, London.
- PLANTINGA, CARL (1999): The Scene of Empathy and the Human Face on Film. In: Plantinga, C. R. és Smith, G. M. (szerk.) *Passionate views: film, cognition, and emotion*. Johns Hopkins University Press, 1999, 239-255.
- PLANTINGA, CARL (2010): *Moving Viewers: American Film and the Spectator's Experience*. University of California Press.
- RIMMON-KENAN, S. (1983): *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. London: Methuen.
- SMITH, MURRAY (1995): *Engaging Characters: Fiction, Emotion and The Cinema*. Oxford: Clarendon Press.
- SMITH, MURRAY (1997): Imagining from the Inside. In: Allen, R., & Smith, M.: *Film theory and philosophy*. Oxford: Clarendon Press, 1997, 412-431.
- STAM, R. (2000). *Film theory: an introduction*. Oxford: Blackwell Publishers.
- STAM, R., BURGOYNE, R., FLITTERMAN-LEWIS, S. (1992): *New vocabularies in film semiotics: structuralism, post-structuralism, and beyond*. London: Routledge.
- TAN, E. S. (1996): *Emotion and the structure of narrative film. Film as an emotion machine*. Mahwah (NJ): Erlbaum.
- TREVARTHEN, C. (1998): The concept and foundations of infant intersubjectivity. In: Stein Bråten (szerk.): *Intersubjective communication and emotion in early ontogeny*. Cambridge University Press, 1998, 15-46.
- USZPENSZKIJ, BORISZ (1984[1970]): *A kompozíció poétikája (A művészi szöveg szerkezete és a kompozíciós formák tipológiája)*. Ford. Molnár István. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- VÖLLM, B. A., TAYLOR, A. N.W., RICHARDSON, P., CORCORAN, R., STIRLING, J., MCKIE, S., DEAKIN, J. F.W. ÉS ELLIOTT, R. (2006): Neuronal correlates of theory of mind and empathy: A functional magnetic resonance imaging study in a nonverbal task. *NeuroImage*, 29(1):90-98.
- WALLTON, KENDAL (2006): Fearing Fictions. In: Carroll, N., & Choi, J.: *Philosophy of film and motion pictures: an anthology*. Oxford: Blackwell Pub., 2006, 234-246.

ARCHÍVUM

A „Lady Chatterley”-ről A Toll című lapban

1932 augusztus 22-én megjelenő számában *A Toll*¹ három érdekes írást közölt D.H. Lawrence *Lady Chatterley kedvese*² könyve kapcsán. *A Toll* 1929 tavaszán indult radikális polgári folyóirat volt, munkatársai, Karinthy, Kosztolányi, József Attila, Nagy Lajos vagy éppen Bálint György, Fejtő Ferenc, Vámbéry Rusztem sokszor szerzői, munkatársai voltak a *Nyugat*nak, de gyakran, liberális pozícióból éles kritikával is illették azt. Ilyen *Nyugat* ellenes fellépés volt Kosztolányi hírhedt Ady kritikája, vagy éppen József Attila Babits pamfletje. Nem véletlen, hogy a lap érdeklődéssel fordult Lawrence regénye felé: az Angliában és az Egyesült Államokban betiltott mű francia megjelenése volt erre az alkalom.

A Toll három írása közül sorrendben első a franciás műveltségű kiváló esszéista, kritikus Németh Andor rövid esszéje³. Ezt követi Lawrence magyarázó bevezetőjének fordítása, majd Ferenczi Sándor nyilatkozata⁴. Az 1928-ban megjelent regény páratlan felháborodást, olykor szerzője elleni kifejezett gyűlöletet, de mindenkor, hosszú ideig hivatalos betiltást váltott ki mindenütt. Egy olyan történetet mutatott be, amely a jelentős irodalom szintjén eddig teljesen ismeretlen módon, nyíltan szól a szexualitásról.

Németh Andor nem tartja jelentős műnek, legfeljebb „igen karakteresnek”. Amit pozitívnak tart, az nem annyira a szexualitással kapcsolatos új látásmód,

---

¹ *A Toll*, amelyet Ignóus Pál (1901–1978) indított, s amelynek 1929–30-ban Zsolt Béla (1895–1949), a neves radikális újságíró volt a főszerkesztője, „a szellem megszegényítő fegyverletétele ellen” indított harcot. Az egykori lapról lásd bővebben *A Toll. 1929–1938. Repertórium* – A Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiai füzetek. B. sorozat; 9. Szerk. Lakatos Éva. Petőfi Irodalmi Múzeum, 1977.

² A könyv 1983-ban jelent meg Falvay Mihály fordításában, a címe *Lady Chatterley szeretője* lett.

³ Németh Andorról nemrégiben jelent meg egy kitűnő monográfia: Tverdota György: *Németh Andor – Egy közép-európai értelmisége a XX. század első felében* (Balassi Kiadó, 2009). Tverdota (i.m. 150.) röviden jelzi Németh intenzív, de ellentmondásos érdeklődését a pszichoanalízis iránt, a Lawrence kritikát azonban nem említi. Németh három írást, köztük egy hosszabb esszét a *Korunkban* közölte a pszichoanalízisről.

⁴ A lap pozíciójára vet fényt az, hogy a borító terve, rajza Berény Róbert festőművész munkája, Berény a *Nyolcak* egyik kiemelkedő tagja és Ferenczi Sándor barátja.

hanem a regény szociális üzenete. Németh Andor József Attila legközelebbi barátja, nem meglepő, hogy az esszé ezen része igencsak kapcsolódik Totis Béla *Az ifjúság nemi problémái* című könyvéről írt József Attila recenzió⁵, illetve az *Egyéniség és valóság* című ugyancsak 1932-es tanulmány téziseihez. Lawrence individualizmusa, a modern ipari társadalmi elleni gyűlölete „államvallássá nyilvánítja az életörömet, a pénz szerepét pótolni hivatott a szexualitás”, a polgárt jellemzi, hogy „a férfinem legjobb energiáit a holnap gondja köti le, a nőket a gyermekáldástól való rettegés és a párjukkal való érdekkapcsolódás fenntartásán fáradozó szolgálatkészség”. Németh Andor még Lawrence életére is lefordítja érveit, hogy „egy intenzív szexualitású férfi önvallomását olvassuk, kit már néha feszélyez is a mese, amelybe vívódásait öltöztette” (tudjuk, a regény megírásakor Lawrence halálos beteg volt, malária és súlyos tuberkulózis gyötörte, a személy és mű kapcsolata tehát sokkal érdekesebb és bonyolultabb mint ahogy Németh sejteti: Lawrence intenzív erotikájú történetet írt a halál torkában).

Messze izgalmasabb a következő közölt írás: Lawrence bevezetője, magyarázata regényéhez. Tudjuk, hogy a szerző jól ismerte a pszichoanalízist, két könyvet jelentetett meg róla, elvi véleménye azonban nagyonis kritikai, olykor ellenséges volt – legalábbis azzal az eszmerendszerrel szemben, amit ő pszichoanalízisnek vélt. Regényeiben viszont rendkívüli mélységgel ábrázolta azt a küzdelmet, amelyben a másik elismeri a személyt, mint független szubjektumot, megmutatta, hogy ebben az elismerési küzdelemben mennyire meghatározó szerepet kap a szexualitás heterogén, egyszerre önmegvalósító és romboló erőinek a mozgósítása. Nem véletlen, hogy mai értelmező⁶ Lawrence regényeit Winnicott-tal és a tárgykapcsolati pszichoanalízissel tartják párhuzamosnak.

A cikksorozat harmadik szereplője Ferenczi Sándor. Arra a szerkesztőségi kérdésre, hogy „miért tűzdelte meg Lawrence a „Lady Chatterley”-t obscén szavakkal” semmit sem mond, reakciója teljesen elhárító. Egyáltalán nem világos, hogy ismeri-e és mennyire Lawrence művét, csak annyit tudunk meg, hogy mivel a szerző életrajzát, személyét, környezetét nem ismeri, semmiféle pszichoanalitikus magyarázatot sem hajlandó elárulni. A negatív reakció azért több szempontból is érdekes. Egyrészt Ferenczi maga is írt tanulmányt az obscén szavakról (és Freud vicc-tanulmányáról), ahol elég részletesen beszél a trágárságról, obszcenitásról anélkül, hogy az ilyen szövegek kimondóit ismerné. Miért nem teszi ezt meg most? Másrészt pedig (ennek belátáshoz per-

---

⁵ József Attila *Összes Művei, III. kötet*, (szerk. Szabolcsi Miklós), Akadémiai Kiadó, 1958. 120-134.

⁶ Schapiro, Barbara Ann: *D.H. Lawrence and the Paradoxes of Psychic Life*, SUNY Press, 1999.

sze lehet, hogy kell a sok évtizednyi távolság) alaposabb elemzés igencsak szoros kapcsolatot tudna kimutatni Lawrence regénye és Ferenczi legismertebb könyve a *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében* között. Ferenczi könyvének igazi újdonsága, hogy bár Freuddal egyezően a szexualitásnak meghatározó szelf-képző szerepet tulajdonít, a mesterrel ellentétben a szexualitást nem feltétlen az én-konstrukció felől nézve negatív, perverz oldaláról vizsgálja. A könyv „Az erotikus valóságérzék” című fejezete azt sugallja, hogy az erotika (az orgazmus) egy abszolút fontos visszatérési lehetőség egy a társadalomban elvesztett teljességhez, ahhoz a teljességhez, amit a regényben Connie és Mellors is felfedez.

A három írásnak még egy további jelentős hatása, következménye is sejtethető. József Attila (aki ebben az időben, 1932-ben intenzív, napi kapcsolatban van Németh Andorral, és ugyanahhoz a pszichoanalitikushoz, Rapaport Samuhoz⁷ járnak analízisbe) négy évvel később, 1936-ban egy interjút adott a *Brassói Lapoknak*. Ebben, mikor a programköltészetről, a forradalmi versről kérdezik, azt válaszolja, hogy „A szekszuológia mai fejlettségét tekintve a reális szerelmi élethez kapcsolt szerelmi verset írni sokkal forradalmibb cselekedet sokszor, mint a politikai vers. Ezt bizonyítja, hogy például Lawrence „Lady Chatterley és kedvese” című regényét Angliában elkobozták, míg kommunista röpiratokat szabadon osztogathatnak”.⁸ Majd kritikus megjegyzéseket tesz Petőfi és Ady szerelmi költészetéről, és megjegyzi, hogy „reális szerelmi verseket írni, hogy az a tiszta természeti erő, ami a szerelemben van, bennünk maradjon, úgy vélem, hogy ez időszerű és egyben forradalmi cselekedet”⁹ József Attila talán egyetlen, de a maga nemében egyedülállóan nagyszerű verset írt ebből a fajtából: az *Ódát*. Tudjuk a vers 1933 júniusában született és augusztusban jelent meg a *Nyugatban*. Az 1936-os interjúból vissza- és az 1932-es *A Toll* szövegekből előre-forgatva talán nem védhetetlen azt gondolni, hogy az *Óda* mögött is a Lady Chatterley regény áttételes hatását sejtethetjük. A tisztán filológiai (és talán így nem is túl jelentős) tény mellé persze azt a feltételezést is végig kellene gondolni, hogy Lawrence szerelem-felfogása, József Attila *Ódájának* testit és lelkit integráló szerelem-filozófiája és Ferenczi Sándor *Katasztrófákban* elmondott szerelem pszichoanalízise nem ugyanarra a gondolatra, létélményre épül-e.

Bókay Antal

---

⁷ Lásd erről, Lengyel András: Németh Andor és analitikusa. In: *A kétpúpú teve hátán – Németh Andor idézése*. Európai kulturális füzetek 14-15. (szerk. Tverdota György), 2004. 84-96.

⁸ Kortársak József Attiláról I. köt. (szerk.: Bokor László és Tverdota György) Bp. Akadémiai Kiadó, 1987. 423. (Kiemelés az eredetiben)

⁹ uo. (kiemelés az eredetiben)

Lawrence: Lady Chatterley kedvese*
Írta Németh Andor

„Kár, hogy nem lehet fiunk...” panaszkodik Sir Clifford e megbotránkozott regény ötvenhatodik oldalán feleségének, Constance-nak. (A regény 453 oldal.) S folytatja: „Szinte kívánnám, hogy szülessen valakitől gyermeke. Nem becslöm túl az apai érzelmeket. Ha a gyermeket mi neveljük fel, a mi gyermekünk lesz és a nyomunkba lép.”

A férfi, a férj, Sir Clifford, aki a név kontinuitását fölébe helyezi a nem önzés homályos indulatának, természetesen arisztokrata. Lady Chatterley-nak, aki oldalán él, nem lehet tőle gyermeke. Sir Cliffordot a háború megfosztotta virilitásától. Különbén férfias jelenség s szellemiekben felettebb aktív. Nagybirtokos és bányatulajdonos; hipermodern regényeket ír; kastélyában gyakran látja vendégül Anglia szellemi elitjét. Vendégeinek többsége a társalgás oly válfajának tartja a szeretkezést, amelynél a „kölcsonös megismerkedést” gesztusok eszközlik szavak helyett. Lady Chatterley-nek azonban a szexuális kérdésnek e játékosan kényelmes felhígítása sehogy sem felel meg. Constance lady-társnőivel ellentétben „igazi nő” s a nemi ösztön megcsúfolásának érzi a felsőbb tízezer semmire sem kötelező szerelmi liberalizmusát, mely a szó szoros értelmében felszíni érintkezéssé, a konvenciók mozdulatot több-kevesebb bájjal gyakorolt alkóvpartijává alacsonyítja az örömet. Ellenkezésében megerősítik tapasztalatai, miket Michaelis-szel, a híres drámaíróval szerez, kivel futó viszonyt kezd. Ekkor veszi észre Mellors-t.

Ez a Mellors a wragby-i uradalom erdésze, negyven éves, egy erősen osztálya fölé emelkedett, de alacsony származását minden mozdulatával gögösen jelző különc. Körülbelül az a fickó tehát, akit a múlt század elejétől divatozó regényirodalom „a nép gyermeké”-nek nevezett. Emez többnyire fattyú volt még hozzá s csak a végén derült ki, hogy gróf nemzette, habár cselédanyától. Mellors azonban autentikus proletár, ki indiai katonai pályafutásának osztályától való elívelése után bizonyos sorsszerűségek következtében visszakérül falujában s ott a lázadó érzelmekkel szolgáló pór pózába merevedik. Bár kitűnően tud angolul s költőket olvas, paraszti tájszólást használ. Ruházata, bár ildomos és tiszta, a jobbágy zekéje; megjelenése mogorva s tartózkodó, bár minden mozdulatából érzik, hogy nyers külseje fennkölt jellemet takar.

Így történik, hogy Constance, annyi szenttelen szerelmi teoréma és mondain megkívánás áldozata, észreveszi Mellors-t (miközben az erdőkerülő éppen mosakodik, s hozzá meztelenül) s éppen tőle akar gyermeket. Ezt a szeszélyét óvatosan elhallgatja férje előtt, akinek liberalizmusánál csak osztály-előítéletei erősebbek. Titokban jár le tehát Mellors-hoz, aki eleinte vajmi keveset törődik

---

* Az itt közölt három rövid írás forrása: *A Toll*, 1932, IV. évf. 5. (1932. augusztus 22.) 190-196. oldal. (A szerk.)

vele, ám a vágy legyőzi ellenállását s a két szerető egymásé lesz. Szerelmüknek az irdatlantól árnyalt története (a wragby-i erdő és Zola Paradou-ja cinkosok) igazolja Constance sejtéseit. A fanyar és hallgatag Mellors a szerelmi technika mesterének bizonyul. Ezt nemcsak az író állítja, hanem részletesen ki is mutatja, hogy végképp meggyőzze az olvasót. A katasztrófa, amely idilljüket elejétől kezdve fenyegeti, nem következik be. Sir Clifford nem gyűjtja rájuk az erdei lakot, mikor találkozásairól értesül. Constance Velencébe utazik, Mellors elhagyja Wragby-t és új állást keres s Lawrence abban a reményben bocsátja el az olvasót, hogy a két szerelmes bizonyos formalitások lebonyolítása után (mert Mellors régi felesége is felbukkant) törvényes keretek között örülhet majd egymásnak.

Ez Lady Chatterley regényének meséje. Külső menetére szorítva tehát olyan, mint valami Sand regény, a szerző gyengébb évjárataiból. De hozzáadva mindazt, ami nálam hiányzik, Lawrence igen nagy írásművészetét és hitvallomásnak tekinthető életfilozófiáját, Lady Chatterley regénye mégsem lesz jelentékenyebb. A legtöbb, amit mondhatok róla ez: igen karakteres s groteskségében egyedülálló könyv.

Az államvallássá nyilvánított életöröm, a pénz szerepét pótolni hivatott szexualitás – ez volna Lawrence szerint a kultúra válságának ellenszere. A regénynek ugyanis a szerző szélsőséges individualizmusa ellenére, van szociális tendenciája is. Lawrence gyűlöli a modern ipari termelést, annak életnyomorító munkarendszerét. A tőkegyűjtés, az akkor tehetetlenségét párnázni törekvő igyekezet az örömromboló hajsza indítóoka. A férfinem legjobb energiáit a holnap gondja köti le, a nőket a gyermekáldástól való rettegés s a párjukkal való érdekkapcsolódás fenntartásán fáradozó szolgálatkészség. Mindez visszahat a szeretkezés technikájára s Lawrence orvosi lelkiismeretességgel elmondja miként. Míg a felsőbb tízezrek legalább intellektualitásba mentik át használhatatlan forróságukat, az alsó néposztály helyzete reménytelen. De ha ez így van, egészen önkényes, miért váltatja meg mégis a szerző Constance-ot, a felsőbb tízezrek asszonyának szimbólumát, a nép egyszerű gyermekével, Mellors-szal? Nem hihetek mást, mint azt, hogy a szerző a regény sok más rekvizitumával együtt átvette a múlt század közepének szociális optimizmusát, mely minden lázálmának megvalósítását a népek millióitól várta. De vajon valóban a népet jelképezi-e Mellors, ez a származása ellenére minden kapcsolatból kiszakadt, szegletesen magányos individuum? Vajon nem a „szent ösztönéletet” jelenti-e, azt amit a társadalom minden kategóriája megtagad? Nem. Lawrence ragaszkodik ahhoz, hogy Mellor-a lelki problémákon vívódó, szociális, felelős lény. A valóság az, hogy mániákus intellektuál.

A regény minden férfiszereplője bölcselekszik. Amit mondanak naiv, csak kifejezésük művészi megformáltsága érett. De mit ér ez, ha az olvasó a megvesztegető dikció ellenére bosszankodik kuszaságukon? Annyi tagadhatatlan, hogy elejétől végig fogva tart bennünket az az érzés, hogy egy intenzív szexualitású

férfi önvallomását olvassuk, kit már néha feszélyez is a mese, amelybe vívódásait öltöztette. Egy boldogtalan ember panaszkodik itt, nem szerelmi sikertelenségéről, mert az ilyen sikerei, világhírű lévén, nem maradhattak el, hanem arról, amit éppen a hivatásbéli és női sikerek tettek nyilvánvalóvá előtte: hogy a mai férfi és a mai nő nem találhatja meg a gyönyörűségét, akármilyen mohón keresi is azt. Ám akármilyen okozza ezt, annyi bizonyos, hogy a Lawrence javasolta megoldás, kivált intézményesítve, infantilis ábránd. Mert hogy az életünk valóban hatványozottabb volna, ha a férfiak vörös bugyogóban büszkélkednének, ahogyan Lawrence kívánja, azt csak egy megrögzött ilitarista, vagy egy lírai költő hiheti komolyan.

Lawrence a Lady Chatterley-ről

Lawrence a korán elhunyt angol író utolsó műve, a „Lady Chatterley kedvese” nagy megbotránkozást kellett szülőházájában. A regényt, amelyet Németh Andor cikke ismertet és értékelt, elkobozták. A most megjelent francia fordítás (Nouvelle Revue Francaise) a legélénkebb diskusziók tárgya minden jelentős francia revueben. A könyv előszavában a szerző eleve védekezik azon vádak ellen, amelyekkel kritikusai illették.

Bármit mondjanak is, kijelentem, hogy ez a regény becsületes és egészséges írásmű. Minden mai embernek el kellene olvasni. Szavai első pillanatra talán megbotránkoztatóak, de ez a benyomás csakhamar eloszlik. Vajon csakugyan megfertőzte volna értelmünket a mindennap? Dehogy. A szavak mindig csak szemünket botránkoztatják meg s nem az értelmünket. Az értelmetlen emberek csak botránkozzanak. Ők nem számítanak. Az értelmes embereknek el kell ismerniük, hogy nem éreznek megbotránkozást, hogy tulajdonképpen semmi sem botránkoztathatja meg őket... S ez a megkönnyebbülés érzését váltja majd ki belőlük.

Mert ez a fontos. Mi, mai emberek kulturáltságunk révén kinőttünk azokból a tabukból, amelyeket kultúránk magában foglal. Ez a felismerés felettébb lényeges.

A keresztes háborúk idejében ma már elképzelhetetlen idéző erejük lehetett a szavaknak. A keresztes háborúk egyszerű, átvilágítatlan s heves természetű emberei számára felettébb veszedelmessé válhatott az úgynevezett obszcén kifejezések idéző ereje. S talán még ma is nagyon veszedelmes az alacsony lelkületű, egyenetlen műveltségű a visszamaradt lelkeknek. Ám a valóban kulturált emberből az ilyen kifejezések csak az értelem intellektuális és képzeleti gondolat-társításait váltják ki, azoknak a heves és irracionális fizikai visszahatásoknak híján, amelyek a társadalmi ildomoságot megbánthatnák. A néhai embert gyengesége, vagy otrombasága megakadályozta abban, hogy testét s testének megnyilatkozásait zavartalanul szemügyre vehesse s nem zavarják e ténykedésében oly különböző fizikai visszahatások, amelyek erősebbek nála. Ma már ez

nincs. A kultúra és a civilizáció megtanított bennünket arra, hogy különbséget tegyünk szavak és cselekedetek, cselekedetek elgondolása és testi visszahatások között. Ma már tudjuk, hogy a gondolatot nem követi okvetlenül cselekedet. Gondolat és cselekedet, szó és tett más-más formája a tudatosságnak, külön világ mindegyik, amikben külön-külön élünk. Az öntudat egységéről természetesen nem mondhatunk le. Mégis mikor gondolkozunk, nem cselekszünk és mikor cselekszünk, nem gondolkozunk. Igen fontos természetesen, hogy gondolatainkkal megegyezően cselekedjünk és cselekedeteink igénylésével gondolkozzunk. Ámde, mikor gondolatainkba merülünk, nem cselekedhetünk egyidejűleg s mikor cselekszünk, nem gondolkozhatunk igazában. Gondokozás és cselekvés kölcsönösen kizárják egymást, noha összhangban kell mardniok.

És itt van a könyv igazi jelentősége. Szeretném, ha férfiak és nők egyaránt végig mernék *gondolni*, becsületesen, kimerítően, nyíltan és mellékgondolatok nélkül a nemi dolgokat. Ha nem is *élhetjük* ki teljes megalégedésünkre szexualitásunkat, legalább gondoljuk át teljes mértékben és világosan. A beíratlan papírlapra emlékeztető, makulátlan fehér szüzekről szóló regények ostobaságok. Minden fiú és lány nyugtalan és kusza s szenved a szexuális vágyak és gondolatok fojtogató zavarától, min csak az idő enyhíthet. Aki hosszú évek során becsületesen végiggondolja a nemi dolgokat, sőt végig is éli őket, végre eljut oda, ahova el akartunk jutni, a tökéletes és teljes tartózkodáshoz, önmagának ahhoz a teljességéhez, amely nem állhat be csak akkor, ha szexuális cselekedeteink és gondolataink összhangban állnak egymással s egyik nem akadály a másiknak.

Távrolról sem állítom, hogy tehát minden asszony fusson az erdőkerülők után s dobja magát oda nekik! Még csak azt sem állítom, hogy bárki után is fussanak. Manapság igen sok férfinak és nőnek javára válna, ha visszafojtaná szexuális vágyait, ha magára maradna s tartózkodásban élne, ellenben jobban és teljesebben ismerné s értené saját szexualitását. Korunk inkább megértő, mint cselekvő korszak. Eleget cselekedtek őseink. Főként pedig nemiükben oly sokat cselekedtek, oly fárasztóan sokszor ismételték értelmetlenül és meggondolatlanul ugyanazokat a dolgokat! A mi feladatunk megérteni a szexualitást. A nemi dolgok teljes és tudatos megértése manapság fontosabb, mint a gyakorlásuk. Annyi sőtét század után az ember végtére teljesen és tökéletesen tudni akarja, mit csinál. A test kielégítése így alapjában véve háttérbe szorul.

Az emberek szexuális cselekedeteikben manapság javarészt szerepet játszanak. Azt teszi, amiről azt hiszik, hogy elvárják tőlük. Mi ennek az oka? Az, hogy őseink oly makacsul gyakorolták a szexualitást, anélkül, hogy értették volna, mit csinálnak, vagy elgondolkoztak volna felette, hogy ez a cselekedet hovatovább unalmas és kiábrándító gépiességgé vált s csak friss, intellektuális megértése teheti újból meglepővé és üdítővé.

Szellemünk a szexualitást illetően meglehetősen visszamaradt. Sőt tulajdonképpen minden testi műveletet illetően. A nemiséggel kapcsolatos gondolataink homályosak s tele vannak titkos félelemmel, amit talán nyers, még félig

állatias őseinktől örököltünk. Csak itt, a nemi és testi kérdések körül nem fejlődött értelmünk egy tapodtat sem. Most be kell hoznunk az elvesztett időt s összhangba kell hoznunk testi érzéseinkről való gondolatainkat e testi érzésekkel, a cselekedetről való felfogásunkat magával a cselekedettel, hogy jóban lehessenek egymással. Ám ez nem történhetik meg, ha nem adjuk meg a nemiségnek a neki kijáró tiszteletet, ha nem adjuk meg a köteles respektust a test különös élményeinek. Nem történhetik meg, ha nem használjuk teljes elfogulatlansággal az úgynevezett obszcén szavakat, mert ezek a szavak szükségszerűen hozzátartoznak ahhoz a képzetkörhöz, amelyet a szellem alkot a testről. Trágárakká akkor válnak e szavak, ha a lélek megveti a testet és fél tőle, ha a test gyűlöli a szellemet és harcban áll vele.

Ferenczi dr. nyilatkozata *

A Toll *Ferenczi Sándor* dr.-tól remélt lélektani magyarázatot arra, miért tüzdelt meg Lawrence a „Lady Chatterley”-t obszcén szavakkal. A legkiválóbb magyar pszichoanalitikus, Freud munkatársa a következőkben nyilatkozott:

– Ahhoz, hogy irodalmi műből, vagy annak tartalmából az egyes feltűnő részletek lélektani motívumaira következtethessünk, mindenekelőtt szükséges volna az illető író egész oeuвреjének alapos ismerete, mert sokszor előfordul, hogy megoldhatatlannak látszó talányok önmaguktól feloldódnak egy másik műben, amelyben az író tudattalanul elárulja magát.

Én túl keveset ismerek Laurence művei közül, úgy hogy csak könnyelmű, vagy felületes választ adhatnék a kérdésre.

E művek ismeretén kívül alaposan ismerni kellene az író igazi élettörténetét, főként pedig gyermekkorának eseményeit és körülményeit.

Egyetlen teljesen megbízható módja ennek a személyes lélekelemző kutatás. Ahol ez – mint a sajnos korán elhunyt Lawrence esetében – nem lehetséges, ott az ember a kortársak, rokonok, barátok megfigyelésére és a hátrahagyott személyes dokumentumokra kénytelen támaszkodni és csak mindezen adatoknak birtokában kísérlelhető meg valamely mű lélektani sajátosságainak értelmezése.

Vannak – igaz – univerzálisnak nevezhető szimbólumok is, de megengedhetetlennek tartom, ami manapság oly elterjedt fonákság, egyes lelki jelenségek, vagy tünetek szolgai, szótárszerű lefordítását, úgyszólván pszichoanalitikai zsargonba való átültetését.

Meg fogják tehát bocsátani, ha én – nem óhajtván a jelzett hibába esni – a kért feladatra nem vállalkozhatom, bár elismerem, hogy a kérdés feltevése jogosult és megérdemelné, hogy ahhoz értő valaki komoly megfontolás tárgyává tegye.

---

* Korábban újraközölve in: Mészáros J. (szerk.): *In memoriam Ferenczi Sándor*, Józsefvégi Műhely Kiadó, 2000, 204.

A Vajda János Társaság és a magyar pszichoanalitikusok kapcsolatához

(Dokumentumok)

Nemrég a Budapest Antikvárium vezetőjének, Benyovszky Istvánnak jóvoltából egy száznál több levelet tartalmazó vaskos album tartalmát ismerhettem meg. A levelek mindegyike a Vajda János Társaság életéhez kapcsolódik: az előadásokra fölkért személyek *válaszolnak* a Társaság elnökének, hogy elvállalják-e vagy sem az előadás megtartását, s ha igen, akkor a részleteket egyeztetik, ha pedig nem, akkor a fölkérés visszautasításának okát közlik. A gyűjteményben három pszichoanalitikus orvos levele is található, Feldmann Sándoré, Ferenczi Sándoré és Hollós Istváné

A Vajda János Társaság 1926 és 1952 között működő irodalmi csoportosulás volt, célul a politikamentes magyar irodalom, művészet és tudomány népszerűsítését tűzte ki. A nyári hónapok kivételével rendszeresen, általában hetente tartott előadást a kulturális élet legszélesebb spektrumából meghívott előadókkal: írók, költők, zenészek, festők, tudósok, orvosok beszéltek a legváltozatosabb témákról. A Társaság könyvkiadói tevékenységet is folytatott, leginkább kortárs írók és költők munkáit jelentették meg, ugyanakkor a Flora Mundi sorozatukba a kortárs világirodalom műveiből válogattak. A Társaság történetéről Szalai Imre írt egy kis kötetet.¹

A levelek címzettje a Vajda János Társaság ügyvezető elnöke, Plätz Rudolf (1898–1945), Kereskedelmi Akadémiát végzett, majd banktisztviselőként dolgozott, később „egy belvárosi félig-meddig dilettáns könyvkiadó-vállalat belső munkatársa volt”, írja róla Vajthó László, aki hozzáteszi: „segédnek is nevezhetném”,² de Plätz valójában elég jó pozícióban volt a Vajna és Bokor cégnél, hiszen „1939/40-ben cégvezetőként másodlagos cégjegyzési jogosultsága volt”.³ Vajthó leírja még róla, hogy „kicsiny növésű ember volt, a legkisebbek közül való, akiket valaha láttam. Mégsem emlékszem rá, hogy ezt a kicsiséget komolyan észrevehettem volna. Benne, magában sem vettem észre olyan érzékenységet, ami a kismövésűeket jellemzi.” Plätzet 1944-ben munka-

¹ Szalai Imre: *A Vajda János Társaság*. Bp., 1975.

² Vajthó László: Plätz. In: Uő.: *Elfelejtett keringők. Visszaemlékezések – 1887–1974*. Bp., 1976. 307–311.

³ Bálint Gábor: A Vajna és Bokor cég története (1928–1948). *Magyar Könyvszemle*, 2008. 4. sz. 428–438.

szolgálatra vitték, és bár még élt, amikor munkatáborát fölszabadították, legyöngült szervezete nem bírta tovább, s pár nappal később meghalt. Plätz két évtizeden át „gondozója, háznagya, ügyvezető elnöke, lelke-életetője” volt az általa létrehozott Vajda János Társaságnak, „a rendezvények adminisztrátora volt, az előadó írók és színészek névsorának összeállítója, a művészek föllépésének lebonyolítója. [...] Szervezőképessége, sokoldalú műveltsége, diplomáciai ügyessége állta a harcot az otromba, hivatalos, vagy álhivatalos beavatkozásokkal szemben, s még a legsúlyosabb anyagi nehézségeket is – amelyek végigkísérték a Társaság életét – sikerült megoldania. Mindig talált kiutat a legnehezebb helyzetben is.” A szervezési munkák mellett „huszonkét alkalommal tartott előadást, a legkülönbözőbb tárgykörökből. Valóságos polihisztor volt”, ezért „a harmincas években már, amilyen sokoldalú volt a Társaság vezetője, olyan széles körű munkásságba terebélyesedett előadás-sora, és olyan sokirányú volt a – jórészt a Társaság nevelte – hallgatósága.”⁴

A leveleket megírásuk sorrendjében és betűhíven közlöm.

I

FELDMANN SÁNDOR – PLÄTZ RUDOLFNAK
Budapest, 1931. február 17.

Budapest, 1931. II. 17

Igen tisztelt Elnök Ur!

Szolnoki főtitkár urtól ma levelet kaptam, melyben a társaság nevében felkér arra, hogy f. hó 26-án este a program keretében előadást tartsak.

Az előadásra vállalkozom, bár nem tudom, hogy a nagy és gazdag programban /Kárpáti, Sós, Erdélyi, Sárközi, Szabó, Anderesen [!], Kádár/ mikor kerülhet rám a sor.

De ha a Társaság jónak látja, akkor nekem is jó és vállalkozom arra, hogy körülbelül husz percig „Az olvasó és író viszonyáról analitikai szempontból” beszéljek.

Arra kérem, sziveskedjék velem közölni az előadás helyét, valamint /nagy elfoglaltságomra való tekintettel/ azt, hogy körülbelül mikor kerülhet az est folyamán rám a sor.

Az előadás helyét [!] sem tudom.

Ama öröömönek kifejezése mellett, hogy a Társaságban beszélhetek, maradtam Elnök urnak nagyrabecsülő híve

Dr. Feldmann Sándor

---

⁴ Szalai Imre: I. m. 25–27

Gévelt levél Feldmann fejléces levélpapírján („Dr. FELDMANN SÁNDOR / IDEGORVOS / Budapest, V, Honvéd-utca 8 / TELEFON: AUT. 179-36”), autográf aláírással.

Feldmann valóban megtartotta előadását, erről a *Magyar Hírlap* másnap megjelent cikke is tudósít: „Csütörtökön este félkilenc órakor az Andrássy út 23. számú házban lévő klubhelyiségében a Vajda János Társaság jól sikerült előadásokat rendezett. Dr. Décsi Imre főorvos *Idegorvosi tanácsadó regényolvasók számára* címmel tartott érdekes, eredeti előadást. A műsoron Szabó Lőrinc, Szolnoki István, Tamás Ernő írók és Andersen Felicia, Hont Erzsébet, Dalmáth Lenke és Kádár Anna előadóművésznők szerepeltek. Érdekes előadást tartott dr. Feldmann Sándor főorvos is *Az író és olvasó közötti viszony pszichoanalízise* címmel” (*A Vajda János Társaság előadóestje*. Magyar Hírlap, 1931. febr. 27. 7.). Az viszont látható, hogy a „nagy és gazdag” program módosult közben: a levélben előzetesen említett és a tudósításban szereplő voltaképpeni előadók között csak részleges átfedés van. A programok változása nem egyedi eset volt a Társaság történetében, erről egy későbbi közleményük is tanúskodik: a Társaság „a hozzáérkezett felszólalásokra válaszul közli, hogy havi programjaiban előidézett változásokat az *előadók* más irányú, súlyos elfoglaltsága idézte elő s bármennyire is igyekszik a Társaság vezetősége az ilyen változásokat kiküszöbölni, semmiképpen sem biztosíthatja, hogy a *Literatúrában* közölt programját minden pontjában betarthatja. A mindenkori előadásokra vonatkozóan Tábory Pál dr. főtítkárnak (VIII., József-utca 16. Tel. J. 371-73) készséggel szolgál személyes fölvilágosítással” (*Literatúra*, 1932. ápr.).

Feldmann Sándor később is szerepelt a VJT rendezvényein: 1933. június 1-jén pl. *Az előítéletéről* címmel adott elő.

2

HOLLÓS ISTVÁN – PLÄTZ RUDOLFNAK
Budapest, 1931. április 11.

Igen tisztelt Elnök Ur!

Most érkeztem haza és sietek itt fekvő, f. hó 7-éről kelt becses levélre válaszolni. Azon okoknál fogva, amelyeket Szolnoki úrral közöltem, az előadást a legnagyobb salnátatomra [!] f. hó 16-án nem tarthatom meg és azt megbeszélésünk szerint vagy 23-ára vagy 30-ára kell halasztanom. Sajnálom, hogy távollétem miatt válaszom haladékot szenvedett, de így is szerencse, hogy a husvéti szabadságomat hamarabb szakítottam meg és még idejében intézkedhettem. Igaz nagyrabecsüléssel kész hive
Budapest, 1931 április 11-én

Hollós István

Gévelt levél Hollós fejléces levélpapírján (Dr Hollós István / Főorvos / RENDEL IDEGBETEGEKNEK 3-4-IG / V. NAGYKORONA U. 16. / TEL. 113-61), autográf

aláírással. Hollós a fejlécben szereplő címet (Nagykorona u. 16.) tollal áthúzta, és kézzel beírta helyette: „KLOTILD UCCA 4”.

Hollós 1931. áprilisi előadásának nem találtam nyomát, vélhetőleg elmaradt végül, illetve még tovább halasztódott. Meglehet, hogy egészen 1931 december 10-ig, amikor is „Hollós István dr. főorvos: Psychoanalizis” című előadására sor került (Literatura, 1931. dec. II. sárga oldal). Ugyanekkor volt egy másik előadó is: Szántó Rudolf *Az új német regényről* beszélt.

Hollós ezt követően többször is szerepelt a Vajda János Társaságban. Szalai Imre írja az 1933. februári események összefoglalásaként: „Február első előadói napján Komlós Aladár tárgyalja *Az irodalmi nevelés* problémáját, majd három pszichoanalitikus előadása következik: dr. Fülöp István *A tragikum lényegéről*, dr. Puder Sándor *Mit köszönhet az irdalom az orvostudománynak?* témáról beszélt és dr. Hollós István *Az álomfejtésről*” (Szalai Imre: I. m. 107.). A *Literatura* februári száma alapján lehet pontosítani az adatokat: Fülöp István „elmeorvos” február 1-jén tartotta meg *A tragikum lényege és a drámai életszemlélet aktualitása* című előadását, Puder Sándor „orvos” február 6-án szerepelt, Hollós István „pszichoanalitikus” pedig február 16-án *Az álomfejtésről* címmel beszélt a Társaságban (ekkor még Zsolt Béla olvasott fel készülő regényéből). – Az 1933. október 26-i rendezvényről Szalai azt írta, ez „Hollós dr. napja” volt, és valóban: *A művészetek analízise* című előadásával Hollós aznap este egyedül szerepelt (lásd még: *Literatura*, 1933. okt. XLIV).

3

FERENCZI SÁNDOR – PLÄTZ RUDOLFNAK
Budapest, 1931. július 9.

VII. 9, 1931.

Mélyen tisztelt Ügyvezető Elnök Ur!

Köszönettel vettem szives meghívásukat az előadás-sorozatban való részvétel<ben>re és őszintén sajnálom, hogy más irányu nagy elfoglaltságom nem engedi meg, hogy annak eleget tehessek.

Mikor ezt szives tudomására hozom, ismételten megköszönöm rólam való megemlékezésüket.

Ha szabad egy tanáccsal szolgálnom, bátorkodom felhívni becses figyelmüket (betürendi sorrendben) néhány kollegámra, akik úgy hiszem vállalhatnák a nekem szánt feladatot. Ezek: Dr. Bálint Mihály, Mészáros utca 12, Dr. Herrman Imre, Fillér utca 25 és Dr. Hollós István, V. Klotild utca 4.

Kitünő tisztelettel,
Dr. Ferenczi Sándor

Gépelte levél Ferenczi fejléces levélpapírján (Dr. S. FERENCZI / BUDAPEST, I. LISZNYAI U. 11. / TELEFON: 573 – 87), autográf aláírással.

Bálint Mihály 1932-ben szerepelt a Társaság Rácz Jenő vezetésével szervezett Orvopszichológiai Szemináriumának előadói közt (a program „adjunktusa” Plätz volt). Az előadás-sorozat 1932 áprilisától júniusáig tartott. Ebben Bálint kétszer is előadást tartott: május 3-án *Az álom és a tudattalan*, május 17-én *Az érzelemátvitel és a jellem* címmel. (A többi előadó Rácz Jenő, Róheim Géza, Kulcsár István, Sági Ferenc, Nyíró Gyula, Máday István és Balassa László volt.) A *Literatura* programelőzetese szerint „a szeminárium a modern orvopszichológia [!] minden problémáját végigtárgyalja, az előadások után orvosi gyakorlati tanácsok az esetleges kérdésekre” (*Literatura*, 1932. ápr.). Megjegyzendő, hogy Szalai tévesen adja meg a szeminárium időpontját: könyvének 115-116. lapján az 1936-os események között sorolja fel az előadásokat.

Hermann Imre 1932. március 17-én szerepelt a Társaságban, amikor is *A büntudat a pszichoanalízisben* címmel tartott előadást; ugyanekkor Hont Ferenc *A primitív népek színjátásáról* beszélt (*Literatura*, 1933. márc. IV). Szalai könyve itt is összekuszálja kissé a dolgokat, amikor kontaminálja egymással a két előadást: „március 17-én Hermann Imre *A primitív népek színjátásáról* szóló tanulmányát hallotta a közönség, Hont Ferenc közreműködése mellett”, írja (Szalai Imre: I. m. 105.), de ez persze csakis véletlen tévedés lehet.

Hollós István szerepléseiről főntebb volt szó.

Ferenczi Sándor pedig soha nem tartott előadást a Vajda János Társaságban.

Bíró-Balogh Tamás

E számunk szerzői

Bokor László, pszichiáter pszichoterapeuta, kiképző pszichoanalitikus, kiképző csoportanalitikus, MentalPort Pszichoanalitikus Rendelő. E-mail: laszlo.bokor@mentalport.hu

Vas József Pál, pszichiáter, Szent Ferenc Rehabilitációs Kórház, Miskolc. E-mail: vass@szferenc.hu

Lábadai Beatrix, pszichológus, PTE BTK, Pszichológia Intézet, Általános és Evolúciós Pszichológiai Tanszék. E-mail: labadi.beatrix@pte.hu

Pető Katalin, pszichoanalitikus, pszichoterapeuta, pszichiáter, magánpraxis, Tündérhegyi Európai Pszichoterápiás Képzés. Email: petokati@gmail.com

Walter A. Davis, az Ohio State University Angol Tanszékének emeritus professzora. E-mail: davis.65@osu.edu

Bálint Katalin, pszichológus, PTE BTK Pszichológiai Doktori Iskola, Elméleti pszichoanalízis program, MTA Pszichológiai Kutatóintézet. E-mail: balinkatalin@mtapi.hu

Bókay Antal, irodalomtörténész, egyetemi tanár, PTE BTK Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék. E-mail: bokay.antal@pte.hu

Bíró-Balogh Tamás, irodalomtörténész, SZTE Modern Magyar Irodalom Tanszék. E-mail: birobalogh@gmail.com

English Summaries

The present issue, continuing the themes of the 2011/2 issue, is edited by Kata Lénárd, and in its main parts is devoted to the problems of the relationship between psychoanalysis and neurosciences.

The **MAJOR ARTICLES** section contains three contributions:

LÁSZLÓ BOKOR, A neuro-scientific approach to transference

Transference is the most conventional concept of psychoanalysis. Although psychoanalytic theories perceive transference from different perspectives, its central significance is not contested. Transference is determined by the representations stored by neural networks. The determining role of representations in relational situations and in self-experience organising activity is the result of their readiness/standby condition for activation. Procedural learning, which is due to the neuron plasticity, is responsible for character traits and makes possible the therapeutic changes at the same time. The implicit procedural memory has a primarily significant meaning for psychoanalysis, because it contains the defense mechanisms and those elements of representations which are not adaptable to the consciousness narratives. Transference is a result of the representations stored in the implicit procedural memory located in the amygdale and the prefrontal cortex. The recognition of the therapeutic situation as a “familiar” situation is the result of the activation of previously coded neural patterns. The mirror neurons provide the unconscious, rapid and immediate answer to both external or internal stimuli. The activity of multi-modal neurons of the amygdale and the fire activity of mirror neurons are reinforced by the over-stimulating experiences. The traumatic experiences are stored in the implicit-procedural memory belonging to the mentioned structures. The mirror neurons have important role in the performed attitudes of social relationships, because the processes of insertion and joint in the neural level make possible the rapid recognition of complex stimuli of interactions. During the psychoanalytic process the neural patterns of the trauma calm down through the modification of neural networks. The process comes off through the changes of representations defining the transference. During the healing new relational configuration connects to the old experience.

JÓZSEF P. VAS, The basis of neuropsychanalysis

The basis of subjective experiences revealed in the course of psychoanalysis are considered by the author as processes, which are originated in healthy or pathological personality development. Early – fetal and infant – bonding and attachment patterns relived in therapeutic relationship are presented as emotional/behavioral forms of intersubjective resonance and rupture. The condition of personality’s wholeness and perfection is defined as an achievement of intersubjective integration.

BEATRIX LÁBADI, The felt *Other* – a connection between psychoanalysis and neuroscience

The phenomenon of *Einfühlung* introduced in the psychological literature by Freud entails the ability to share experiences, emotions and thoughts of others. Recently, social neuroscience has begun to shed light on the neural underpinnings of mechanism of empathy high-

lighted the mirror neurons. These neurons are activated during both the performance of actions and observation of actions performed by others providing a sort of simulation to understand others' mind. In her review the author discusses how empirical findings of neuroscience may support the psychoanalytic concepts concerning the empathy, the unconscious communication and transference between the patient and his therapist.

The **WORKSHOP** section contains the following papers:

KATALIN PETŐ, From neurons to the mind: neurobiological bases of psychotherapy

The author presents a short outline of the effects of the Cartesian approach to the sciences of the brain and mind. Then she presents some important psychoanalytic concepts the structural bases of which has become possible to understand through results of neurosciences. She argues that this new type of knowledge not only helps us to investigate the development of the infant's body and mind in early mother-infant relationship. By introducing technical modifications it makes psychotherapy/psychoanalysis more effective for a broader scope of personality disorders.

WALTER A. DAVIS, Brain, mind, psyche: preserving the third term

Neuropsychanalysis and cognitive theory is now a new paradigm within Anglo-American psychoanalysis and it establishes the assumptions to which almost everyone in the field is in the process of adapting their minds. The result will be the death of everything radical in Freud, everything that could make psychoanalysis stand out as the most radical and disruptive understanding of human beings yet developed. In my critical comments I try to enumerate the basic assumptions of this new reductive paradigm and offer as a contrast the basic ideas of the original radical psychoanalytic understanding of psyche, sexuality, identity, and culture.

KATALIN BÁLINT, The gaze of the protagonist. Psychological impact of inner focalization on the film-viewer

The problem of point-of-view is essential in film narratology. The goal of the paper is to point out the process through which the character's optical point-of-view and the viewer's empathy get related to each other. Special attention is paid to the results of neuroscience mapping the brain areas activated by our following the movements of the gaze and the eye. These results demonstrate that the textual codes of inner focalization enable to facilitate the spectator's empathetic and mind reading related processes directly. The relationship between theory-of-mind and attachment, and the empirical results of our study on spectatorship is shortly introduced.

In the **ARCHIVES** section we publish two historical documents. The first, presented by **ANTAL BÓKAY** is a 1932 discussion of D. H. Lawrence's novel *Lady Chatterley's Lover*, with Sándor Ferenczi's contribution, in the Hungarian literary review *A Toll*. The second, presented by **TAMÁS BÍRÓ-BALOGH** contains a series of correspondence between Hungarian psychoanalysts and a Hungarian literary society named after the poet János Vajda.

Contents

Introduction (<i>Kata Lénárd</i>)	3
MAJOR ARTICLES	
<i>László Bokor</i> : A neuro-scientific approach to transference	5
<i>József P. Vas</i> : The basis of neuropsychanalysis	23
<i>Beatrix Lábadí</i> : The felt <i>Other</i> – a connection between psychoanalysis and neuroscience	39
WORKSHOP	
<i>Katalin Pető</i> : From neurons to the mind: neurobiological bases of psychotherapy	51
<i>Walter A. Davis</i> : Brain, mind, psyche: preserving the third term	61
<i>Katalin Bálint</i> : The gaze of the protagonist. Psychological impact of inner focalization on the film-viewer	77
ARCHIVES	
Reflexions on „Lady Chatterley” in a Hungarian literary review in 1932 (<i>Antal Bókay</i>)	95
Hungarian psychoanalysts and the János Vajda Society (<i>Tamás Biró-Balogh</i>)	103
ENGLISH SUMMARIES	108

Ára: 800,— Ft

TARTALOM

Bevezetés (<i>Lénárd Kata</i>)	3	<i>Bálint Katalin:</i> A filmszereplő tekintete: a belső fokalizáció befogadáslélektani hatása	77
TANULMÁNYOK			
<i>Bokor László:</i> Az áttétel idegtudományi megközelítése	5	ARCHÍVUM	
<i>Vas József Pál:</i> A neuropszichoanalízis megalapozása	23	A „Lady Chatterley”-ről <i>A Toll</i> című lapban (1932) (<i>Bókay Antal</i>)	95
<i>Lábadai Beatrix:</i> A megérett Másik – kapcsolat a pszichoanalízis és az idegtudomány között	39	A Vajda János Társaság és a magyar pszichoanalitikusok kapcsolatához (<i>Bíró-Balogh Tamás</i>)	103
MŰHELY			
<i>Pető Katalin:</i> A neurontól a lélekgig: a pszichoterápia neurobiológiai alapjai	51	SUMMERIES	108
<i>Walter A. Davis:</i> Agy, elme, psziché: a harmadik terminus megőrzése	61	CONTENTS	110

E számunk megjelenését
anyagi támogatásukkal segítették:

Nemzeti
Kulturális
Alap

Imago International
London